

MILAN ZELENKA

**PRVI
SVETSKI RAT
1914**

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА	
ДОМА ЈНА - БЕОГРАД.	
Свој.	
Титул.	III-10-249 пр. 2
Инв.	
Бр.	15407

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA TRIDESETA

UREĐIVAČKI ODBOR

BOŽO BOŽOVIĆ, MARTIN DASOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, BRANISLAV JOKSOVIĆ, BOGDAN OREŠČANIN, MILOŠ ŠUMONJA,
NOVO MATUNOVIĆ – odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

MILAN ZELENKA

ДОМА ЈНА -- БЕОГРАД

III-1a-249 пр 2

Име.

Бр.

15407

PRVI SVETSKI RAT 1914

BEOGRAD
1962.

ЦЕНТРАЛНА БЕЗБЕДНОСТНА ВЈ

БЕОГРАД

СВ. III-1a-24912

ЗН. Бр. 17343

PREDGOVOR

Istorija I svetskog rata, obrađena u celini sa vojnonaučnog gledišta, nije se do sada pojavila u našoj vojnoj literaturi ni u originalu ni u prevodu. Ta se praznina osećala pri izučavanju ratne istorije, naročito kada se ima u vidu da se na njega i njegova iskustva oslanjao i II svetski rat, a oba čine povezanu celinu. Opšte je ubeđenje da je njegova obrada i danas za našu vojnu historiografiju neophodna. Podstrekavan od drugova kojima su bila poznata moja predavanja u bivšoj Vojnoj akademiji o ovom ratu, u kome sam učestvovao na raznim frontovima, prihvatilo sam se tog teškog zadatka. Istoriju I svetskog rata trebalo je obraditi sa vojnonaučnog gledišta u celini i svestrano.

Teškoće na koje se nailazi u prikazivanju i izučavanju I svetskog rata razne su. Pre svega, on se u pogledu dugotrajnosti, raznovrsnosti i temeljnosti priprema, prostornom rasponu, masovnosti angažovanih snaga i upotrebljenih sredstava, promenljivosti političkih konstelacija, a pre svega mnogobrojnosti i složenosti vojnih aktivnosti, pojavljuje u odnosu na prethodne ratove u sasvim novim razmerama.

Najveće teškoće za pravilno shvatanje i prikazivanje ovog rata čine nesumnjivo prebrze i jednovremene ofanzive obeju strana u manevarskom ratu od avgusta do kraja 1914. godine.

Nemci su bili svesni da su njihovi protivnici nadmoćniji u opštem ratnom potencijalu i da im svako odugovlačenje umanjuje izgleda na uspeh. Zbog toga su,

prema Šlifenovim idejama, težili da što pre izbore definitivno rešenje na oba ili bar na jednom frontu. Ta težnja je preovladala i kod protivnika. Još nedovoljno prikupljene milionite vojske preduzele su gotovo jednovremene ofanzivne operacije tempom koji nije odgovarao dirigovanoj aktivnosti masovnih sastava.

Negativne posledice pre nagljenih ofanziva u manevarskom ratu pojavile su se već u početku. Trupe su se stalno nalazile u borbi, pokretu, trpele su velike gubitke, slabo su snabdevane municijom, te su najzad izgubile pokretljivost i frontovi su se postepeno smirivali — stabilizovali.

Sredinom novembra na zapadnom, krajem decembra na balkanskom, a nekoliko meseci docnije i na istočnom frontu prešlo se na pozicijski rat. To je bio najveći prelom u celom ratu i on je iz osnova izmenio njegovu fizionomiju.

Sagledan sa stanovišta vojnonaučne istorije, manevarski rat predstavlja splet stalno promenljivih odluka, situacija, najkomplicovanijih operacija i raznolikih vidova bitki. Dobija se utisak da se u njemu ponegde, i to baš u važnim momentima, operacije odvijaju bez uticaja vrhovnog rukovodstva. Sva složenost manevarskog rata i teškoće da bi se on istorijski sagledao u celini vide se tek kada se sinhrono obuhvate zbivanja na sva tri fronta.

Sasvim drugu fizionomiju ima pozicijski rat koji je trajao u suštini do kraja. Ofanzivni poduhvati bili su relativno mali i izvođeni su u većim vremenskim razmacima, samo s jedne strane, sa ograničenim ciljem, na užim prostorijama, uvek uz temeljnu pripremu, planski i metodično. Sva stanja i zbivanja mogla su se lako shvatiti, objasniti i istorijski prikazati.

Prema tome, trebalo je obraditi i prikazati: a) opšte stanje u svetu, pretežno zaraćenih država; b) mirnodopske pripreme za rat; c) razvoj događaja u manevarskom ratu; d) razvoj događaja u pozicijskom ratu; e) rezultate, posledice i iskustva. U ovoj knjizi obuhvaćene su teme pod a, b i c, a ostalo će biti obrađeno u sledećoj knjizi.

Gledišta kojih sam se pridržavao, teškoće na koje sam nailazio i način kako sam ih savladao, sagledaće se iz sledećeg:

1. Težio sam da čitaocu pružim sve podatke za pravilno shvatanje sadržaja.

2. „Uzroke rata“ i kako je došlo do političkih i vojnih blokova izložio sam u najkraćim crtama. Potpuno sam izostavio prikaz opšteg stanja Srbije, Crne Gore i stava radničke klase prema ratu do 1914. godine, polazeći od gledišta da je to poznato.

3. Mirnodopske pripreme obradio sam opširno. Detaljnije nego kod ostalih izložio sam organizaciju kopnenih snaga u Nemačkoj i Francuskoj, pomorskih u Engleskoj, pošto su tada pa i u toku rata bile najrazvijenije i služile drugima kao uzor. Vojnogeografske osobenosti ratišta na kome su se prema ratnim planovima očekivala glavna rešenja između Rajne, Sene, Atlantskog okeana, Dnjepra, Karpata, Odre i Baltičkog mora, dao sam u potpunosti. Težio sam da čitaocu pružim pravilnu predstavu o geografskim i strategijsko-operativnim odnosima kakvi su tada bili. Ratne planove utvrdio sam sa svim alternativama. Francuski plan sam razmotrio i u istorijskom razvoju, pošto su se u njemu očigledno i konkretno odražavali: tesna povezanost politike i strategije, sva problematika vođenja rata s Nemačkom i raznolika mišljenja za rešavanje tih problema. U glavnim crtama izložio sam i istorijski razvoj nemačkih planova, naročito Šlifenovih, jer se iz njega čitalac može upoznati sa strategijskom problematikom Nemačke za vođenje rata na dva fronta.

4. Smatrao sam da je potrebno da se istakne povezanost politike, strategije, operatike i taktike i stekne pravilna predstava o borbenoj aktivnosti. To proizlazi iz izloženih činjenica kako vremenski i prostorno tako i u pogledu jačine snaga i namera rukovodstva. Kod promene stanja izneseni su uzroci, krajnji rezultati i peripetije kroz koje se prošlo uz odgovarajuće kritičke osvrte.

Prirodno je što se nisu mogla prikazati sva detaljna zbivanja. Odabiranje događaja i detalja koje treba obuhvatiti prikazom pričinjavalo je velike teškoće, jer je

njihov broj ogroman, a ponekad su i mali detalji imali veliki uticaj na konačne rezultate. Prilikom obrade operacija načelno je iznošen rad tadanjih najvećih taktičkih sastava, korpusa i samostalnih divizija. Niži sastavi iznošeni su samo kada je njihov rad imao većeg operativnog značaja. Kada su dejstva korpusa bila jednolika prikazan je rad samo armija kao celine. Izlaganje operacija podelio sam na dva perioda: prvi do sredine septembra i drugi do kraja godine. Po periodima su posebno iznesene operacije na zapadnom, istočnom i balkanskom ratištu, a posebno ostali događaji koji su se desili u tom vremenu. Pri kraju svakog perioda dati su zaključci zasebno za svaki front, a zatim zajednički za sve frontove. Ovo je urađeno radi što veće preglednosti razvoja komplikovanih operacija na pojedinim frontovima, radi lakšeg uočavanja reperkusija operacija jednog na operacije drugih frontova i da bi se dobila jasnija osnovica za prikazivanje sledećih operacija.

5. U prikazu zbivanja odvojeno je razmatran rad vrhovnog rukovodstva od onog u armijama, jer se time izbegavaju ponavljanja odluka i naređenja koja se odnose na sve armije.

6. Obim izlaganja pojedinih odeljaka određen je ne samo prema veličini snaga nego i prema njihovom strategijskom značaju, specifičnosti, poučnosti i dr. Nastojao sam da ne izostanu u tekstu tzv. „manje važni odeljci“, jer bi se time otežala pravilna kritička ocena celine.

7. Težio sam da i čitaocima što više podstaknem na kritičko razmatranje izlaganja pa je tome prilagođen i sam način prikazivanja.

8. Radi bolje preglednosti skice su bile neophodne iako je njihov broj relativno veliki. U njima su prikazane sve važnije situacije mada su, radi preglednosti, neka, u tekstu navedena mesta, izostala, ali se ona nalaze na nekoj drugoj priloženoj skici.

9. Nazivi mesta koja su kod nas odomaćena zadržani su (Beč, Lavov, Prag, Černovica i dr.), inače su upotrebljavani onako kako su izneti u zvaničnim kartama država na čijoj su se teritoriji ta mesta tada nalazila.

10. Na velike teškoće nailazio sam zbog nedostatka podesne vojne literature o ovom ratu, iako je ona u zapadnim zemljama ogromna i počela se pisati već u toku rata. U prvim godinama posle rata vojne istorije su obrađivane na osnovu ratnih biltena i ogromne biografske literature i služile su često za opravdanje ili glorifikovanje ličnosti, za podizanje patriotizma i sl. Tek objavom zvanične vojnoistorijske građe počela su se postepeno pojavljivati i solidnija, objektivnija i kritički obrađena istorijska dela. No i ona su imala velike nedostatke. U njima se neravnomerno izlažu zbivanja svih učesnika u celini, a naročito je rat Rusije slabije obrađivan i njegov značaj nedovoljno istican.

11. Svestan sam prigovora koji se mogu pojaviti na ovo delo: veliki broj datuma, mesta, događaja, i nedovoljna preglednost. Njegova namena nije da bude udžbenik i da pruži neku opštevojnu informaciju, nego je ovo vojnonaučna studija ovog rata, koja je rađena na osnovu tačnih i konkretnih podataka po vremenu, prostoru, snagama, namerama i sl. Naglašavam da je izobilje podataka prirodna posledica izobilja zbivanja u ovom kratkom periodu rata kakva dosadanja vojna istorija nije poznavala. Ubeđen sam da će se uloženi trud u ozbiljno izučavanje ovog dela rata nagraditi time što će olakšati i korisno poslužiti svim čitaocima, naročito naučnim radnicima koji se bave širim proučavanjem ovog rata.

PISAC

PRVI DEO

①

GLAVA PRVA

Ⓐ. UZROCI RATA

I IMPERIJALIZAM EVROPSKIH VELIKIH SILA KAO OSNOVNI UZROK RATA

(Sk. 1. i 2. i tablica I)

U razdoblju od francusko-pruskog rata 1870/71. god. do prvog svetskog rata Engleska, Nemačka, Rusija, Francuska, Austro-Ugarska, Italija, Sjedinjene Američke Države (SAD) i Japan bile su velike sile. Od njih je zavisio mir u Evropi i svetu. U tom razdoblju sem Rusije i Japana 1904/5. one nisu međusobno ratovale, ali su se suprotnosti između njih stalno zaoštravale i više puta su ugrožavale mir. Diplomacija nije mogla da otkloni uzroke suprotnosti koje su daljim zaoštavanjem neminovno vodile ratu. Suprotnosti su proizilazile iz ekonomskih razloga i kolonijalnih aspiracija velikih sila. Kapitalistički način proizvodnje ovladavao je privredom. Neravnomerni razvitak kapitalizma u pojedinim državama povećavao je te suprotnosti. U Engleskoj je početkom sedamdesetih godina već bio ovladao kapitalistički način proizvodnje. Ona je tada bila najmoćnija industrijska i trgovačka zemlja i imala je monopolistički položaj na svetskom tržištu. Raspolagala je ogromnim kolonijama od oko 250 miliona stanovnika. U to vreme Francuska je po svom razvoju zauzimala drugo mesto. Njena industrija razvila se docnije i sporije. U njenim kolonijalnim posedima bilo je samo oko 6 miliona stanovnika. Neznatan deo njene industrijske proizvodnje preostajao je za spoljnu trgovinu. Kod ostalih velikih sila

kapitalistički način proizvodnje počeo je tek da se razvija. Tako je u SAD poljoprivreda tada bila glavna grana proizvodnje i ekonomske moći, iako je krupna industrija već bila postigla izvestan napredak. U Nemačkoj je industrija tek otpočela potiskivati razvijeno zanatstvo.¹ Ostale evropske države zaostajale su naročito u industriji i iza Nemačke (tablica I). Neravnomernost je postojala i u proizvodnji uglja, gvožđa i čelika, kao osnovnih činilaca za razvoj teške industrije. Slični odnosi postojali su i u tekstilnoj industriji. 1870. god. ukupni uvoz i izvoz dostizao je u Engleskoj oko 547, Francuskoj 226, Nemačkoj 212, u SAD 168 miliona funti sterlinga. Takve industrijsko-trgovačke mogućnosti isključivale su svaku ozbiljniju opasnost za plasiranje engleske industrijske proizvodnje. Njena industrijska dominacija bila je apsolutna i mogla je lako izdržati konkurenciju drugih zemalja na svim tržištima i održavati tzv. „slobodni kapitalizam“.

Uskoro su se ovi odnosi počeli menjati. Na prelomu 19. i 20. veka dolazi do velikih promena na političkom, ekonomskom, naučno-tehničkom, kulturnom i socijalnom polju. To podstiče nagli razvoj kapitalizma u pojedinim zemljama. U SAD je 1865. god. donet zakon o ukidanju ropstva. Time je otklonjena glavna smetnja za korišćenje ogromnog ekonomskog potencijala zemlje. Nemačka je pobedom i ujedinjenjem 1870/71. god. znatno poboljšala svoj položaj i stvorila preduslove za sređivanje svog ekonomsko-finansijskog stanja. U SAD i Nemačkoj kapitalizam je počeo da se naglo razvija. Tempo njihovog industrijskog razvoja krajem 19. i početkom 20. veka bio je znatno brži nego u „starim“ kapitalističkim zemljama, Engleskoj i Francuskoj. U SAD kapitalizam se razvijao brzim tempom i zahvatio je sve privredne oblasti. Već do 1900. god. ona po proizvodnji uglja, gvožđa, čelika i izradi

¹ „Lenjin“, Dela — XIX — 85 i „Istorija Novog veka II“ Tarle, Jefimov, Notovič, Hvastov, str. 59. Cit. Tarle — II — 59.

O ekonomskom i političkom stanju SAD dati su, iako su tek 1917. stupile u rat, nešto detaljniji podaci, jer njen razvoj najočiglednije pokazuje neravnomernost razvoja kapitalizma uopšte.

Tablica I

PROIZVODNJA
kamenog uglja, livenog gvožđa i čelika 1870. i 1913. god.

	U g a l j		Liveno gvožđe		Č e l i k		Primedbe
	u milionima tona						
	1870	1913	1870	1913	1870	1913	
Engleska	112	287	6	11	0,215	7,6	
SAD	30	517	1,76	32	0,07	31,3	
Francuska	13,2	40	1,8	5	0,08	4,6	
Nemačka	34	277x)	1,26	17	0,17	17,3	x) Zajedno sa mrkim ugljem

NAPOMENA: SAD su već 1900—4. izbile na prvo mesto u sve tri grane. Nemačka je 1900—4. zauzela drugo mesto u proizvodnji gvožđa i čelika.

mašina izbija na prvo mesto u svetu. Tekstilna industrija i proizvodnja pamuka su se udvostručile. Proizvodnja žitarica naglo je porasla i izbila na prvo mesto u svetu. I u Nemačkoj se industrija razvijala sličnim tempom iako je po količini izostajala od SAD.² (vidi tablicu I).

Za vreme ovog naglog privrednog uspona Engleska, Francuska i Rusija grozničavo su proširivale svoje kolonijalne posede i interesne sfere često uz međusobne sukobe. Teritorijalnoj ekspanziji priključile su se Belgija, Portugalija i Italija. Bizmark je u Nemačkoj bio protiv osvajanja kolonija i tek sredinom osamdesetih godina pristao je da Nemačka zauzme izvesne kolonije u Africi i Polineziji čiji ni ekonomski ni geografsko-strategijski značaj nije bio veliki. Sličan stav prema kolonijama imale su sve do 1898. god. i SAD, kada su, u ratu sa Španijom, osvojile Filipine, Portoriko, Guam i Kubu. Japan je od početka ispoljavao pretenzije na kineske teritorije, ali ga je kočio ruski imperijalizam. Krajem 19. i početkom 20. veka završeno je osvajanje kolonija i interesnih sfera. Engleska i Francuska su imale moćne kolonije, Engleska sa gotovo 400 miliona, Francuska 56 miliona, dok su Nemačka, SAD i Japan imale samo oko 12, 9 i 19 miliona podanika u kolonijama.

Povećana privredna proizvodnja vodila je do sve veće konkurencije na tržištima. Od sedamdesetih godina do početka 20. veka dolazi do sve jače koncentracije kapitala i proizvodnje, do stapanja industrijskog i bankarskog kapitala u tzv. „finansijski kapital“, do zamene izvoza robe izvozom kapitala. Stvaraju se moćni monopoli koji sve više rukovode celokupnom privredom i sve više utiču na državnu politiku. Sada dolaze do izražaja preimущества kolonijalnih poseda, u kojima je bilo lakše suzbijati stranu konkurenciju i eksploatisati prirodna bogatstva, sirovine i jevtinu radnu snagu. Kolonijalni posedi i interesne sfere

² Kapitalistička proizvodnja povećavala se, pretežno uz pomoć stranog kapitala, i u slabijim kapitalističkim zemljama (Italiji, Austro-Ugarskoj, Rusiji, Belgiji, Japanu, Kini, engleskim dominionima), ali je služila prvenstveno za podmirivanje sopstvenih potreba.

izazivaju kod kapitalističkih država težnju za novom podelom sveta. Ova težnja je različita kod pojedinih država. U SAD, iako je monopolistički kapitalizam imao moćan uticaj na državnu politiku, ova težnja je jedva postojala. Razlozi su bili mnogobrojni: poljoprivredna proizvodnja je svoje proizvode mogla plasirati u zemlji i u Evropi; tehničko usavršavanje sredstava za proizvodnju i ogromna imigracija obezbeđivali su i poljoprivredi i industriji dovoljnu radnu snagu. U zemlji su postojale bogate sirovine tako da se rentabilno mogao plasirati ne samo domaći već i strani kapital. Industrijska proizvodnja jedva je zadovoljavala potrebe svojih i tržišta ostale Amerike. Zbog toga suprotnosti između SAD i drugih država još nisu bile takve da su mogle izazvati prvi svetski rat. Ni agresivnom imperijalizmu Japana ne može se pripisati neka neposredna odgovornost.³

Odnos nemačkog imperijalizma prema Francuskoj i Engleskoj bio je drugačiji. U Nemačkoj je industrijska proizvodnja prevazišla unutrašnju potrošnju, a u zemlji nije bilo dovoljno sirovina. Ishrana stanovništva zavisila je od uvoza. Dve decenije pre rata Nemačka je raspolagala i znatnim viškom finansijskih sredstava, koja je počela izvoziti. Tako je njen kapitalistički razvoj sve više zavisio od stranih tržišta zbog čega je sve agresivnije istupala prema imperijalističkim suparnicima. Engleska i Francuska preduzele su efikasne mere radi zaštite svojih tržišta. U borbi za tržišta nemački imperijalisti su brzo uvideli svoju slabost i počeli su energičnije tražiti novu podelu sveta. Engleska se tome kategorički suprotstavila. Ocenila je da je Nemačka za nju najopasnija, pa je izgledila svoje suprotnosti sa Francuskom, a docnije i sa Rusijom. Uzela je u zaštitu i manje države koje su imale

³ Pobedom nad Rusijom 1904/5. god., uz podršku Engleske i SAD, Japan je privremeno zadovoljio svoje aspiracije. Dalja njegova ekspanzija bila je usmerena, kao što je pokazao drugi svetski rat, prema Rusiji, Engleskoj, Francuskoj, SAD i Kini. U prvi svetski rat Japan je ušao da bi prisvojio nemačke posede u Kini i Polineziji, koji su mu bili potrebni za ekspanziju na azijsko-australijske teritorije, a, možda, i zbog obaveze prema Engleskoj.

kolonije (Portugaliju, Belgiju). Time je Nemačka bila dovedena pred alternativu: ili da uspori dotadanji ekonomski razvoj i radikalno preorijentiše svoju privrednu politiku, ili, i po cenu upotrebe sile, da iznudi novu, povoljniju, podelu kolonija i interesnih sfera. Krajem dvadesetih godina Nemačka se opredelila za drugu alternativu — „novi kurs“. To se najbolje odrazilo u izgradnji ratne mornarice, što je bilo upereno protiv engleske prevlasti na moru.

Posle neuspelih diplomatskih pokušaja da izbegne rat sa Nemačkom, Engleska je 1907. god. ušla u vojno-politički francusko-ruski blok prema kome je Nemačka već bila oformila blok sa Austro-Ugarskom i Italijom. Početkom rata 1914. god. u njega je ušlo pet velesila, u maju 1915. Italija, a 1917. i SAD. Njima se pridružio i veliki broj drugih zemalja svih kontinenata, te je ovaj imperijalistički rat postao pravi svetski rat.

II UNUTRAŠNJE I SPOLJNOPOLITIČKO STANJE EVROPSKIH VELIKIH SILA; RAZVOJ NJIHOVIH SUPROTNOSTI I STVARANJE VOJNO-POLITIČKIH BLOKOVA OD 1870. DO 1908. GODINE

Države koje su velike sile uvukle u rat 1914. god. nalazile su se prema vojno-geografskom položaju, potencijalu, istorijskom razvitku, društvenom uređenju i sl. u različitom stanju. U toku prethodnih 40—50 godina između pojedinih država, pa i onih koje su ušle u rat u istom bloku, postojale su veće ili manje suprotnosti i različita politička stremljenja. To je otežavalo političku i vojnu pripremu zaraćenih blokova i pojedinih država. Neke suprotnosti su otklonjene, neke ublažene, a neke su i dalje tinjale i ponekad veoma značajno uticale na vojno-političko i operativno-strategijsko rukovođenje ratom.⁴

⁴ Npr. između Engleske i Rusije oko pridobijanja Turske za rat i po pitanju vođenja rata na Srednjem istoku; između Nemačke i Austro-Ugarske oko pridobijanja Italije za rat i načina vođenja rata prema njoj.

Da bi se lakše shvatili ovi složeni odnosi ukratko će se izneti razvoj velikih sila četiri-pet decenija pred rat.

Nemačka. Jednu od najvećih prekretnica u 19. veku predstavljalo je ujedinjenje Nemačke 1871. god. Kako je istovremeno došlo do ujedinjenja Italije, dotadanja politička konstelacija, tzv. „ravnoteža“ Evrope, bila je poremećena.

U novu Nemačku ušle su 22 monarhije, ali je kraljevina Pruska sa 55% celokupne teritorije i 61% stanovništva zauzela dominirajući položaj. U nadležnost zajedničke tzv. savezne ili carske vlade spadale su: organizacija oružanih snaga, spoljna politika, carinsko i bankovno zakonodavstvo, ubiranje posrednih poreza i sl. Savezna državna uprava sastojala se iz: naslednog cara kojim je mogao postati samo pruski kralj; carskog kancelara, koga je postavljao car; Saveznog saveta („Bundesrat“) i parlamenta („Reichstag“). Kancelar je bio jedini zajednički ministar, a obično je bio i pruski predsednik vlade. On je bio odgovoran jedino caru. Savezni savet sastojao se od predstavnika skupština pojedinih država. Za zajednički parlament birani su poslanici iz cele države opštim, neposrednim i tajnim glasanjem. Parlament je mogao odbiti podnete zakonske predloge, ali nije mogao doneti nijedan zakon koji ne bi odobrio Savezni savet, u kome je opet imala većinu Pruska. Tako je stvarno ustav imao poluapsolutistički karakter, jer je obezbeđivao prevlast cara i Pruske.

Za osnov vojne organizacije i uprave u zemlji uzeti su pruski zakoni, što je ubrzalo „prusifikaciju“ i proširenje sistema „junkerstva“ na celu Nemačku.⁵ U novoj carevini nestalo je dotadanih carinskih, saobraćajnih i pravnih pregrada između podjelenih oblasti. Prisajedinjenjem Alzasa i Lorena Nemačka je dobila bogata nalazišta gvožđa i uglja, što je sa nalazištima u Vestfaliji

⁵ Junkeri su bili pruski plemići, zemljoposjednici, od kojih se stolećima regrutovao aktivni oficirski i viši političko-administrativni kadar u Pruskoj. Smatrali su da su oni stvorili prusku državu i da su pozvani da budu njeni glavni čuvari i oslonac monarhu.

i Rajnskoj zemlji bila značajna baza za razvoj industrije, a raspolagalo se iz francuske ratne odštete velikim finansijskim sredstvima. Industrijska preduzeća izgrađuju se na najsavremenijim tehničkim osnovama. Velika sredstva su ulagana u hemijsku i elektro-industriju koja je time od početka zauzela dominirajući položaj. Nemačka je pred rat zauzela drugo mesto (posle SAD) u proizvodnji kovanog i livenog gvožđa i čelika. Potiskivanjem zanatlija i sitne industrije i prilivom radnika sa sela (do ujedinjenja zemljoradnjom se bavilo oko 80% stanovništva, a pred rat svega oko 30%) industrija je raspolagala dobrom i jeftinom radnom snagom. To joj je, pored ostalog, olakšavalo konkurenciju na inostranim tržištima. Kako se spoljna trgovina sve više obavljala morskim putem, Nemačka je izgradila snažnu trgovačku flotu, i pred rat 1914. god. izbila na drugo mesto u svetu. Kilskim kanalom spojeno je Baltičko i Severno more pa je Hamburg po prometu postao treća luka u Evropi. Gusta mreža železnica, plovnih reka i kanala omogućavala je veoma živ unutrašnji saobraćaj.⁶ Ekonomski razvoj Nemačke od 1870. do 1914. god. bio je vidan u svakom pogledu: stanovništvo je poraslo od 41 na 67 miliona; broj gradova preko 100 000 stanovnika popeo se na 48; ne samo što je prestalo ekonomsko emigriranje, nego su se iseljenici vraćali, pa su počeli da se useljavaju i strani radnici; građanski i junkerski stalež se naglo obogatio; radništvo se materijalno bolje obezbedilo; od relativno siromašne države postaje jedna od najbogatijih u Evropi.

Pobede pruske vojske nad austrougarskom 1866. i francuskom 1870/71. podigle su ugled pruskog militarizma i sve je više preovlađivalo gledište da vojska treba da bude glavni vaspitač naroda i primer društvene organizacije. Geslo „kralj na čelu Pruske, Pruska na čelu Nemačke, Nemačka na čelu sveta“⁷ bilo je široko rasprostra-

⁶ Od 1870. do 1914. god. u Nemačkoj se železnička mreža povećala od 17 000 km na oko 61 000 km, trgovačka flota od 640 000 na 5 000 000 BRT.

⁷ „Germanski imperijalizam“ — 104 — I. Goldštajn i R. Levin (na ruskom).

njeno i u narodu što je stvaralo preteranu gordost, samopouzdanje i megalomaniju. To je podržavao i velik deo nemačkih intelektualaca na čelu sa nastranim i neuravnoteženim carem Vilhelmom II, čija su načela bila: „Mi smo so zemlje. Bog nas je stvorio da civilizujemo svet“, „Nemački narod je od boga izabrani narod. Ja sam mač i zastupnik božji na zemlji“ i sl. Tako se stvarala jedna specifična, nemačka, bolje reći „pangermanska ideologija“, koja je isticala rasnu supremaciju i snagu kao vrlinu. Pangermanizam i pruski militarizam postali su moćan podstrek i podrška jednoj politici koja je slepo verovala u nepobedivost nemačkog oružja pomoću koga su mislili da postignu prevlast u svetu, „pa ma to dovelo nemački narod u koštac sa jednim svetom naoružanih neprijatelja“, usvajajući Ničeovo stanovište da dobar ishod opravdava svaki rat.⁸

Sve do 1890. god. unutrašnjom i spoljnom politikom Nemačke rukovodio je Bizmark. U parlamentu se oslanjao prvenstveno na Konzervativnu partiju (uglavnom junkere, bogatije seljake, oficire, protestantsko sveštenstvo). Težio je da učvrsti prusku monarhiju, izgradi jaku vojsku i sačuva junkerske povlastice. U početku je nastojao da uspori nagli napredak industrije i kapitalistički uspon. Najzad je pristao na spregu industrijalaca i spahija i uveo je protekcionističke, carinske tarife, čime je zaštitio unutrašnje tržište od konkurencije. To je izazvalo osetno poskupljenje života i naglo bogaćenje industrijalaca i spahija, a i nezadovoljstvo u narodu. Posledice toga najviše su se osetile u spoljnoj politici koju je Bizmark gotovo suvereno vodio i čiji je glavni cilj bio da Francusku politički izoluje. Nastojao je da održi dobre odnose sa Rusijom, Austro-Ugarskom i Engleskom i već je 1873. god. sklopio sa prve dve tzv. „savez tri cara“. U Rusko-turskom

⁸ Ovo je potrebno znati da bi se shvatile mnoge odluke i postupci višeg vojnog i političkog rukovodstva, pa i držanje nemačkog naroda i trupa u pojedinim situacijama prvog i drugog svetskog rata.

ratu 1877/78. god. podržavao je Englesku i Austro-Ugarsku protiv Rusije. Istovremeno je uveo carinske protekcionističke tarife, čime je uzdrmao političke i ekonomske odnose sa Rusijom, čiji stav mu je dobro došao u ratovima 1866. i 1870. god. S druge strane to mu je omogućilo da 1879. god. zaključi austrougarsko-nemački savez, što je bio začetak vojno-političkih blokova. Bizmark je iskoristio i zategnutost između Rusije i Engleske posle Berlinskog kongresa i uspeo da obnovi „savez tri cara“. Po ugovoru 1881. god. Nemačka i Austro-Ugarska obećale su Rusiji da će ostati neutralne u slučaju njenog rata sa Engleskom i Turskom, dok se Rusija obavezala na neutralnost u slučaju rata Nemačke sa Francuskom. Iste godine Francuska je zauzela Tunis, na koji je i Italija reflektirala. To je Bizmark iskoristio i 1882. god. uvukao Italiju u tzv. „Trojni savez“ i obećao joj nemačku i austrougarsku vojnu pomoć u slučaju da je Francuska napadne, dok se Italija obavezala da će pomoći Nemačku ukoliko je Francuska „neizazvano“ napadne. U slučaju austro-ruskog rata Italija se obavezala da ostane neutralna. Sredinom osamdesetih godina došlo je ponovno, zbog događaja na Balkanu, do zaoštrenih odnosa između Rusije i Austro-Ugarske. Zahvaljujući engleskoj diplomatiji Bizmarku je ponovo pošlo za rukom da sačuva „savez tri cara“.

No, dok je Bizmark uspevao da otkloni i ublaži političke suprotnosti u zemlji i svojih saveznika, bio je nećoćan da to postigne i u ekonomici. Na njegove protekcionaške carinske tarife odgovorila je Rusija istim merama, što je učinilo i rusko-nemački politički savez sasvim nesigurnim, a celu spoljnu politiku Bizmarka nedoslednom i protivrećnom. To su uskoro pokazali spoljno-politićki događaji. Od 1885. god. ponovo je došlo do zaoštrenih odnosa između: Austro-Ugarske i Rusije zbog proterivanja kneza Batenberga iz Bugarske; Engleske i Francuske zbog finansijskih nesuglasica u Egiptu; Rusije i Engleske zbog Turske i srednje Azije; Nemaćke i Francuske zbog porasta revanšizma. Bizmark je podstrekavao Austro-Ugarsku, Italiju i Englesku da kao tzv. „sredozemna antanta“ napadnu Rusiju, kako bi mogao neometano

napasti Francusku; Engleska je opet nastojala da uvuče Trojni savez u rat sa svojim glavnim suparnikom Rusijom. No, sve ove kombinacije su propale jer se Bizmark nije usudio da napadne Francusku bez garancije da ga Rusija neće napasti.⁹ Da bi omeo zbližavanje Francuske i Rusije, uspeo je 1887. god. da umesto „saveza tri cara“ sklopi nov sporazum sa Rusijom, tzv. „ugovor o reosiguranju“. Ovim su se obe strane obavezale na neutralnost u slučaju rata sa trećom silom, samo je Rusija odbila zahtev da ostane neutralna u slučaju napada Nemačke na Francusku, a Nemačka opet u slučaju napada Rusije na Austro-Ugarsku. Po pitanju otvaranja Dardanela i sprovođenja ruske politike na Balkanu, Bizmark se obavezao da Rusiji neće činiti nikakve smetnje. Uvidevši da s ovim ugovorom nije sprečio francusko-rusko zbližavanje, Bizmark je težio da sklopi savez sa Engleskom i zato se upočetku energično odupirao težnji za osvajanje kolonija. Koristeći kolonijalne suprotnosti evropskih država, pristao je 1885. god. da pod „državni suverenitet“ primi od nemačkih privatnih preduzeća kolonije: Nemačku Jugozapadnu i Istočnu Afriku, Togo, Kamerun i deo Nove Gvineje. I pored svega toga Engleska je konačno 1889. god. odbila njegov predlog za savez, jer nije htela da sudeluje u zaoštavanju odnosa evropskih velesila. Kada je 1888. god. umro car Vilhelm I, Bizmarkova unutrašnja i spoljna politika našla se u teškim prilikama. Nezadovoljstvo u narodu je raslo. Socijaldemokratska partija je jačala, a katolički centrum odneo je u „borbi za kulturu“ potpunu pobedu.¹⁰ Jedino je imao najjaču suvozemnu vojsku tog vremena, sa kojom je stalno pretio. To je prisililo i druge države, naročito Francusku, da pojača naoružanje. Pored toga navukao je na sebe mržnju celog miroljubivog sveta. Neuspehe Bizmarka iskoristio je ambiciozni car Vilhelm

⁹ Bizmark, protivno svojim sledbenicima, uvek je smatrao rat sa Rusijom veoma opasnim, imajući u vidu pohode švedskog kralja Karla XII i Napoleona I u Rusiji.

¹⁰ Bizmark je bio primoran da ide u Rim i lično se izvini papi.

II, koji je posle tromesečne vladavine svog bolesnog oca nasledio presto i 1890. god. smenio Bizmarka.¹¹

Novi kancelar general Kaprivi vodio je liberalniju unutrašnju politiku. Ukinuo je Bizmarkove zakone protiv socijalista i pokušao da smanji zaštitne carine na uvoz žita. U spoljnoj politici nije obnovio „ugovor o reosiguranju“ sa Rusijom, nadajući se da će time učvrstiti savez sa Austro-Ugarskom i u njega uvući Englesku. Međutim, 1893. god. zaključen je rusko-francuski savez koji je predstavljao prvu veliku protivtežu dotadanjem nemačkom bloku i njegovoj hegemoniji u Evropi. Da bi zadobio Englesku Kaprivi joj je ustupio Ugandu i ostrvo Zanzibar. U zamenu za to Englezi su ustupili Nemačkoj Helgoland.¹² I pored toga Kaprivi nije uspeo da uvuče Englesku u Trojni savez. To je dovelo do zaokreta nemačke politike prema Engleskoj. Kolonijalni ustupci Engleskoj bili su pak povod da pangermanski nastrojeni slojevi u Nemačkoj obrazuju 1891. god. tzv. „pangermanski savez“. On je naglo ojačao, postajao je sve uticajniji na državnu politiku i bio veoma agresivan što je izazvalo i ubrzalo zbližavanje ugroženih zemalja.¹³

¹¹ Bizmark se smatra tvorcem ujedinjene Nemačke; njom je upravljao neprekidno 20 godina, a 28 Pruskom. Zbog upornosti i energije pristalice su ga nazvale „gvozdenim kancelarom“.

¹² Iz ovog se vidi koliko su Englezi tada malo računali na opasnost za svoju prevlast na moru. Da su zadržali Helgoland, koji je zatvarao sve nemačke izlaze na otvoreno more, teško bi u Nemačkoj doneli odluku za izgradnju velike ratne mornarice.

¹³ U savez su ušli konzervativci i nacional-liberali, svakovrsni intelektualci, privrednici, oficiri i dr. Finansirala ga je teška industrija. Zastupao je interese junkera i monopola. Iako nije predstavljao zvanično neku političku organizaciju, imao je najveći uticaj na nemačku diplomatiju, na samog cara i njegove državnike. Otvoreno je zastupao novu podelu sveta. Tražio je kolonije prvenstveno u Africi, zatim u Južnoj Americi, a težio je da oduzme kolonije Belgiji, Portugaliji, pa čak i Francuskoj i Engleskoj. Nije priznavao neutralnost Belgije ni Monroeovu doktrinu. Potčinjavanjem Turske trebalo je stvoriti nove ekonomske i vojne baze u Mesopotamiji. Ekspanzija na istok — „Drang nach Osten“ — išla bi preko Austro-Ugarske, koja bi podjarmila balkanske zemlje i služila kao most do Turske. Trebalo je obrazovati moćnu nemačku imperiju u koju bi ušle, pored Nemačke,

Kaprivijevi naslednici knez Hoenloe i knez Bilov (1894—1909) vratili su se postepeno na Bizmarkovu unutrašnju politiku i ponovo su povećali carine na uvoz žita. Oba su uporno težili povećanju kolonijalnih poseda, koristeći engleski sukob sa Burima u Južnoj Africi i njene suprotnosti sa Francuzima u Egiptu i sa Rusima u Kini i Turskoj. Bili su voljni da podupiru Francusku protiv Engleske, ali i Englesku protiv Francuske. Jedino su uspeli da 1897. god. zauzmu pomorske baze Kjao Čao i dokopali se koncesija u Šandunu, kupili neka ostrva u Tihom Okeanu (Marijanska i Karolinska) i izdejstvovali odobrenje od Turske i pristanak Engleske za izgradnju Bagdadske železnice. Neuspesi u stvaranju kolonijalne imperije uverili su Nemačku da se nova podela sveta može postići samo ratom sa Engleskom. Zbog toga je 1898. god. donet zakon o izgradnji ratne flote. To je Engleska odmah uočila i otpočela sa pripremama za rat protiv Nemačke. Zaključila je 1904. god. sporazum sa Francuskom, a 1907. i s Rusijom. Tako je formiran Trojni sporazum tzv. „englesko-francusko-ruska antanta“ koja je trebalo da obezbedi međusobnu saradnju u ratu sa Nemačkom. Francuskoj je uspelo da izgladi svoje suprotnosti s Italijom, u čemu je Nemačka videla opasnost „zaokružavanja“ — „Einkreisungspolitik“. Zato je Nemačka uporno i dalje težila da izazove razdor između Francuske i Engleske i Rusije. Kada je Francuska pokušala da, u duhu tajnog sporazuma sa Engleskom, koji je bio nepoznat nemačkoj diplomatiji, stavi Maroko pod svoj protektorat, u znak protesta iskrcao se 1905. god. nemački car u Tanger i objavio da u Maroku priznaje samo suverenitet sultana. To je dovelo da se pitanje Maroka rešava na međunarodnoj konferen-

Austro-Ugarska, Skandinavija, Danska, Holandija, Baltik, Poljska, Ukrajina i Kavkaz. Pangermanisti se nisu zadovoljavali Bizmarkovom hegemonijom u Evropi, tražili su je u celom svetu, a diplomatija je trebalo da vodi ne samo „evropsku“ nego i „svetsku“ politiku — „Weltpolitik“, oslanjajući se prvenstveno na oružanu silu i služeći se ratom kao najefikasnijim sredstvom. Politiku pangermanskog saveza jasno je izneo poslanik nemačkog parlamenta Friedrich Nauman u knjizi „Das Mitteleuropa“, izdatoj još 1915. god. u Berlinu.

ciji u Alkesirasu 1906. god. Odluke su bile nepovoljne za Nemačku, a francusko-engleski savez time je još više ojačao. Pokušaj cara Vilhelma II da na sastanku sa ruskim carem u Bjerku 1905. god. potkopa rusko-francuski savez; propao je. Pošto su propala nastojanja na haškoj konferenciji 1899. god. da se učvrsti mir i engleski predloži da se ograniči naoružanje, oba bloka su grozničavo nastavila pripreme za rat.

Austro-Ugarska. Posle neuspelih ratova 1859. i 1866. god. ugled Austro-Ugarske naglo je opao. Nagodbom 1867. god. između austrijske vlade i predstavnika mađarskog parlamenta ona je pretvorena u dualističku državu: Carstvo-kraljevsku Austriju i Kraljevinu Mađarsku. Pored zajedničkog vladara Franca Jozefa I (1848—1916) imale su zajedničku spoljnu i carinsku politiku, zajedničku vojску i mornaricu i zajedničku vrhovnu upravu nad Bosnom i Hercegovinom. Austrijska carevina sastojala se iz 14 zasebnih „krunskih zemalja“ sa posebnim upravama i saborima.¹⁴ U Mađarskoj je zemlja bila podeljena na oblasti — komitate. Samo je Kraljevina Hrvatska — Slavonija imala neku vrstu političke autonomije sa zasebnom vladom i svojim saborom. Rijeka je bila slobodan grad. I Mađarska je bila mnogonacionalna država.¹⁵ Uprava u

¹⁴ Donja Austrija; Gornja Austrija; Salzburg; Štajerska; Koruška; Kranjska; Obalsko-primorska zemlja u koju su ulazile oblasti Trsta, Gorice i Gradiške i Istre; Tirol sa Foralbergom; Češka; Moravska; Šlezija; Galicija; Bukovina i Dalmacija. U ovim zemljama nalazilo se oko 10 miliona Nemaca, 6,5 miliona Čeha, 5 miliona Poljaka, 3,5 miliona Ukrajinaca, 1,4 miliona Slovenaca, 0,8 miliona Hrvata i Srba, 0,8 miliona Italijana i 0,3 miliona Rumuna. Nemci su bili nastanjeni u D. i G. Austriji, Salzburgu, Štajerskoj, Koruškoj, Tirolu, ali ih je bilo oko 2 miliona i u Češkoj, Moravskoj i Šleziji. Poljaci i Ukrajinci su živeli u Galiciji i Bukovini; Slovenci u Kranjskoj, južnom delu Štajerske i Koruške i u Obalsko-primorskoj zemlji; Hrvati i Srbi u Dalmaciji i Istri; Italijani u Južnom Tirolu i Trstu, a Rumuni u Bukovini.

¹⁵ U njoj je živeo oko 10 miliona Mađara, 3 miliona Hrvata i Srba, 3 miliona Rumuna, 2 miliona Slovaka, 2 miliona Nemaca i 0,5 miliona Ukrajinaca (stvarno je Mađara bilo svega oko $\frac{1}{3}$ stanovništva).

Pored nacionalne postojala je i verska raznolikost. U Austriji je bilo oko 22 miliona katolika, 3 miliona grkokatolika,

Bosni i Hercegovini poverena je zajedničkom ministru finansija, a vladu su, iako je zemlja posle aneksije dobila neki sabor, predstavljali činovnici sa komandantom korpusa u Sarajevu kao rukovodiocem. Austrija i Mađarska bile su parlamentarne države. Poslanici za austrijski parlament birani su na osnovu opšteg prava glasa ali pod jakim uticajem cara, dok su u Mađarskoj na izbore vršile snažan uticaj spahije i velikodostojnici. Većina je uvek obezbeđivana na veštački način. Zajedničke zakone i nadležnosti vršili su zajednički oba parlamenta i hrvatski sabor.

Prema drugim nacionalnostima Mađarska je primenjivala naročite mere odnarođavanja, a u Hrvatskoj (Slavoniji) stalno je nastojala da smanji legitimna prava i suzi autonomnu vlast. U austrijskim zemljama postojao je nacionalni antagonizam među narodima. Česi su težili za ujedinjenjem Češke, Moravske i Šlezije; Poljaci — Galicije i Bukovine; Slovenci — Kranjske i prigraničnih slovenačkih krajeva, dok su Italijani tražili autonomiju Trentina (Južnog Tirola) i Trsta. Car je koristio nacionalni antagonizam i na načelu *divide et impera* (podeli pa vladaj) zasnivao svoju vlast oslanjajući se na vojsku i činovništvo. Mnogo teže je izlazio na kraj s Mađarima koji su tražili personalnu uniju i ukidanje zajedničke vojske, koja je bila glavni oslonac kakvog-takvog jedinstva „skrpljene monarhije“. U višegodišnjoj borbi caru je uspeo da 1907. god. uz pomoć vojske rasturi mađarski parlament i obnovi sporazum za 10 narednih godina. I za monarhiju i cara najteži problem bili su Jugosloveni. Srbi u Bosni i Hercegovini stalno su težili za ujedinjenjem sa Srbijom. To su bile želje Srba i u ostalim delovima monarhije. Ali, već početkom 19. veka kod Hrvata, Slovenaca i Srba pojavljuje se ideja ujedinjenja u jednu dr-

0,6 miliona pravoslavnih i 0,5 miliona protestanata; a u Mađarskoj oko 11 miliona katolika, 2 miliona grkokatolika, 3 miliona pravoslavnih, 4 miliona protestanata i gotovo milion Jevreja. U Bosni i Hercegovini bilo je oko 2 miliona Srba, Hrvata i muslimana sa oko 0,8 miliona pravoslavnih, 0,6 miliona muslimana i 0,4 miliona katolika.

žavu. Ona je naročito dobila maha posle 1848. god. kada su Hrvati i vojvođanski Srbi, uz obećanje da će dobiti samostalne uprave, spasli carev presto od Mađara. Umesto samouprave prepušteni su Mađarima na milost i nemilost. Ovaj postupak i sve veći pritisak Nemaca na Slovence pojačao je težnju Južnih Slovena za otcepljenjem i ujedinjenjem u zajedničku državu. Na prelomu 19. i 20. veka pojavljuje se živ pokret za zbližavanje odvojenih naroda (zadarska, riječka rezolucija, srpskohrvatska koalicija u hrvatskom saboru i sl.). Protiv ovog pokreta mađarska i austrijska vlada preduzele su oštre mere i zauzele neprijateljski stav prema Srbiji i Crnoj Gori i njihovim ratovima za oslobođenje. No, ovo je samo pojačalo pokret i revolucionarno raspoloženje jugoslovenske omladine. Vrenje kod naroda i teškoće u unutrašnjoj politici naveli su cara Franca Jozefa da postepeno prenosi vlast na svog naslednika sinovca nadvojvodu Franca Ferdinanda. On je nameravao da zameni dualističko uređenje trijalističkim, nameravajući da Južnim Slovenima da položaj sličan Mađarskoj u dvojnoj monarhiji. Time je mislio da će moći da uvuče u trojno uređenje Srbiju, Crnu Goru pa i deo Makedonije i suzbije njihov uticaj. Ali, računao je i na njihov otpor, pa i Italije i bio je rešen na „preventivni“ rat protiv njih. Prodiranje na Balkan odgovaralo je tradicionalnoj austrijskoj politici, podudaralo se sa nemačko-austrijskim imperijalističkim ekspanzijama prema istoku i prirodno je što je nailazilo na podršku Nemačke. Prvi korak ka ostvarenju te namere bila je aneksija Bosne i Hercegovine. Ali Mađari su prozreli opasnost za svoj položaj i zapretili Ferdinandu da mu neće priznati nasleđe na presto u Mađarskoj.

U ekonomskom pogledu preko $\frac{2}{3}$ stanovništva monarhije bavilo se poljoprivredom sa jako razvijenim veleposedništvom naročito u Mađarskoj, Galiciji, Češkoj. U ovoj poslednjoj, zatim u Šleziji, Štajerskoj, a u poslednje vreme i u Mađarskoj, razvila se snažna metalurgija (veća nego u Rusiji, Italiji, Japanu). Značajna je bila i proizvodnja tekstila, piva, mašina, keramike, drveta i dr. Glavna tržišta nalazila su se na Balkanu i Bliskom istoku. Došlo je

i ovde, iako u mnogo skromnijem obimu nego u Nemačkoj, do koncentracije kapitala i njegove ekspanzije, prvenstveno na Balkan, za izgradnju železnica. Austrijski kapital na Balkanu često je usko saradivao sa nemačkim. Modernizacijom spahijskih poseda seljaštvo je sve više siromašilo, a emigracija je bila velika naročito iz Mađarske, Galicije i naših krajeva.

U spoljnoj politici Austro-Ugarska je posle francusko-pruskog rata potpala pod uticaj Bizmarka i 1873. god. je ušla u „savez tri cara“. Za vreme balkanske krize 1875—1878. god. došlo je do austro-ruskog sporazuma tzv. Rajhštatskog ugovora, ali posle Sanstefanskog mirovnog ugovora Austro-Ugarska se okrenula protiv Rusije. Na Berlinskom kongresu dobila je uz pomoć Bizmarka i Engleske pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine i pravo da drži vojne posade u Sandžaku. Time je stvoren jaz između nje i Rusije koji se nije više, ni pored povremenih sporazuma, mogao prebroditi. Ulaskom 1879. god. u savez sa Nemačkom i 1882. u Trojni savez, Austro-Ugarska se uglavnom potčinila Nemačkoj, često na uštrb sopstvenih interesa i bila joj je veran pomagač, *le brillant second*, u borbi za novu podelu sveta. Pod pritiskom Mađara Ferdinand je odustao od trijalizma, ali nije odstupao i od svojih zavojevačkih namera prema Srbiji i Balkanu.

Engleska je bila parlamentarna monarhija. Od prve polovine 19. veka građani su uživali veće političke slobode no u drugim državama. Zemljom je upravljala krupna buržoazija preko parlamenta. Na vlasti su se smenjivali: liberali, zastupnici individualizma i što manjeg mešanja države u ekonomski i lični život i konzervativci, koji su bili više za vladavinu čvrste ruke. Finansijski i aristokratski krugovi imali su uvek znatan uticaj na vlade, dok je brojno radništvo imalo mali uticaj na politiku jer je bilo neorganizovano. Engleske vlade nailazile su na mnogo manje unutrašnje teškoće od vlada ostalih evropskih velesila. Najteže je bilo pitanje Irske, u čemu su se gledišta liberala i konzervativaca znatno razlikovala. Pred sam rat, Irskoj je pretila opasnost od građanskog

rata, što je otklonjeno donošenjem zakona o „homrulu“, tj. ograničenoj samostalnosti Irske.¹⁶

U vojsci i ratnoj mornarici služili su plaćeni dobrovoljci i sedamdesetih godina u Engleskoj je bilo „ponajmanje militarizma i birokratije“.¹⁷ U Engleskoj su industrija i trgovina zauzimale dominirajući položaj, dok je zemljoradnja zaostajala. Industrijsko radništvo iznosilo je oko $\frac{3}{4}$ celokupnog radnog stanovništva. Njegovo materijalno stanje bilo je prosečno bolje nego u Evropi. Do rata engleski bankovni kapital bio je vodeći i Engleska je bila najveća trgovačka sila sa najvećom trgovačkom mornaricom. Njen kapital bio je vrlo aktivan u kolonijama što je usporilo industrijski razvitak metropole, gde su se još dugo zadržale male fabrike i rudnici sa zastarelim uređajima.

U spoljnoj politici Engleska je dosledno sprovodila stav: održati i ojačati kolonijalnu imperiju i sprečiti u Evropi hegemoniju ma koje sile. Do kraja 19. veka smatrala je Francusku i Rusiju svojim glavnim suparnicama. Izgradnjom Sueckog kanala 1869. god. uglavnom francuskim kapitalom, Engleska je uspostavila najkraću i najrentabilniju vezu između Evrope i Indije koja je bila središte njene kolonijalne imperije. Od tada Engleska je težila da osigura ovu komunikaciju od Francuske, a i Rusije, koja bi je ugrozila ako bi ovladale turskim pribrežjem u Sredozemlju i Persijskom zalivu. Zato se suprotstavila francuskoj ekspanziji u istočnoj Africi i ruskoj u Turskoj. U rusko-turskom ratu 1877/78. god. njen ministar Dizraeli (potonji lord Bikonsfield) uspeo je, uz pomoć Austro-Ugarske i Nemačke, da spreči Rusiji da zauzme Carigrad i da njena flota prođe kroz Dardanele, a od sultana da dobije pristanak da posedne Kipar, važno upo-

¹⁶ Irska je naseljena sa oko 3,3 miliona Iraca na čijem se severnom delu, Ulsteru, nalazilo oko 1,3 miliona Engleza. Prvi su težili potpunoj ili ograničenoj samostalnosti Irske, dok su Englezi bili protiv njenog odvajanja od Engleske. U Irskoj su engleski lordovi imali svoje posede, i podupirali su Ulster, koji je u parlamentu, u Konzervativnoj partiji, imao jake podrške.

¹⁷ Lenjin, Dela, sveska XXII, str. 519.

rište za kontrolu i zaštitu Sueckog kanala. U to vreme Engleska je počela i sa ekspanzijom u Avganistan i Južnu Afriku. Avganistan je podržala Rusija i Engleska se 1882. god. morala zadovoljiti protektoratom nad njim. Pošto je Rusija uskoro zauzela Merv u Turkestanu, izbio je nov konflikt sa Engleskom koji se okončao intervencijom Bizmarka 1885. god. U teže i duže zaplete Engleska je došla ekspanzijom u samostalne republike, Oranje i Transval (naseobina holandskih iseljenika). Ovde su se vodile borbe sa prekidima oko 25 godina i okončane su tek bursko-engleskim ratom 1899/1901. god. kada su Buri primorani da uđu u englesku imperiju zadržavajući unutrašnju autonomiju. Engleska je naglo proširivala svoje posede i u druge oblasti Afrike: okupirala je Egipat, počela sa osvajanjem Sudana, Kenije, Ugande, Nigerije, a od ogromnih oblasti Južne Afrike stvarala je Rodeziju¹⁸ i devedesetih godina dovršila svoju kolonijalnu imperiju u Africi. Oslanjajući se na svoje vojnopomorske baze u Hongkongu, Šangaju, moćnu flotu, Engleska je na Dalekom istoku već sedamdesetih godina imala najveći uticaj u Kini, gde je uspešno suzbijala ruski i japanski uticaj. U kinesko-japanskom ratu 1894/1895. god. Japan je primorao Kinu Šimonosekiskim ugovorom na teške uslove ali ih se pod pritiskom Rusije, Nemačke i Francuske morao odreći. Ocenjujući da su njeni interesi više ugroženi od Rusije nego od Japana, Engleska je pristala na američku proklamaciju 1899. god. o „otvorenim vratima“ za ravnopravno prodiranje kapitala svih nacija u Kinu. To je uglavnom bilo upereno protiv Rusije. Najzad je 1902. god. sklopila savez sa Japanom, što je ovome omogućio 1904/5. god. uspešan rat protiv Rusije. Tek pošto je tim ratom oslabila Rusiju, Engleska je s njom i Francuskom stupila 1907. god. u trojni sporazum i sa njima se pripremala za borbu protiv opasnijeg nemačkog imperijalizma.

Francuska. Još 4.IX 1870. god. proglašena je republikom, iako su tada u parlamentu većinu imali monarhisti.

¹⁸ Nazvana po Sesilu Rodzu, nosiocu engleske imperijalističke politike u Africi.

Prvi predsednik Tjer uspeo je da isplati Nemcima ratnu odštetu pa su okupatori 1873. god. napustili Francusku. Tjerov naslednik general Mak-Mahon, iako je pripadao monarhistima, pristao je 1875. god. na novi republikanski ustav. On je imao velika ovlašćenja, a raspolagao je i oružanom silom. Sve do kraja osamdesetih godina, dok u parlamentu nije stvorena jaka republikanska većina, postojala je opasnost od monarhističkih pučeva. Uskoro je među republikancima otpočelo cepanje najpre na tzv. „umerene oportuniste“, zastupnike građanskih finansijskih i industrijskih interesa i tzv. „radikale“, koji su zastupali interese sitne, a delom i srednje građanske klase. Cepanje republikanaca omogućilo je stvaranje i jačanje konzervativno-klerikalne i nacionalističke stranke. Na njihovom čelu tzv. „ligi patriota“ stajao je general Bulanže, koji se zalagao za revanš tj. za rat protiv Nemačke radi povratka Alzasa i Lorena. Kada je 1886. god. Bulanže postao ministar vojni i kandidat za predsednika republike, Bizmark je objavio da će njegov ulazak u vladu uzeti kao povod rata, pa ga je vlada odstranila. Partijske borbe uslovljavale su česte promene vlada i rušile autoritet parlamenta. Opadanju autoriteta parlamenta mnogo su doprinele i dve afere, panamska i Drajfusova.¹⁹

U poslednjoj trećini 19. veka u Francuskoj je zapažen spor i neravnomeran ekonomski razvitak. U industriji je sve više zaostajala i spala je sa drugog na četvrto mesto u svetu. Gubitkom Alzasa i Lorena izgubila je velika nalazišta uglja, a male, zastarele i nerentabilne fabrike nisu mogle izdržavati stranu, pretežno nemačku, konkurenciju. Najotpornija je bila metalurgija koja se od polovine dvadesetih godina brže razvijala zahvaljujući bogatoj rudi u zemlji, novom načinu proizvodnje i

¹⁹ Prva afera izbila je povodom kraha francuske kompanije, koja je preduzela pod rukovodstvom F. Lesepsa izgradnju Panamskog kanala. Otkrilo se da su mnogi političari, poslanici i ministri primali mito da bi kompaniji izdejstvovali korist.

Drajfusova afera podelila je gotovo ceo francuski narod od 1904. do 1906. god. u dva tabora. Ona je pokazala da se monarhoklerikalni krugovi nisu još pomirili sa republikom i još su imali jaku podršku u vojsci.

naoružanju. Veći deo stanovništva bavio se zemljoradnjom. Zemlja je bila podeljena na veliki broj sitnih i mali broj velikih poseda. Nivo obrade zemlje je zaostajao iza naprednih zemalja. Sitni sopstvenici nisu mogli izdržati ni stranu ni konkurenciju svojih veleposednika, a kako nisu mogli naći zaposlenja u industriji, sve su više siromašili. Posledica je bila slab priraštaj stanovništva i ono se od 1875. do 1895. god. povećalo za svega 2 miliona (u Nemačkoj za isto vreme 8—9). Pa ipak je Francuska ostala po veličini druga kolonijalna imperija a zadržala je i drugo mesto u svetu u izvozu kapitala.

Glavni cilj njene spoljne politike bio je stvaranje kolonijalne imperije i veza sa drugim državama protiv opasnosti od nemačke agresije. Zaključenjem francusko-ruskog sporazuma 1893. god. postignut je prvi veliki uspeh. Od osamdesetih godina otpočela je življa francuska kolonijalna ekspanzija: uspostavljen je protektorat nad Tunisom, učvršćena je vlast u Indokini, prošireni su posedi u Senegalu, gornjoj Nigeriji, Kongu i na Madagaskaru. Za ovo vreme dolazilo je do oštih francusko-engleskih trenja. Tako je francuski pokušaj da iz Konga ovlada Sudanom, čemu je težila i Engleska iz Egipta, naročito zaoštrio odnose. Ekspedicione trupe susrele su se 1898. god. kod s. Fašode i umalo nije došlo do rata između njih. Sukob je izbegnut popuštanjem francuske vlade. Početkom 20. veka Francuska i Engleska izgubile su kolonijalne suprotnosti u Africi. Ugovorom 1902. god. Francuska je pristala da Italija zauzme Tripolis, a sporazumom 1904. god. sa Engleskom priznala je engleski protektorat nad Egiptom. Zato su joj Engleska i Italija priznale pravo na Maroko. To je dovelo do tzv. prve marokanske krize i ubrzalo zaključenje Trojnog sporazuma 1907. god. Tako je Francuska pred rat postigla oba velika cilja: savez sa dve moćne sile i veliku kolonijalnu imperiju.

Rusija. Pored uvođenja parlamenta-dume car je zadržao pred rat i u toku rata apsolutnu vlast u zemlji. Iako su postojale potencijalne mogućnosti za razvoj privrede apsolutizam, oslanjajući se pretežno na feudalne, visoke vojne i birokratske slojeve, nije ih iskoristio. Najveći deo

stanovništva bavio se zemljoradnjom, gde su preovlađivali izrazito feudalni odnosi. Broj siromašnih seljaka i poljoprivrednih radnika bio je ogroman. Ovo nisu izmenili ni razni pokušaji agrarnih reformi ni preseljavanja u nedovoljno naseljene oblasti. Pa ipak, Rusija je, pored SAD, bila do prvog svetskog rata glavni izvoznik žitarica.

Kapitalizam je počeo prodirati u Rusiju znatno docnije nego u ostale evropske zemlje. Strani kapital držao je znatan broj velikih preduzeća. Prvobitno to je bio nemački, a docnije francuski što je Francuska koristila da bi pridobila Rusiju za politički savez, a docnije i da je ojača za zajednički rat. Industrija je služila prvenstveno za domaće potrebe u naoružanju, za podizanje železnica, brodogradnju i sl. Teška i laka industrija razvijale su se dosta harmonično što je omogućilo trgovinsku razmenu sa nizom susednih zemalja. Razvoj industrije uslovio je nagli priliv radnika sa sela. No, materijalni položaj radnika nije se ni u fabrikama mnogo poboljšao. Radnici su počeli prihvatati revolucionarne ideje, što je u revoluciji 1905. god. došlo do izražaja. Iako ova revolucija nije izmenila režim u Rusiji, ipak je imala veliki značaj ne samo u Rusiji nego i na Zapadu. Ona je uticala i na Persijsku revoluciju (1906—9), mladotursku revoluciju (1908) i kinesku buržoasko-demokratsku revoluciju (1911), na nacionalnooslobodilačke pokrete u Indiji, Egiptu itd., a ubrzala je veliku oktobarsku socijalističku revoluciju.

U spoljnoj politici Rusija je težila da očuva svoj uticaj u novostvorenoj situaciji Evrope, naročito na Balkanu; da osigura slobodan izlaz iz Crnog i Sredozemnog mora i poveća ekspanziju u Aziji. Zbog toga je dolazila u suprotnost sa engleskim, japanskim, austrougarskim i najzad sa nemačkim težnjama. Njen glavni suparnik bila je sve do 1906. god. Engleska, koja joj je sprečavala nadiranje u Evropu i Aziju prema Turskoj i Kini. Balkansku krizu 1875. do 1877. god. Rusija je koristila kao povod za rat 1877/78. god. i za ostvarenje svojih pretenzija u Turskoj. Engleska i Austro-Ugarska, uz podršku Bizmarka, sprečile su je na Berlinskom kongresu da pobere plodove

svoje pobede, što je dovelo do pogoršanja njenih odnosa sa ove tri sile. Bizmark je ipak uspeo da ublaži odnose sa Rusijom, pa donekle i njene odnose sa Austro-Ugarskom. Engleska ekspanzija u Avganistanu i ruska u Turkestanu gotovo su dovele do rusko-engleskog rata 1885. god. Narednih godina Rusija je opet došla u oštar sukob sa Engleskom i Austro-Ugarskom na Balkanu pa je i ovde morala odustati od svojih zahteva. Istovremeno je došlo do zaoštavanja njenih ekonomskih odnosa sa Nemačkom što je dovelo do otkaza ugovora o reosiguranju. To je krajem devedesetih godina dovelo do političke i finansijske izolovanosti, što je iskoristila Francuska da s njom 1903. god. zaključi politički i vojni sporazum kao protivtežu Trojnom savezu. Od 1894. do 1905. god. Rusija se uplela u teške borbe protiv udruženog englesko-japanskog imperijalizma na Dalekom istoku. U japansko-kineskom ratu 1894/5. god. ona je, uz podršku Francuske i Nemačke, sprečila Japan da ostvari svoje agresivne ciljeve u Kini i prisilila ga da pristane na podelu Kine na uticajne sfere. Time je zaoštrila svoje odnose sa Japanom koji se otada, uz pomoć Engleske, sistematski spremao da je napadne, što je 1904. god. i učinio. Pošto je ovim ratom oslabljen položaj Rusije na Dalekom istoku, Engleska je s njom ušla 1907. god. u Trojni sporazum radi zajedničke borbe protiv Nemačke.

B. PREDZNACI RATA OD 1908. DO 1914. GOD.

Posle francusko-ruskog sporazuma 1903. god. i stvaranja Trojnog sporazuma 1907. god. Nemačka i Austro-Ugarska razvile su živu aktivnost da razbiju protivnički blok. Povodom mladoturske revolucije 1908. god. došlo je do sporazuma između ruskog i austrougarskog ministra spoljnih poslova, kojim je Rusija priznala Austro-Ugarskoj pravo na aneksiju Bosne i Hercegovine, a ona njoj slobodan prolaz njenih ratnih brodova kroz turske moreuze. Austro-Ugarska je odmah izvršila aneksiju. Ne samo

Turska već i Engleska, iako je bila član Antante, usprotivila se otvaranju moreuza i Rusija je morala od toga odustati. Međutim, aneksija Bosne i Hercegovine, preko koje su dosta olako prelazile velike sile, izazvala je silno ogorčenje u Srbiji, Crnoj Gori i kod jugoslovenskih naroda Austro-Ugarske, što je ruska vlada potajno podržavala. Vojni krugovi u Austro-Ugarskoj hteli su da to iskoriste za napad na Srbiju u čemu ih je potpomagala i Nemačka. Kako se Rusija nije osećala spremnom za rat, a nije naišla na podršku Francuske i Engleske, popustila je, a prema njenom zahtevu i Srbija. 1910. god. na sastanku cara Vilhelma II i cara Nikole II u Potsdamu, Nemačka je ponovo pokušala da odvoji Rusiju od Antante, nudeći joj severnu Persiju kao sferu uticaja, što je Rusija, uglavnom, odbila. Već 1911. god. došlo je do velike zahtegnutosti između Nemačke s jedne, i Francuske i Engleske, s druge strane. Francuska je iskoristila pobunu u Maroku i zauzela grad Fes, a Nemačka, u znak protesta, uputila je topovnjaču „Panther“ u Agadir, posela ga i izjavila da će ga napustiti samo ako joj Francuska ustupi ceo svoj Kongo. Tek kada je Engleska zapretila Nemačkoj ratom, ona je priznala protektorat Francuske nad Marokom, zadovoljivši se neznatnim delom francuskog Konga. Agresivni nastup Nemačke pojačao je ogorčenje francuske i engleske javnosti protiv nje, dok su nemački imperijalisti vršili pritisak na vladu da uđe u rat. Ovu krizu i slabost Turske iskoristila je Italija i uz pristanak Francuske i Rusije okupirala Tripolis, s čime se Turska pomirila tek po izbijanju balkanskog rata. Iduće dve godine vodili su se ratovi na Balkanu. Iako je morala popustiti u aneksionoj krizi, Rusija nije napuštala nameru da dođe do slobodnog prolaza kroz moreuz pa je za to koristila balkanske narode. Uspela je da uskladi aspiracije Srba i Bugara na turske teritorije i oni su sklopili u martu 1912. god. ugovor za napad na Tursku, kome su se pridružile Crna Gora i Grčka. U jesen 1912. god. pobedonosno je okončan rat s Turskom i Srbija i Crna Gora

su zatražile severnu Albaniju, preko koje je Srbija trebalo da iziđe na Jadran čime bi se oslobodila stalnog austro-ugarskog ekonomskog pritiska. Rusija i Francuska podupirale su ovaj zahtev, dok je Austro-Ugarska, podržavana od Nemačke, bila protiv toga i po cenu ulaska u rat. Kako se Rusija nije još osećala spremnom za rat, popustila je a po njenom savetu je to učinila i Srbija. Velike sile su garantovale Albaniji samostalnost. U junu 1913. god. došlo je do drugog balkanskog rata zbog podele Makedonije. Bugari su napali Srbe ali su ih ovi porazili u bici na Bregalnici. U rat protiv Bugarske ušla je pored Grčke i Rumunija i Bugarska je Bukureškim mirom prisiljena na teritorijalne ustupke, ne samo prema saveznicima nego i prema Turskoj. Ohrabrena pobedom, Srbija je, koristeći pogranične sukobe, uputila svoje trupe na albansku teritoriju. Opet su Austro-Ugarska i Nemačka zapretile Srbiji i Rusiji ratom pa su se srpske trupe, po savetu Rusije, povukle iz Albanije. Stalne suprotnosti na Balkanu koristila je Francuska, koja je verovala u skori rat, težeći da učvrsti veze sa Rusijom. Zato je od 1912. god. Nemačka koristila sve svoje rodbinske, dinastičke i veze sa izvesnim uticajnim političkim ličnostima u parlamentu i kabinetu u Engleskoj, da bi je privolela da ostane neutralna u predstojećem nemačkom sukobu s Francuskom i Rusijom ili bar da bi usporila njen ulazak u rat.²⁰ Radi toga su vođeni i pregovori koji su na kraju propali, jer Nemačka nije usvojila engleske predloge za smanjenje naoružanja. Tako su od 1908. do 1913. god. među državama oba bloka neprekidno izbijale krize, od kojih je svaka mogla postati povod za opšti sudar. Užurbane vojne pripreme u svim državama, lakomislene pretnje Austro-Ugarske ratom i objavom delimične mobilizacije, šovinistička propaganda i sl. bili su tada jasni predznaci skorog opšteg sudara.

²⁰ Car Vilhelm II je bio s majčine strane unuk engleske kraljice Viktorije, majke engleskog kralja Eduarda VII.

C. POVOD I OBJAVA RATA

U tako napetoj situaciji došlo je 28.VI 1914. god. do sarajevskog atentata.²¹ Vojna partija u Austro-Ugarskoj to je odmah iskoristila kao povod za napad na Srbiju. Pošto se moglo očekivati da i Rusija uđe u rat, Austro-Ugarska se obratila caru Vilhelmu za mišljenje. Kako su car i vlada smatrali, zbog nedovršenih vojnih priprema Rusije, da je situacija povoljna za rat, to se 5.VII car saglasio da Austro-Ugarska napadne Srbiju. Pokušaj da se spor reši mirnim putem Austro-Ugarska je sprečila time što je 23.VII uputila Srbiji ultimatum, na koji ona nije mogla pristati, jer bi se njegovim usvajanjem odrekla svoje političke samostalnosti. Za odgovor je dat rok od 48 časova. Sile sporazuma su ponovo pokušale preko Nemačke da ublaže uslove, ali je ona stala na stanovište da se Austro-Ugarskoj ostave slobodne ruke u rešavanju spora sa Srbijom. Srbija je predala 25.VII svoj odgovor, pristavši na sve uslove sem da Austro-Ugarska u Srbiji vrši istragu zbog atentata. I pored ove popustljivosti Austro-Ugarska je odmah prekinula diplomatske odnose i objavila 28.VII rat Srbiji. Rusija i Francuska su odlučile da više ne popuštaju Nemačkoj. Da bi pokazala da će zaštititi Srbiju od Austro-Ugarske agresije, Rusija je 29.VII naredila delimičnu mobilizaciju u četiri pogranična vojna okruga, ne obustavljajući dalje napore kod Nemačke da se rat izbegne. Podstrekavana od Nemačke, Austro-Ugarska je 31.VII objavila mobilizaciju, što je istog dana uradila i Rusija. Nemačka je iskoristila rusku mobilizaciju i uputila ultimatum Rusiji, da u roku od 12 časova obustavi sve vojne pripreme, na što ova nije odgovorila, te joj je Nemačka 1.VIII objavila rat i istovremeno naredila opštu mobilizaciju vojske i flote. Nemačka je već 2.VIII bez objave rata zauzela neutralni Luksemburg, a 3.VIII njene su trupe prešle i granicu neutralne Belgije. Sa netačnom

²¹ Tada su vršeni veliki manevri oko Sarajeva i izabran je 28. VI — Vidovdan — dan srpskog poraza 1389. god. na Kosovu polju, za veliku vojnu svečanost, što su Srbi smatrali provokacijom.

tvrđnjom da su francuske trupe povredile nemačku teritoriju, Nemačka je 3.VIII objavila rat i Francuskoj. Do poslednjeg momenta nemački kancelar se nadao da će odložiti stupanje Engleske u rat. Ali Engleska nije dozvoljavala povredu belgijske teritorije odakle je Nemačka mogla ugroziti njenu bezbednost i 4.VIII je objavila rat Nemačkoj. Od 28.VII do 4.VIII zaratile su sve velike države vojno-političkih blokova sem Italije. Tako su i u ovom prelasku iz mirnodopskog u ratno stanje Nemačka i Austro-Ugarska očigledno dokazale da su bile rešene da iskoriste prvu zgodnu priliku za rat.

*

Odgovornost za izbijanje prvog svetskog rata tražila se u raznim pojavama kao u: engleskoj težnji da održi svoju dominaciju u svetu; francuskom „revanšizmu“; ruskom pokušaju da reši svoje unutrašnje društvene protivrečnosti ratom; austrougarskoj agresiji prema Srbiji radi ugušivanja jugoslovenskog oslobodilačkog pokreta; nemačkom prodiranju na svetska tržišta; takmičenju u naružanju i tsl. No, kao što se iz sveg dosad iznetog vidi, sve te manje-više tačne činjenice bile su samo pojedinačne pojave, komponente ili posledice, opšteg uzroka, koji je ležao u imperijalističkim suprotnostima evropskih država. One su uvidele da svoja stremljenja mogu ostvariti jedino uspešnim ratom protiv svojih protivnika pa su se od 1907. god., svrstane u dva vojno-politička bloka, svestrano i užurbano pripremale za rat. Namere i želje, kad treba da otpočne, bile su kod blokova različite. Sile sporazuma težile su da ga odlože do obnove, japanskim ratom oslabljenih, ruskih oružanih snaga i do pojačanja britanske pomorske sile, negde 1917. god. Naprotiv, Nemačka i Austro-Ugarska težile su da rat otpočnu što pre. Povod za to su tražile svuda i u svakoj prilici. Posle 1908. god. mislili su da će ga najpre naći na Balkanu, gde je Austro-Ugarska preduzimala agresivne i provokatorske mere protiv Srbije i Crne Gore da bi ih navela da prvi

zagaze u rat. A kad u tome nije uspela, Austro-Ugarska ih je napala bez stvarnih razloga podstrekivana i podržavana od Nemačke. Nemačka i Austro-Ugarska time su pred celim svetom razotkrile svoje agresivne namere i primile svesno pred istorijom odgovornost za početak ovog do tada najvećeg rata u istoriji.²²

²² U Nemačkoj razvila se odmah posle rata ogromna literatura po pitanju, ko snosi krivicu za izbijanje I svetskog rata — „Kriegsschuld“. U Hitlerovom trećem rajhu cilj joj je bio da dokaže da Nemačka nije htela taj rat i da je ona bila napadnuta. Pored ostalog Hitler je i time pravdao pred javnošću svoje agresivne napade.

GLAVA DRUGA

A. MIRNODOPSKE PRIPREME ZA RAT¹

I ORGANIZACIJA ORUŽANIH SNAGA

1. SUVOZEMNE VOJSKE

a. Francuska vojska²

(*Tablica II, III, i IV*)

Reorganizacijom vojske izvršenom 1872. god. Francuska je zavela ponovo opštu vojnu obavezu i korpusnu teritorijalnu podelu sa 21 korpusnom oblašću i načelno teritorijalnim sistemom popune. Međutim, usled slabog priraštaja stanovništva, kao i zbog opasnosti od rata i jačanja oružanih snaga Nemačke, ona je morala da uložiti krajnje napore za povećanje svojih vojnih efektivna kako bi spremna dočekala rat. U avgustu 1913. zakonski je ponovno uveden trogodišnji rok u kadru, ujedno je produžena vojna obaveza od 25. na 28. godinu, pomeren je stupanje regruta u kadar odmah po navršenoj 19. godini i povećan je regrutni kontingent kolonijalnog stanovništva. Time se ratno brojno stanje francuske vojske povećalo za 4 godišta, a mirnodopsko pred početak rata od

¹ Za one zemlje koje docnije stupe u rat izložiće se prilikom njihovog ulaska u rat.

² Francuska je pred početak rata imala u Evropi 536 000 km² sa oko 39 miliona stanovnika, u kolonijama i protektoratima oko 11 miliona km² sa oko 57 miliona stanovnika.

520 000 koje je imala 1913. god. na oko 880 000 vojnika u Evropi i Severnoj Africi.

Mirnodopska formacija³ bila je široko razvijena radi što masovnije i brže mobilizacije. Aktivna vojska sastojala se iz 21 korpusa sa 45 pešadijskih i 10 konjičkih divizija i dr.⁴ Ratna formacija je prema poslednjem ratnom planu⁵ predviđala: aktivnu vojsku, sastavljenu od mirnodopskog kadrovskeg ljudstva i najmlađih isluženika, formiranu u 22 armijska korpusa (uključno sa kolonijalnim), 48 pešadijskih aktivnih divizija (3 samostalne, ostale u sastavu korpusa), 10 aktivnih konjičkih divizija i raznih drugih jedinica, komandi i ustanova; rezervne trupe, sastavljene iz jezgra ($\frac{1}{3}$) kadrovskeg ljudstva i preteklih mlađih isluženika, formirane u 25 rezervnih pešadijskih divizija; 12 i po teritorijalnih pešadijskih divizija, sastavljenih od starijih isluženika i bez kadrovskeg jezgra. Aktivna armija i rezervne divizije predstavljale su operativnu vojsku — jedinice I linije, a teritorijalne divizije — one II linije. Ali sem ovih teritorijalnih divizija, predviđenih u sastavu operativnih armija, i posade Pariskog utvrđenog logora, postojale su još razne teritorijalne jedinice kao stalne posade utvrđenja i za pozadinske službe, koje su ujedno služile za dalji razvoj i dopunu teritorijalnih jedinica. Ratni sastav armijskeg korpusa bio je dve pešadijske divizije (samo 6. imao je tri), 1 konjički puk od 4—6 eskadrona, 1 artiljerijski puk od 12 poljskih

³ Francuska i nemačka organizacija i formacija vojske u mirno doba smatrane su najboljim, najsavremenijim i služile su kao obrazac, pa će se izložiti detaljnije.

⁴ Pešadija je bila formirana: u pukove i samostalne lovačke bataljone (ukupno 686 bataljona); konjica u 89 pukova; artiljerija u 62 poljska puka, 10 konjičkih diviziona, 2 brdska puka, 5 pukova poljske teške artiljerije, 11 tvrđavskih pukova, 3 kolonijalna puka, 10 diviziona u Africi (ukupno 856 baterija); inžinjerija u 19 pukova (od kojih 1 telegrafski i 1 železnički); avijacija u 26 eskadrila sa nekih 162 aviona.

⁵ Podaci su uzeti iz zvaničnog dela francuskog ministarstva rata: „Les armées françaises dans la Grande guerre.“ (tom I, prvi deo). Cit FAVR — I/1 — 525—539.

baterija, 4 inžinjerijske čete, a neki korpusi imali su i apcijalne jedinice.⁶

Pešadija je bila naoružana sa unekoliko zastarelom puškom — „Lebl“ 8 mm M 1886—1893 dometa do 2000 m i jednim mitraljeskim vodom na bataljon. Jedino artiljerijsko oruđe u korpusima i divizijama bio je poljski top 75 mm sa dometom do 8500 m, koji je bio nadmoćniji od nemačkog.⁷ Za tešku artiljeriju operativne vojske obezbeđeno je svega 67 oruđa sa 400—500 metaka na cev. Prenebregavanje značaja ubacne artiljerije i veoma slabo naoružanje operativne vojske teškom artiljerijom bili su najveći propusti u materijalnoj pripremi francuske vojske za rat, iako se moglo računati sa napadom na nemačka utvrđenja već u graničnim zonama. To je bila posledica pogrešne pretpostavke o kratkom trajanju rata i pogrešne francuske taktičke doktrine. Inače i po materijalnoj, moralnoj i stručnoj spremi francuska vojska ubrajala se među najbolje na svetu. Francuski vojnik bio je poznat kao hrabar, inteligentan i veliki patriota, sposoban za najveći otpor i samopregor. U pogledu taktičke spremljene francuska pešadija se više nego nemačka i ruska obučavala za napadne a manje za odbrambene radnje. Slabo se vežbala u korišćenju poljskog utvrđivanja, artiljerijskoj pripremi pešadijskog napada, pa ni daljem sadejstvu pešadije i artiljerije nije poklanjana pažnja kao kod Rusa i Nemaca. Oficirski kor bio je odan svome pozivu i imao je prilike da u kolonijalnim ratovima stiče izvesna ratna iskustva. Generalštab nije imao poseban kadar nego su oficiri sa

⁶ Ratni sastav aktivne pešadijske divizije: 2 brigade od po 2 puka od po 3 bataljona, 1 artiljerijski puk od 9 poljskih baterija, 1 eskadron konjice, 1 inžinjerijska četa; rezervne pešadijske divizije: 2 brigade od po 3 puka od po: 2 bataljona, 3 artiljerijska poljska diviziona od po 3 baterije, 2 eskadrona konjice, 3 inžinjerijske čete; teritorijalne divizije: 12 bataljona, 3—6 baterija, 2—4 eskadrona; konjičke divizije: 3 brigade od po 2 puka od po 4 eskadrona, 1 artiljerijski divizion od 3 baterije, 1 bataljon biciklista i 1 inžinjerijski bataljon.

⁷ Uporedni podaci o jačini divizija, korpusne artiljerije, opštoj karakteristici naoružanja izneti su za sve zaraćene vojske u tablici II.

višom spremom vršili službu naizmenično u trupi i štabovima. Više vojno rukovodstvo i generalštab bili su — kako je Drajfusova afera pokazala — pod izvesnim uticajem političkih razmirica, ali su se ozbiljno pripremali za rukovođenje velikim jedinicama.

Teoriji rata i ustaljenju ratne doktrine poklanjala se u Francuskoj odmah posle izgubljenog rata 1870—71. god. najveća pažnja, da bi se svestrano ispitali uzroci poraza. Nosilac toga bila je viša ratna škola, čije su katedre držali najistaknutiji vojni stručnjaci (Mejo, Bonal, Foš i dr.). Svršeni slušaoci ove škole prenosili su u trupu njena gledišta. Ona su se od početka uglavnom svodila na to da je francuski generalštab do 1870. god. — suprotno nemačkom — prenebregavao temeljno izučavanje Napoleonovog ratovodstva te nije bio inspirisan duhom njegove manevarske aktivnosti. Ali novi stručnjaci često su dolazili do suviše uprošćenih zaključaka o ratovodstvu, ne uzimajući u obzir sve uticajne činjenice koje je Napoleon brzo uočavao i vešto iskorišćavao. Krutim podržavanjem Napoleona gubili su iz vida i izmenjene uslove nastale usled naglog razvoja naoružanja, vojne tehnike i veličine vojske. Takva jednostrana razmatranja dovela su do preteranog isticanja značaja manevra (pokreta) i najzad do zaključaka da se napadom jedino postiže cilj. Uloga i korist odbrane, iako je Klauzevic to već bio osvetlio, suviše su potcenjivane. Iskustva englesko-burskog, rusko-japanskog i balkanskih ratova, gde se jasno pokazao uvećani značaj vatre, poljske fortifikacije, pa prema tome i odbrane, nisu pravilno ocenjena ni korišćena. Pobjerala se opravdanost zahteva za uvođenjem teške artiljerije i drugih tehničkih sredstava i taktičkih postupaka. Naročito su zanemareni rastresitost borbenog poretka i njegovo osiguranje, kao i dejstvo neprijateljske vatre, jer bi se tobož tim samo usporavao i komplikovao napad pešadije koji jedini dovodi do rešenja i kome je sasvim dovoljna podrška poljskih topova. Ova nepravilna taktička razmatranja prenosila su se i na operativno-strategijski domen. Vatreni pobornik ove jednostrane primene ofanzive i napada „po svaku cenu i do krajnosti“ — „à l'outrance“, pu-

Jačina ratnih divizija i korpusne artiljerije evropskih zaraćenih država avgusta 1914. godine

Država	Pešadijska divizija		Rezervna divizija		Ruska strelj. Francuska i Nemačka la idverska brigada		Konjička divizija		Korpusna artiljerija
	Batalj.	Art. oruđa	Batalj.	Art. oruđa	Batalj.	Art. oruđa	Eskadrona	Art. oruđa	
Rusija	16 (32)	48 ¹	16 (8)	48 ¹	8 (12)	42 ¹	24 (8)	12 ¹	12—120 mm polj. h. ub.
Francuska	12 (24)	36 ²	12 (24)	36 ²	4 (4)	6 ²	24 (6)	9 ²	48-75 mm topo- va i 4-155 haub.
Engleska	12 (24)	76 ³	—	—	—	—	36 (24)	24 ⁴	
Belgija	18 (24)	72 ⁵	—	—	—	—	20	12 ⁶	
Srbija	16 (8)	24-36 ²	12	12-24	—	—	16	8 ²	
Nemačka	12 (24)	72 ⁷	12 (24)	39 ⁸	6	6-12 ⁸	24 (6)	12 ⁸	16—150 mm haubice
Austro- Ugarska	14-16 (28-32)	42 ⁹	—	—	—	—	24 (8)	12 ¹⁰	8 do 12-150 mm haubica

Brojke u zagradi predstavljaju broj mitraljeza. 1) 76 mm poljskih topova; 2) 75 mm poljskih topova; 3) 54—84 mm poljskih topova, 18—117 mm poljskih haubica, 4—128 mm teških topova; 4) 76 mm poljskih topova; 5) 48—87 mm poljskih topova (i 24—120 mm haubica); 6) 87 mm poljskih topova; 7) 54—77 mm poljskih topova, 18—105 mm poljskih haubica; 8) 77 mm poljskih topova; 9) 30—76 mm poljskih topova, 12—104 mm poljskih haubica, 10) 76 mm poljskih topova.

NAPOMENA: Balističke i taktičke osobine pušaka i mitraljeza bile su kod svih vojski, uglavnom jednake, sem unekoliko zastarele francuske puške. Poljska artiljerija bila je svuda moderna; francuski poljski top se naročito isticao dometom i ubacnom putanjom na bliskim odstojanjima, a engleski poljski top pokretljivošću. Ruska poljska haubica bila je nadmoćnija nad nemačkom i austrougarskom, dok su nemačke haubice 150 mm bile nadmoćnije od ostalih srednjeg kalibra.

kovnik de Granmezon, imao je veliki broj pristalica u oficirskom kadru, pa i u najvišim zvaničnim rukovodećim krugovima francuske vojske. Bilo je takođe i dosta protivnika (general Lanrezak, pukovnik Kolen i dr.) koji su ukazivali na svu opasnost od prenebregavanja značaja vatre, odbrane, artiljerijske podrške pri napadu i sl. Pod uticajem ovih diskusija francuska vojska je dobila 28. oktobra 1913. god. „Uput za vođenje velikih jedinica“, koji je predstavljao zvaničnu ratnu doktrinu. Ali i u njemu se još uvek jasno odražavalo gledište Granmezona. Tek je „Pravilo o službi armija u ratu“ (ratna služba), izdato 2.XII 1913. god., ublažilo preteranu ofanzivnu aktivnost u okviru divizija i nižih taktičkih jedinica. Međutim, vreme do početka rata bilo je suviše kratko da trupa i starešinski kadar usvoje ova gledišta. I pored ovih nedostataka, ocena nemačkog Generalštaba da je francuska vojska „jedna od najboljih u Evropi, koja se nipošto ne sme potcenjivati“, pokazala se tačnom.⁸

b. Belgijska vojska⁹

Rat je zatekao belgijsku vojsku u reorganizaciji. Do 1909. god. vojska se popunjavala dobrovoljcima, ali od 1909. god. uvedena je obaveza da u njoj iz svake porodice služi po jedan obveznik. Mirnodopsko brojno stanje iznosilo je tada 42 000 vojnika, a ratno 180 000, od kojih 100 000 za operativnu vojsku i 80 000 za tvrđave. S obzirom „na vojne pripreme koje se vrše u inostranstvu i rasmatranja nemačkih, engleskih i francuskih pisaca koji neprestano govore o prolasku kroz Belgiju i izlažu je mogućnosti nasilne invazije“¹⁰, vlada je tražila i dobila odo-

⁸ Nemačko zvanično delo — „Reichsarchiv. Der Weltkrieg 1914—1918 — Erster Band“ 84. („Državni arhiv. Svetski rat 1914—1918 — Prvi tom“. Str. 84) Cit. SR—I—84.

⁹ Belgija je imala 29 456 km² sa 7,5 miliona stanovnika, a u Africi Kongo sa 2 300 000 km² oko 15 miliona domorodaca. Vojni budžet iznosio je 1913. god. tek 10% od celokupnog.

¹⁰ FAVR—I—69.

brenje parlamenta da se 1913. god. uvede opšta obaveza. Time je mirnodopsko brojno stanje predviđeno na 54 000, a ratno na 340 000 vojnika, od kojih 150 000 za operativnu vojsku, 130 000 za tvrđave, 60 000 za popunu i pomoćne službe. Ovo stanje trebalo je da se postigne postepeno kroz 10 narednih godina. Pred rat 1914. god. belgijska vojska bila je formirana u: 6 pešadijskih, 1 konjičku diviziju i trupe tvrđava. Za slučaj mobilizacije predviđen je njen sastav iz: 6 pešadijskih, 1 konjičke divizije i trupa tvrđava.¹¹ Trupe za tvrđave Anvers, Lijež, Namir bile su formirane u manje pešadijske jedinice aktivne vojske. Bilo je predviđeno da se popunjavaju rezervistima starijih godišta. Mobilizacijskim planom predviđena je posada za Anvers oko 36, Lijež 13, Namir 12 pešadijskih bataljona sa mnogobrojnom artiljerijom i dr. Sem toga, prema razvoju situacije pojačale bi se divizijama operativne vojske.

Od velikog broja neuvrštenih građana u armiju od 21. do 40. god. starosti u Belgiji je bilo predviđeno da se u slučaju rata organizuje „građanska straža“. Ona bi se formirala po opštinama pod rukovodstvom Ministarstva unutrašnjih poslova sa zadatkom da održava red i potpomaže vojsku pri odbrani sopstvene teritorije. Najmlađa godišta mogla su obrazovati u većim mestima i tvrđavama i tzv. aktivnu gardu, koja bi prošla kratku mirnodopsku vojnu obuku. Ostalo ljudstvo ostalo bi bez ikakve obuke. Predviđeno je da garda nosi civilno odelo sa vojničkom oznakom.¹² Belgijska vojska nije imala nikakve ratne tradicije. Oslanjajući se na garantovanu neutralnost, narod

¹¹ Ratni sastav pešadijske divizije bio je: 3 do 4 mešovite brigade (od po 2 pešadijska puka od po 3 do 4 bataljona, 1 artiljerijskog divizionu poljskih topova), 1 konjički puk (4 eskadrona), 1 artiljerijski puk (od 9 do 12 baterija, od kojih 6 haubičkih), inženjerijski bataljon i dr. Ona je predstavljala po svom sastavu i u pogledu taktičke jačine i operativne samostalnosti pre korpus nego diviziju. Ratni sastav konjičke divizije ostao je kao i mirnodopski sa odgovarajućom popunom ljudstva za ratno stanje.

¹² Nemci je nisu priznavali kao ratnu formaciju. Prema njoj i stanovništvu uopšte vršili su represalije, koje su po svireposti bile slične Hitlerovim prema našem narodu 1941–1945. god.

nije pokazivao većeg interesa za vojsku, a i parlament je teško pristajao na povećanje vojske.¹³ Mirnodopska obuka je bila kratka i jednostrana. Oficirski kor je obraćao pretežnu pažnju stalnoj fortifikaciji i tvrđavskom ratu, u čemu je imao jednu od vodećih uloga u Evropi. (General Brijalmon spadao je među najpriznatije stručnjake moderne fortifikacije u svetu.)

c. Engleska vojska

Engleska je kao ostrvska zemlja sa ogromnim kolonijama¹⁴ zasnivala svoju bezbednost i vojnu snagu pretežno na mornarici. Pretpostavljala je da će pri velikom sudaru, kakav je početkom 20. veka postao gotovo neizbežan, biti potrebna i njena veća intervencija na evropskom kopnu. Posle marokanske krize (1905—1906) pristupilo se pod ministrom vojnim Holdenom reorganizaciji mirnodopske vojske. Stalo se na stanovište da se u mirno doba ne izgrađuje velika vojska nego da se obezbede samo uslovi za njen razvoj u toku rata. Pred rat engleska vojska sastojala se iz engleske regularne, teritorijalne i indijske domorodačke armije. Regularna armija je jednim delom štitila posede gde je bila i stacionirana, dok se njen drugi deo nalazio u metropoli. Teritorijalna armija je bila predviđena samo za odbranu metropole. Indijska domorodačka armija, sa delom engleske regularne armije koji se nalazio u Indiji, služila je prvenstveno za bezbednost Indije, ali se predviđala i njena delimična intervencija i van nje. Regularna armija popunjavala se vrbovanim dobrovoljcima — plaćenicima na 12 godina, i to 7 godina u aktivnoj službi i 5 godina u rezervi. Kako regularna armija nije bila dovoljna za ratnu popunu operativne armije, posto-

¹³ Pri tome su se ispoljavali i oprečni stavovi Flamanaca i Valonaca u odnosu na Francusku i Nemačku.

¹⁴ Velika Britanija imala je u Evropi 314 000 km² sa 46 miliona stanovnika, njena kolonijalna imperija 29 500 000 km² sa gotovo 400 miliona stanovnika. Ukupni vojni budžet iznosio je 12% od celokupnog.

jala je još specijalna rezerva od vrbovanih vojnika do 40 godina starosti, koji su prošli kroz kratku vojnu obuku i godišnje pozivani na dvonedeljnu vežbu. Teritorijalna armija bila je sastavljena od dobrovoljaca koji su dobili u mirno doba osnovnu vojnu obuku na kratkotrajnim vežbama, a tek posle mobilizacije trebalo je da prođu 6 meseci kroz temeljnu obuku. Mirnodopsko brojno stanje regularne armije određivano je za svaku godinu posebno i iznosilo je za 1914. god. oko 139 000 ljudi za metropolu, 74 000 za Indiju, 35 000 za kolonije, oko 160 000 ljudi za Indijsko-domorodačku armiju, što je ukupno iznosilo oko 400 000 ljudi. Pri mobilizaciji 1914. god. raspolagalo se još za ratnu popunu sa nekih 300 000 obučanih obveznika iz rezerve regularne vojske, specijalne rezerve i dela teritorijalne armije (kontingenti Australije, Kanade i Južne Afrike nisu ovde uračunati).

Svakako ovo ratno brojno stanje engleske vojske bilo je nesrazmerno malo u odnosu na ono drugih zaraćenih država.

Jedinice regularne armije u metropoli sastojale su se u mirno doba iz 6 pešadijskih divizija i 5 konjičkih brigada, u Indiji uključno sa indijskim jedinicama iz 7 pešadijskih divizija i 5 konjičkih brigada. Mobilizacionim planom operativna armija u metropoli, tzv. „ekspedicioni korpus“, trebalo je da se formira u 3 korpusa od po 2 pešadijske, 1 konjičke divizije i 1 samostalne konjičke brigade — ukupne jačine oko 160 000 ljudi za upotrebu van metropole.¹⁵ Istim planom predviđeno je da teritorijalna armija formira teritorijalne pešadijske divizije, konjičke brigade i druge jedinice za odbranu obale. Vazduhoplovstvo je bilo u preformiranju. Za armiju je predviđeno oko 7 eskadrila od po 12 aparata, za mornaricu dirizabli, a za tvrđave aerostati. Pošto su jedinice regularne armije upućivane naizmenično u kolonije, one

¹⁵ Ratni sastav regularne pešadijske divizije bio je: 3 brigade (od po 4 bataljona), 3 divizion poljskih topova, 1 divizion poljskih haubica, 1 teška baterija (topovi 128 mm); konjičke divizije: 4 brigade (od po 3 puka od po 3 eskadrona), 4 konjičke baterije.

su u mnogobrojnim borbama sa domorocima sticale ratno iskustvo i osposobljavale se i za veće napore. Pešadija, naoružana odličnom puškom 7,7 mm „Li“ (Lee — Enfield) dobro je koristila zemljište i bila je izvežbana u gađanju. Konjica se isticala više no u drugim vojskama umešnošću u borbi peške. Artiljerija je smatrana elitnom trupom i već u diviziji je raspolagala, pored modernih poljskih topova, haubicama i jednom baterijom teških topova. Nemački generalštab cenio je englesku operativnu armiju kao protivnika sebi ravnog, ali je nalazio da više komandovanje nije na visini, jer je sporo u donošenju odluka i u izvođenju manevra većih sastava.

d. Ruska vojska¹⁶

Rusko-japanski rat 1904—5. god. doveo je do rastrojstva celokupne ruske vojske, iako je u njemu stvarno učestvovala samo njena trećina, jer su iz svih jedinica bez plana upućivani oficiri, podoficiri, specijalisti, mlađa godišta, oružje i materijal za popunu jedinica na ratištu. Posle rata moralo se otpočeti sa temeljnom reorganizacijom vojske i njenim pripremama za rat. Usled slabog finansijskog stanja i nedoraslog vrhovnog rukovodstva, sve do 1910. god. nije bilo vidnijih rezultata. Tek te godine ustaljen je plan koji je obuhvatio uglavnom sve grane vojnih potreba i na čijem se izvršenju hitno i uspešno radilo. Kontingent mladića za regrutaciju iznosio je godišnje 1 200 000 do 1 300 000, od kojih je tek nekih 450 000 stupalo u kadar. Zato je vreme služenja u kadru iznosilo 3 god. i 3 meseca do 4 god. i 3 meseca, što je olakšavalo popunu jedinica do ratnog stanja.¹⁷ Mirnodopsko brojno stanje iznosilo je 1 300 000 vojnika u aktivnoj

¹⁶ Rusija je imala oko 17 miliona km² od kojih 5,5 u Evropi sa oko 170 miliona stanovnika.

¹⁷ 1913. god. izrađen je „Veliki vojni program“ koji je trebalo da bude sproveden do 1917. god. Predviđao je između ostalog postepeno povećanje mirnodopskog brojnog stanja za $\frac{1}{3}$ i razna proširenja mirnodopske formacije. Usled rata nije ostvaren.

službi sa oko 4 000 000 obučenih obveznika. Vojska je bila formirana u 37 armijskih korpusa (1 gardijski, 1 grenadirski, 25 evropskih, 3 kavkaska, 2 turkestantaska i 5 sibirskih). Cela teritorija bila je podeljena na vojne okruge (5 u Evropi) sa 2—5 korpusa. U mirno doba korpus je imao normalno 2 pešadijske i 1 konjičku diviziju. Svega je bilo 70 aktivnih divizija, 18 streljačkih brigada, 1 kubanska brigada i 24 konjičke i kozačke divizije, 8 samostalnih konjičkih brigada i nekoliko samostalnih pukova, a postojale su i specijalne granične trupe, posade tvrđava i dr.

Za opštu mobilizaciju 1914. god. Rusija je pripremila formiranje u operativnoj vojsci: 37 korpusa, 114 $\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija (od kojih oko 35 rezervnih) i 37 i po konjičkih divizija.¹⁸ Predviđena je i mobilizacija trupa III linije — opolčenja. Sem štaba Vrhovne komande predviđalo se formiranje štabova za 2 fronta i 7 armija. Sastav korpusa bio je predviđen: 2 pešadijske divizije, 1 konjički puk i 1 poljski haubički divizion od 2 baterije sa po 6 haubica od 120 mm i dr.¹⁹ Kod pet armija postojala je po jedna teška artiljerijska brigada od po 3 divizona (od po 1 baterije sa 4 topa 107 mm i po 2 baterije sa 4 haubice 150 mm). Popuna artiljerije municijom po formaciji nije postignuta. Raspolagalo se ukupno sa oko

¹⁸ Prema SR — II — 32, dok je u istoriji *Мировая война 1914—1918 — I. A. Zajončkovski* cit. „Zajončkovski“, na str. 20—21 izneto: 122 pešadijske i 36 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija. Razlika izgleda da potiče uglavnom što su u SR—II streljačke brigade uračunavane kao $\frac{1}{2}$, samostalni pukovi kao $\frac{1}{4}$ pešadijske divizije dok su kod Zajončkovskog streljačke brigade računane kao cele divizije. S obzirom na slično izjednačavanje kod drugih vojski, zadržani su podaci SR—II.

¹⁹ Mirnodopska i ratna formacija divizija bila je dosta podudarna. Ratni formacijski sastav pešadijske divizije bio je: 2 pešadijske brigade od po 2 puka od po 4 bataljona; 1 artiljerijska brigada od 6 baterija sa po 8 oruđa od 76 mm i dr. Streljačke i rezervne divizije bile su sličnog sastava. Streljačka brigada sastojala se iz 4 streljačka puka od po 2 bataljona, 1 artiljerijskog divizona od 3 baterije sa po 8 — 76 mm topova, a konjička divizija od 2 brigade od po 2 puka od po 6 eskadrona i 1 konjičkog artiljerijskog divizona od 2 baterije sa po 6 — 76 mm topa.

1000 metaka na poljski top, i sa po 610 na laku i tešku haubicu. Rusija je imala 216 delom zastarelih aviona i po broju bila je druga, odmah posle Nemačke.

Prema stečenom iskustvu u ratu 1904/5. obuka se znatno usavršila. Bobene radnje izvodile su se elastično, provejavao je duh aktivnosti, vatra je pravilno cenjena kao i zaklon, sadejstvo pešadije i artiljerije bilo je na velikoj visini. Naoružanje pešadije bilo je moderno. Poljski top i poljska haubica 122 mm — dodeljeni divizijama iz korpusne artiljerije, bili su nadmoćniji i po dometu i po efikasnosti od protivničke. Inicijativa je negovana i kod nižih starešina i vojnik je obučavan za individualnog borca. Broj mlađih oficira i podoficira bio je mali. Saznanje da je potrebno raspolagati što jačom teškom artiljerijom u operativnoj vojsci i velikom tehničkom opremom nije se moglo potpunije ostvariti zbog finansijskih teškoća. Na izbor i usavršavanje višeg starešinskog kadra nije obraćana dovoljna pažnja i više komandovanje (naročito u armijama i frontovima) nije bilo na potrebnoj visini. Generalštab nije uspeo da ustali sopstvenu ratnu doktrinu već se oslanjalo na nemačka ili francuska gledišta. Nedostajala je jedinstvenost shvatanja o pripremanju i načinu vođenja rata, o potrebi međusobne veze i saradnje pri zajedničkim velikim operacijama i sl. Opšte uzevši uticaj Generalštaba nije se pravilno odražavao na razvitak vojske u miru, jer je njegov delokrug prema Ministarstvu vojnom bio nejasan. Tek 1914. god. pred sam rat izdata su pravila koja su regulisala administraciju vojske u ratu (organizaciju trupa, način komandovanja, snabdevanje, ustrojstvo etapne službe).²⁰ Pored svih nedostataka, ruska vojska je predstavljala moćnu silu. Nemački Generalštab je cenio rusku armiju opasnim protivnikom, naročito prema austrougarskoj vojsci, pratio je budno njen uspon od 1910. god. i znao za njen veliki program koji je trebalo ostvariti do 1917. god.

²⁰ O ovome izneo je konkretnije podatke jedan od glavnih saradnika Generalštaba iz tog vremena, general J. Danilov „Rusija u svetskom ratu 1914—1915“ str. 71 (nemački prevod). Cit. Danilov.

e. Srpska i crnogorska vojska²¹

Posle rata 1912—13. god. do stupanja u prvi svetski rat Srbija nije imala vremena da reorganizuje vojsku. Iz novoprisajedinjenih oblasti regruti su bili tek na obuci. Tako je srpska vojska ušla u rat 1914. god. uglavnom sa ranijom ratnom formacijom, koja se sastojala iz: 6 pešadijskih I, 5 pešadijskih II poziva i 1 konjičkom divizijom.²² U pogledu taktičke i operativne upotrebe između divizije I i II poziva nije bilo nikakve bitne razlike. Van sastava divizija raspolagalo se sa 1 brdskim artiljerijskim pukom od 9 baterija (36 topova), haubičkom artiljerijom (15 haubičkih baterija od 12 oruđa 150 mm, 1 merzerskom baterijom od 150 mm). Trupe III poziva popunjavale su se obveznicima od 38 do 45 godine starosti, služile su za operativne pomoćne zadatke, bile su formirane u samostalne pešadijske pukove, bataljone, eskadrona i baterije i ulazile su u sastav raznih improvizovanih odreda. Jedinice formirane od obveznika od 45 do 50 godina starosti činile su poslednju odbranu i upotrebljavale su se za pozadinske službe. Srpska vojska se odlikovala retkim patriotizmom, hrabrošću, istrajnošću u marševanju i u podnošenju svih napora, snalažljivosti u borbi u odbrani, napadu, danju, noću i vanredno je rukovala svojim oružjem. Sve starešine imale su bogato ratno iskustvo u taktičkim i operativnim radnjama. U materijalnom pogledu, kako u naoružanju tako i ostaloj ratnoj opremi, sem prehrambenih sredstava, stajala je veoma slabo usled iscrpenosti u prethodnim ratovima i zavisnosti od uvoza iz inostranstva. Nedostajalo joj je brzometnih pušaka, topova, artiljerijske municije, sanitetske i inžinjerijske opreme. Naročito se kod inžinjerije osećao veliki nedosta-

²¹ Srbija je imala 88 000 km² sa preko 4 miliona stanovnika, Crna Gora 20 000 km² sa preko 440 000 stanovnika.

²² Pešadijska divizija 1 poziva imala je u ratu 4 puka (od po 4 bataljona), 1 poljski artiljerijski puk (6—9 baterija od po 4 topa), 1 konjički puk (3 eskadrona) i dr.; divizija II poziva 3 puka (od po 4 bataljona), 1 poljski artiljerijski puk (3—6 baterija od po 4 topa), 1 konjički divizion (2 eskadrona); konjička divizija 2 brigade (od po 2 puka od po 4 eskadrona), 1 artiljerijski divizion i dr.

tak sredstava za prelazak velikih reka što je uveliko kočilo njene ofanzivne odluke i operacije.

Crna Gora je pretrpela osetne gubitke u ratovima 1912/13. god. pretežno u borbama oko Skadra. Oskudna ratna oprema bila je istrošena i sporo je popunjavana, jer se morala nabavljati iz inostranstva. Vojska je bila milicijskog sistema. Vojna obaveza trajala je od 18. do 62. godine starosti za svako sposobno muško lice i to od 20. do 53. godine za boračke, a zatim za pozadinske jedinice. Zemlja je bila podeljena u 6 divizijskih okruga, od kojih se u ratu trebalo da formira 6 pešadijskih divizija, načelno od po 3 brigade od po 4 bataljona, ali za to je nedostajala oprema (u artiljeriji raspolagalo se sa oko 60 oruđa raznih modela i kalibara), zbog čega su te divizije bile znatno slabije po brojnom stanju, naoružanju i ostaloj opremi od normalnih divizija. Crnogorski borac bio je poznat po svojoj hrabrosti, velikoj izdržljivosti u pokretima i bio je u stanju da podnese i veliku materijalnu oskudicu. Veoma je bio spretnan u odbrani, naročito na planinskom, šumovitom i krševitom zemljištu. Ove individualne odlike činile su crnogorsku vojsku veoma podesnom za vođenje gerilskog rata širokih razmera, a na to je upućivala i slaba materijalna oprema i karakter ratišta.

f. Nemačka vojska²³

Prema ustavu od 1871. god. bezbednost nemačke države poverena je nemačkom caru, kao vrhovnom saveznom vojnom zapovedniku oružanih snaga. Njih su sačinjavale: vojska koja se sastojala iz 4 manje-više samostalnih vojski (pruske, bavorske, saksonske i virtemberške); carska mornarica i carske zaštitne trupe u kolonijama. Neka centralna vojnoupravna vlast nije postojala. Priprema za upotrebu vojske u ratu i za vođenje opera-

²³ Nemačka je obuhvatala 540 827 km² sa 67 miliona stanovnika. Njen kolonijalni posed iznosio je 2,6 miliona km² sa oko 12 miliona domorodaca.

Država	Veličina		Mirno- dopsko brojno stanje	Brojno stanje po zavr- šetku mobi- lizacije	Jačina operativne vojske pred početak operacija				P r i m e d b a	
	Površina kv km	Stanov- ništvo			Brojno stanje	Broj divizija		Broj art. oruđa		
						pešad.	konjič- kih	lakah		teških
u milionima										
Rusija	17,	170,	1,3	5,5	2,5	122	36	6850	240	1) Prema SR- -22 svega 100, ostale tek docnije gotove
Francuska	0,536	39,	0,88	3,8	2,3	83	10	3960	688	U kolonijama 11 mil. km ² , 57 mil. stanovnika
Engleska	0,314	46,	0,38	0,7	0,124	6	1	450	—	U dominionima i kolonijama 29,5 mil. km ² i 400 mil. stanovnika
Belgija	0,029	7,5	0,42	0,175	0,117	6	1	312	85	U kolonijama 2,3 km ² , 15 mil. stanovnika
Srbija	0,088	4,	0,05	0,45	0,25	11	1	550	—	
Crna Gona	0,02	0,44	0,002	0,06	0,035	2 ²	—	60	—	2) Približna taktičko - operativna vrednost
Svega na strani Sila sporazumno	17,987	266,94	2,654	10,685	5,326	230	49	12182	1013	Od toga 12 mil. km ² u Azijskoj Rusiji
Nemačka	0,54	67	0,87	3,8	2,15	87 ³	11	7300	2060	U kolonijama 2,6 km ² i 12, stanovnika 3) Prema Zajončkovskom 121. Objašnjenje pod 1, 2, 3, vidi odeljak „Organizacija oružan. snaga“
Austro-Ugarska	0,67	51	0,45	3,35	1,8	49	11	3920	168	
Svega na strani Centralnih sila	1,21	118	1,32	7,15	3,95	137	22	11220	2.28	

NAPOMENA: Podaci su sastavljeni prema zvaničnom FAVR, SR, PRAU i Zajončkovskom. Između njih ima izvesnih, ali ne bitnih razlika. Razlike su veće samo u pogledu broja nemačkih pešadijskih divizija. Kod Zajončkovskog (121½), kod SR (87½). Prvi je uračunao landverske, neke rezervne i sl. jedinice, za koje SR veli da su tek docnije formirane. Kolonijalne posade i trupe nisu ovde uključene, jer u početku rata 1914. god. nisu bile od značaja. (U toku celog rata Engleska je mobilisala oko 9,5 miliona ljudi od toga gotovo ½ iz kolonija i dominiona, Francuska 6,3 miliona u metropoli i oko 1,4 miliona u kolonijama.

cija suvozemne vojske spadala je u dužnost načelnika generalštaba pruske vojske. Taj položaj zadržao je i posle ujedinjenja sve do 1889. god. maršal fon Moltke, koji je svojim autoritetom učvrstio ovaj položaj i za docnije, te se i pored komplikovanog komandnog i administrativnog upravljanja od strane tri gotovo samostalna vojna ministarstva, nemačka vojska odlikovala jedinstvenošću organizacije, obuke i priprema za rat.

Od 1893. god mirnodopsko brojno stanje nemačke vojske naglo i stalno se povećavalo, a i prelaz na dvogodišnju službu u kadru povećavao je i brojno stanje obveznika. Mirnodopsko brojno stanje je početkom 1914. god. iznosilo 870 800 oficira, podoficira i vojnika.²⁴ Vojna obaveza trajala je od navršene 20. do navršene 45. godine, ali su primani u vojsku i sposobni mladići — dobrovoljci već posle navršene 17. godine. Suvozemna vojna sila sastojala se iz: vojske („Heer“), landšturma i erzac-rezerve.²⁵ Vojska se opet sastojala iz aktivne vojske i landvera (I i II poziva). Aktivna vojska predstavljala je I, landver II, landštur III liniju, a erzac-rezerva dopunski kadar.²⁶ U 1914. god. nemačka vojska je u miru imala: 25 armijskih korpusa: 1 gardijski, 18 pruskih, 3 bavorska, 2 saksonska i 1 virtemberški sa ukupno 669 pešadijskih bataljona, 547 eskadrona, 663 poljske baterije, 48 bataljona za artiljerijska teža oruđa, 35 pionirskih bataljona i dr. Radi ujedna-

²⁴ Kako su se i druge države, naročito Francuska, na to ugledale, to je dovelo do opšteg utrkivanja u naoružanju, do tzv. „naoružanog mira“ — „bewaffneter Friede“, „la paix armée“, slično „hladnom ratu“ poslednjih godina.

²⁵ U vojnoj, pa i nenemačkoj literaturi obično se zadržavaju za nemačke i austrougarske jedinice nazivi: landver, landšturm, erzac i sl., pošto je teško naći potpuno podudarne nazive na drugom jeziku. Ovi nazivi zadržaće se i ovde.

²⁶ Aktivnoj vojsci je pripadao stalni kadar sa dva godišta aktivnog ljudstva, dopunjen u ratu sa 5 godišta najmlađih rezervista; landveru sledeća godišta rezervista do navršene 39. godine starosti, a po tome su prevođeni u landštur. U erzac-rezervu ulazili su svi pretekli regruti, gde su bili u evidenciji 12 godina. Iz nje su formirane erzac-jedinice, a u ratu su s njima vršene popune gubitaka u aktivnoj vojsci i landveru. Posle 39 godina starosti i erzac-rezervisti prevođeni su u landštur.

čenja i kontrole obuke postojali su armijski inspektorati, čiji se delokrug protezao na više korpusa.

Prema planu za 1914. god. Nemačka je pripremila mobilizaciju za: štab Vrhovne i 8 armijskih komandi, 26 aktivnih korpusa²⁷ sa 51 aktivnom pešadijskom divizijom, 13 rezervnih korpusa sa 27 rezervnih pešadijskih divizija, 3 samostalne rezervne i 6 i po pešadijskih erzac-divizija, dakle 87 i po pešadijskih i 11 konjičkih divizija, kao i 44 i po landverske brigade, nekoliko mobilnih rezervi za tvrđave i deo landšturma. Ratni sastav aktivnog korpusa predviđao je: 2 pešadijske divizije, 1 divizion teških haubica (4 baterije po 4 oruđa od 150 mm), 1 eskadrilu od 6 aparata i dr. Rezervni korpus bio je istog sastava samo bez korpusne artiljerije i avijacije.²⁸ Tehničkih i saobraćajnih trupa nemačka vojska imala je dovoljno. Vazduhoplovstvo je bilo brojno i bolje razvijeno no kod drugih vojski. Svaki štab armije i aktivni korpus raspolagali su 1 izviđačkim odeljenjem od 6 aparata. Ukupan broj iznosio je oko 300 aviona. U dirižablina Nemci su imali vodeću ulogu.

Uopšte uzevši, zbog svoje materijalne, fizičke, znanstvene i moralne spremne nemačka vojska se 1914. god. nalazila na vrlo visokom stepenu. Uživala je ugled najspremnije vojske koja je ikad dotle ušla u rat. Po stručnoj spremi vojska se odlikovala homogenošću obuke, ofan-

²⁷ Rezervni gardijski korpus ubrajao se u aktivne korpuse, jer je imao jednu aktivnu i jednu rezervnu gardijsku diviziju.

²⁸ Mirnodopska i ratna formacija pešadijskih i konjičkih divizija bila je uglavnom podudarna. Ratni sastav pešadijske divizije bio je: 2 brigade (od 2 puka, od po 3 bataljona i 1 mitraljeske čete od 6 oruđa), 1 konjički puk (3 eskadrona), 1 artiljerijska brigada (2 puka sa ukupno 3 divizona poljskih topova i 1 divizion poljskih haubica). Rezervne divizije razlikovale su se samo što su imale 1 artiljerijski puk (2 divizona poljskih topova). Konjička divizija imala je 3 brigade (od po 2 puka od po 4 eskadrona), 1 lovački bataljon, 1 konjički artiljerijski puk (3 baterije). U početku rata konjičke divizije objedinjene su u 4 korpusa, koji su imali čisto taktičko-komandni karakter. Za erzac-divizije predviđena je formacija od 3 mešovite erzac-brigade sa ukupnom jačinom divizije 12 do 16 bataljona, 1 eskadron, 12 baterija (72 topa). Sličnom sastavu težilo se i pri formiranju landverskih divizija.

zivnim elanom, ali i smislom za počesnu primenu odbrane i korišćenje poljskog utvrđivanja, velikom izdržljivošću u marševanju, dosta pravilnim korišćenjem artiljerijske vatre, jakom, iako formalno izraženom disciplinom („Drill“).²⁹ Trupni starešinski kadar bio je odlične stručne spreme, odan pozivu i prožet inicijativnim duhom. Oficiri Generalštaba popunjavali su se strogim izborom i odlikovali su se jakom opštevojnom i spremom u generalštabnoj tehnici. Njihovom usavršavanju poklanjala se najveća pažnja. Ostali su u tesnom kontaktu sa trupom. Vodeći „Veliki generalštab“ naginjao je unekoliko doktrinarstvu i preteranom samopouzdanju. Njegov nedostatak bio je što nije imao pravilnog razumevanja za uticaj unutrašnje, spoljne i ekonomske politike na ratovodstvo, nije uočavao značaj opšteg potencijala na ratovodstvo. Pretpostavljao je da se i konačni ishod rata može postići vojnostrategijskim uspesima. Zbog toga je očekivao kratko trajanje rata. Nije uočio ni potrebu tešnjeg sadejstva vojske i mornarice i sl. Nemački Generalštab svestrano je pratio i proučavao novije ratove i podržavao razvoj obimne vojnonaučne literature čiji su pisci imali uticaj i van Nemačke (Moltke stariji, Verdi di Verno, Šlifen, Golc, Bernhardi, Frajtag—Loringhofen, Boguslavski, Falkenhäusen i dr.). Nemački Generalštab je, suprotno francuskom, imao stalno jasnu i određenu zvaničnu ratnu doktrinu koju je pravilima sprovodio u vojsci, a na praktičnim vežbama strogo kontrolisao njeno dosledno shvatanje i izvođenje. Ova doktrina, kao i francuska, zasnovala se na ofanzivnom ratovodstvu. Opšte uzev, bila je i u strategijskom i taktičkom smislu ofanzivnog karaktera. No, vodilo se računa da se Istočni front, pa i delovi Zapadnog, mogu, radi što veće koncentracije snaga za ofanzivu, naći u privremenoj strategijskoj defanzivi. I u ovom slučaju odbrana se načelno imala izvoditi ofanzivnim dejstvom. Pasivna odbrana se potpuno odbacivala. U ofanzivi se težilo

²⁹ „Drill“ je način obuke da se postigne što veća jednoobraznost u izvođenju radnji i u vojničkom istupanju i izražavanju. Naročita pažnja posvećivala se strojevoj obuci. Dril je imao protivnika i u nemačkoj vojsci, ali i pobornika i u nekim stranim.

brzom izvođenju, te je manevru naročito u bok i pozadinu, inicijativi, mogućnosti brze koncentracije artiljerije, brzom eksploataciji i delimičnih uspeha i sl. pridavan naročiti značaj.

g. Austrougarska vojska³⁰

Austrougarska vojska imala je stvarno 3 vojske: zajedničku (carsku i kraljevsku vojsku, „kaiser-und königliches Heer“),³¹ austrijsku zemaljsku odbranu (carsko — kraljevski landver — „kaiser-königliche Landwehr“), ugarsku zemaljsku odbranu (kraljevsko-mađarski honved — „königlich-ungarischer Honved“).³² Svaka vojska imala je svog vojnog ministra i oficirski kor, zaseban je bio i budžet, regrutacija, formacija. U pogledu priprema za rat i upotrebe u ratu stajale su sve tri vojske pod zajedničkim načelnikom generalštaba, kome su bili potčinjeni svi generali i generalštabni oficirski kor. Ratna mornarica bila je takođe zajednička.

Mirnodopski formacijski razvoj bio je od 1867. do 1910. god. u zastoju, jer se veći broj sposobnih mladića nije mogao uvrstiti u regrutski kontingent usled budžetskih ograničenja. Godišnji kontingent iznosio je 1870. god. oko 100 000 regruta i do 1910. povećao se za svega 26 000, iako je za to vreme stanovništvo poraslo od 32 na preko 50 miliona. Tek zakonom od 1912. god. bilo je odobreno postepeno povećanje mirnodopskog brojnog stanja tako da je pri izbijanju rata 1914. god. iznosilo oko 450 000 vojnika. No, najveće povećanje operativne vojske postiglo

³⁰ Ukupna teritorija obuhvatala je 670 000 km² (Austrija 300 000, Mađarska 325 000, Bosna i Hercegovina 51 000) i brojala je 51 milion stanovnika (Austrija 28, Mađarska 21, Bosna i Hercegovina 2). O stanju i potonjim događajima u srpsko-crnogorskoj vojsci, pa i u austrougarskoj, daće se detaljniji podaci, ukoliko se odnose posredno ili neposredno na naše narode.

³¹ Skraćenica „K und k“ upotrebljavala se često kod nas i u usmenom razgovoru, obično u podrgljivom smislu.

³² U honved je spadalo i tzv. „hrvatsko domobranstvo“, čiji je službeni i komandni jezik bio hrvatski.

se time što su landver i honved, protiv čijeg se razvoja parlamenti nisu opirali kao protiv onog zajedničke vojske, potpuno izgrađeni u jedinice I linije i kao takve upotrebljene su u ratu.³³ Landver i honved imali su i svoje trupe III linije — „Landsturm“. Od velikog broja preteklih regruta obrazovana je kao i u Nemačkoj regrutska — tzv. erzac-rezerva — „Ersatzreserve“. U njoj je obučavano godišnje oko 80 000 ljudi, kroz dvomesečnu obuku. Kako se zbog izgradnje landvera i honveda ostalo bez trupa II linije, to je predviđeno da se iz erzac-rezerve obrazuju tzv. marševske jedinice i da se, kao i deo landšturma, upotrebe kao trupe II linije. U mirno doba bilo je 16 korpusa sa 16 korpusnih oblasti sa svega 48 pešadijskih (32 zajedničkih, 8 landverskih, 8 honvedskih), 10 konjičkih divizija i 2 samostalne konjičke brigade. Broj starešinskog kadra bio je i za mirnodopsku formaciju nedovoljan, a brojno stanje kadrovske ljudstva iznosilo je tek $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ ratnog brojnog stanja. Ovo i oskudna materijalna oprema kočili su razvoj ratne formacije. Pretežni deo erzac-rezerve nije za vreme mobilizacije korišćen za formiranje novih jedinica nego samo za docniju popunu gubitaka.³⁴ Ovo je nepovoljno uticalo na namere nemačke i austrijske vrhovne komande da se privremeno postignutom nadmoćnošću snaga i smelim brzim ofanzivnim operacijama postignu već na početku rata odlučujuća rešenja. S druge strane, ovo je omogućavalo brzo zanzavljanje austrougarskih jedinica posle neuspeha i velikih gubitaka naročito 1914—1915. god.³⁵ To je dobrim

³³ One su se popunjavale i obučavale na isti način kao i jedinice zajedničke vojske, što čini bitnu razliku od nemačkih landverskih jedinica.

³⁴ Pojedini aktivni pešadijski pukovi stupili su u rat sa 5000—8000 boraca, a u toku rata dobili su 60—100 000 ljudi iz erzac-rezerve za popunu gubitaka. „Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918 — Erster Band“ — 28 — „Poslednji rat Austro-Ugarske 1914—1918. — Prvi tom“ — 28. Cit. PRAU — I — 28.

³⁵ Tu leži, npr. objašnjenje da su iste jedinice 5. i 6. armije mogle biti u najkraćem roku upućene u uzastopne ofanzive 1914. god. prema Srbiji, potom u Bukovinu; 1915. god. prema Italiji, pa opet prema Srbiji.

delom doprinelo da je austrougarska vojska mogla izdržati teške borbe sve do kraja rata.

Austrougarska vojska je pripremila za ovaj rat formiranje ovih štabova: Vrhovne, 6 armijskih komandi, 1 armijskog odreda, 17 korpusa, 49 i po pešadijskih i 11 konjičkih divizija. Pripremljeno je da se odmah formira i oko 14 marševskih i 21 landšturmских brigada. Korpusi su imali u ratu 2 do 3 divizije, obično i 1 divizion teške artiljerije (2 baterije po 4 haubice od 150 mm) i dr.³⁶ Konjičke divizije ulazile su u sastav armija. Inženjerske jedinice bile su mnogobrojne, bogato snabdevene i odlično uvežbane naročito za prelaske velikih reka. Avijacija je imala 15 izviđačkih četa sa oko 100 aparata.

Do aneksione krize 1908. god. prema austrougarske vojske za rat bila je u svakom pogledu slaba, usled heterogenosti stanovništva, nesređenih unutrašnjepolitičkih prilika i finansijskih teškoća. Od 1908. god. otpočelo je njeno osetno snaženje, naročito materijalne opreme (uvođenje mitraljeza, poljskih haubica, teške motorizovane artiljerije u operativne sastave, poljskih kujni i sl.). Vrlo temeljno su izvršene pripreme za rat na brdsko-planinskom i krševitom zemljištu. Korpusi (15. i 16) u Bosni, Hercegovini, delom i Dalmaciji sa 14 brdskih brigada, pripremani su za upotrebu na Balkanu, a 8 planinskih pukova za Alpe. Patriotizam vojske bio je različit, prema nacionalnosti odakle su jedinice popunjavane.³⁷ Najodanije su bile nemačke i mađarske jedinice. Ratna doktrina je bila pogrešna, jer se i u strategijskom i u taktičkom

³⁶ Formacija pešadijskih i konjičkih divizija bila je uglavnom podudarna u miru i ratu. Ratni sastav konjičke divizije: 2 brigade od po 2 puka od po 6 eskadrona, 1 artiljerijski divizion od 3 baterije topova. Formacija pešadijske divizije bila je: 2 brigade od po 2 puka sa po 3 do 4 bataljona i 1 mitraljeskom četom, 2 eskadrona, 1 artiljerijska brigada od 2 puka ili 1 puka i 1 do 2 divizona sa ukupno 5–6 baterija poljskih topova i 2 baterije poljskih haubica.

³⁷ Ljudstvo se u vojsci sastojalo iz nekih 12 nacija: Nemci 23,5%, Mađari 19,5%, Česi i Slovaci 16,5%, Srbi i Hrvati 10,5%, Poljaci 10%, Ukrajinci 8,5%, Rumuni 6,5%, Slovenci 2,5%, Italijani i ostali 2,5%. U starešinskom kadru broj Nemaca i Mađara bio je nesrazmerno veći.

pogledu oslanjala suviše na ofanzivna dejstva, što nije odgovaralo ni geografsko-strategijskim ni vojnim mogućnostima države. U pogledu stručne spremne vojske se povodila načelno za nemačkom, ali je u primeni napada bila mnogo bliža francuskom gledištu. Aktivni oficiri imali su vrlo dobru stručnu spremu, ali se nisu mogli lako snaći u ulozi vaspitača vojnika. Oni u zajedničkoj vojsci bili su odani vrhovnoj upravi koja ih je odnarođavala. Naprotiv, rezervni oficiri odražavali su jasno neraspoloženje prema državnoj politici i upravi nacije odakle su poticali. General Konrad fon Hecendorf reorganizovao je Generalštab 1908. god. i uzdigao njegov stručni nivo. Strogom selekcijom smanjio je broj generalštabnih oficira koji nisu imali dovoljne trupne prakse. Pored toga oni su uživali naročite privilegije što je još više izazvalo surevnjivost trupnih oficira prema njima. Generalitet je bio uveliko zastareo u fizičkom i stručnom pogledu. Posvećivao se pretežno disciplinsko-komandnim poslovima i problemima trupne taktike nižih jedinica, prenebregavajući svoje usavršavanje u oblasti više taktike i operatike. Ruski Generalštab, suprotno francuskom, smatrao je austro-ugarsku vojsku ozbiljnim protivnikom, dok je nemački pravilno uočavao njene nedostatke, pa ipak joj je od početka do kraja rata dodeljivao nesrazmerno težu ulogu no što joj je odgovarala.

2. RATNE MORNARICE

Od država koje su odmah 1914 god. stupile u rat imale su ratnu mornaricu: Engleska, Francuska, Rusija, Japan, Nemačka, Austro-Ugarska. Glavne pomorske operacije i borbe vodile su engleska i nemačka ratna flota. Francuska ratna mornarica tesno je, neposredno i posredno, sadejstvovala sa engleskom. Uloga ruske i austro-ugarske ratne flote svela se uglavnom na odbranu sopstvenih voda. Japanska je obezbeđivala pomorski saobraćaj u Tihom okeanu. U Engleskoj se vekovima smatralo da je njena sudbina povezana sa ratnom mornaricom te se njenoj pripremi za rat poklanjala najveća pažnja. U Ne-

mačkoj se takvo shvatanje pojavilo devedesetih godina kada je otpočela i izgradnja njene moderne ratne flote. Ova istorijska razlika imala je presudan značaj na spremnost oba protivnika za pomorski rat i na način njegovog vođenja 1914—1918. god.

a. Engleska mornarica

Engleska flota je posle uništenja flota Španije i Holandije sve do kraja 19. veka suvereno vladala morima i obezbeđivala metropolu i prekomorske posede. Zahvaljujući svom ostrvskom položaju mogla je svoje glavne vojne napore da usredsredi na izgradnju flote. Do rata 1870/71. god. jedino je Francuska ulagala povremeno veće napore da ospori Engleskoj prevlast na moru, ali je njen poraz te godine otklonio i tu opasnost. Engleska je sistematski izgrađivala svoju pomorsku moć, ne samo flotom nego i osvajanjem i obrazovanjem pomorskih baza u svim morima. Naročitu je pažnju obratila držanju „uskih mora“, gde se lako mogao kontrolisati saobraćaj bar s jedne obale (Gibraltarski i Sicilijski moreuz, Lamanš i dr.). Krajem osamdesetih godina pridržavala se načela tzv. „standarda dve sile“, tj. da njena snaga bude jednaka flotama dve najveće pomorske države. Ove uslove mogla je lako ispuniti u odnosu na evropske države, ali ne i u odnosu na Japan i SAD.

Japan je od 1880. do 1904. naglo izgradio moćnu flotu uz svestranu podršku same Engleske. Posle rata 1904—5. god. ojačana japanska flota sa bliskim bazama izmenila je strategijsko-pomorsku situaciju u vodama Dalekog istoka na štetu Engleske i ona se morala pomiriti sa prevlašću Japana.

Gotovo istovremeno otpočela je izgradnja i ratne mornarice SAD, koja je posle rata sa Španijom 1898. god. došla u Atlantskom i Tihom okeanu do vanredno pogodnih pomorskih baza, koje su posle izgradnje Panamskog kanala pružale floti retko povoljne strategijske uslove za prevlast na moru u zapadnoj hemisferi. Od 1901. pred-

sednik Teodor Ruzvelt, usvajajući Mahanova gledišta o značaju pomorske sile i njegove strategijsko-taktičke postavke o floti,³⁸ pristupio je nagloj izgradnji flote s ciljem da zauzme „posle Engleske drugo mesto u svetu“.³⁹ U vezi sa Monroovom doktrinom,⁴⁰ to je značilo da SAD teži za prevlašću na morima zapadne hemisfere.

Engleska se morala miriti i s tim, jer je istovremeno došlo do izgradnje ratnih flota i kod evropskih država. Usvajanje Zakona o ojačanju ratne flote u nemačkom parlamentu 1898. god. bilo je od presudnog značaja, jer je njim ugrožena istorijska prevlast engleske flote u evropskim vodama. Pošto su propali pokušaji ograničenja pomorskog naoružanja, Engleska je preduzela hitne političke i vojne pripreme za rat koji joj je izgledao neizbežan. Rešila se da za svaki novoizgrađeni nemački brod izgradi dva svoja i početkom 20. veka izgradnja engleske i nemačke flote ušla je u fazu najintenzivnijeg takmičenja. Usvajajući sve više Mahanova gledišta o prednosti velikih brodova, 1905. god. Engleska je otpočela sa izgradnjom brodova tzv. „drednota“ koji su po nosivosti, naoružanju i oklopu bili veći od dotadašnjih. Nadala se da nemačka brodogradilišta neće moći da izgrađuju takve brodove, ali se prevarila, jer je i Nemačka bila već pristupila njihovoj izgradnji, a 1906. god. čak odlučila da svi njeni novi bojni brodovi budu tipa drednota.

³⁸ Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan), američki kapetan bojnog broda, došao je kroz proučavanje istorije do teorijskih zaključaka o uticaju pomorske sile na sudbinu naroda. Obradivao je pitanja iz pomorske strategije i taktike i imao ogromnog uticaja na razvoj vojne misli i pomorskih sila u mnogim državama, a naročito u SAD.

³⁹ U toku svog predsedništva od 1901. do 1908. god. Ruzvelt je obezbedio floti porast od nekih 14 prvoklasnih bojnih brodova, 4 oklopna krstaša, 17 drugih brodova i 20 razarača. U decembru 1915. god. predsednik Vilson tražio je od Kongresa odobrenje za izgradnju mornarice „jednake najmoćnijoj na svetu“ i stvarno je Kongres 1916. god. usvojio ovaj predlog.

⁴⁰ Predsednik SAD (1758—1831.) Monroe stajao je na gledištu da Amerika pripada samo Amerikancima i da se države drugih kontinenata ne treba da mešaju u njihove poslove.

Tablica IV

Jačina flote zaraćenih evropskih država početkom avgusta 1914. godine

Kategorija brodova	Engleska		Francuska		Rusija		Nemačka		Austro-Ugarska	
	gotovi	u gradnji	gotovi	u gradnji	gotovi	u gradnji	gotovi	u gradnji	gotovi	u gradnji
Drednoti	20	12	3	4	—	7	13	5	3	1
Oklopne bojne krstarice	9	1	—	—	—	4	4	3	—	—
Krstarice II i III klase	40	—	20	—	8	—	20	—	9	—
Podmornice	47	24	35	21	13	14	38	20	6	4

NAPOMENA: Ovi se podaci oslanjaju na one Zajončkovskog, Švartea, SV, PRAU, Enti i dr. U svim podacima ima manjih no kod lakih krstarica, razarača i drugih manjih jedinica i vrlo krupnih razlika, što je razumljivo jer je kriterij za ocenu upotrebljivosti bio u flotama neujednačen. Zbog toga smo izneli podatke za jake jedinice — teške bojne brodove, pošto se uglavnom u njima ogledala jačina flote, a podmornice zbog njihovog ogromnog značaja koji su dobile već u početku rata.

Pre početka rata Engleska je imala gotovo dvostruko više drednota nego Nemačka (tablica IV). Jednovremeno sa izgradnjom novih brodova, Engleska je otpočela odmah posle postignutog sporazuma s Francuskom da postepeno prikuplja u zavičajne vode svoje pomorske jedinice i od 1908. god. one su se bile uglavnom prikupile i predstavljale su tzv. „Veliku flotu“ — „Grand Fleet“ koja se pre početka rata sastojala iz 3 zavičajne flote — „Home Fleet“. Glavnu udarnu snagu predstavljala je I flota, koja je bila stvarno „velika flota“ i u nju su ulazili najmoderniji brodovi. Nju su sačinjavale 4 eskadre bojnih brodova (od po 8 brodova), 5 eskadri oklopnih krstarica, 4 flotile razarača i druge sitnije jedinice. Posadu je sačinjavalo aktivno ljudstvo koje se stalno nalazilo u ratnom stanju. U II i III flotu ulazili su brodovi koji su držani u rezervi. Svaka od njih sastojala se iz 2 eskadre bojnih brodova, 2—5 eskadri krstarica i rezervne flotile razarača. Posadu je činilo aktivno i rezervno ljudstvo. Priprema je bila tako izvedena da je II flota nekoliko sati, a III nekoliko dana, po oglasu mobilizacije bila spremna za dejstvo. Pored ovih sastava engleska mornarica imala je detašovane sastave i u drugim morima.

Engleska mornarica sa svojom slavnom prošlošću, iskusnim ljudstvom, visokospremnim starešinskim kadrom, jako razvijenom ratnom industrijom ušla je u rat u svakom pogledu sa najvećom vojnopomorskom spremnošću. Bila je prožeta ofanzivnim duhom.⁴¹

b. Francuska mornarica

Do poraza 1870/71. god. francuska flota je bila na drugom mestu u Evropi i predstavljala je glavnog suparnika engleskoj prevlasti na moru. Od tada je njen razvoj sporiji, a uloga prvenstveno odbrambena. Ona se svodila na to da obezbeđuje komunikacije sa prekomorskim posjedima u prvom redu sa Severnom Afrikom i da sadej-

⁴¹ „Udri prvi, udri čvrsto, udri svuda“ bila je parola uticajnog admirala Fišera.

stvuje vojsci u odbrani morskog obale. Preovlašćivalo je mišljenje da se to može postići starijim bojnim brodovima i manjim jedinicama (krstaricama, razaračima, torpednim čamcima). Uticajni francuski teoretičari⁴² smatrali su da je krstarički rat koji je u Francuskoj imao slavne tradicije podesan i za vođenje ofanzivnog rata protiv jačih flota, pri čemu se računalo sa velikim napretkom torpednog naoružanja. Zbog toga je Francuska izostala u izgradnji velikih bojnih brodova, daleko iza Engleske i Nemačke, pa štaviše i iza Austro-Ugarske sa Italijom. Prema sporazumu sa Engleskom glavna flota — „l'armée navale“ dislocirana je u Sredozemlju, a lake jedinice na atlantskim obalama.

c. Ruska mornarica

Ruska flota pretrpela je 1904/5. god. velike gubitke. Usled finansijskih teškoća njeno zanavljanje išlo je sporo. Ratna mornarica bila je podeljena na baltičku, crnomorsku flotu i dalekoistočnu eskadru. Baltička flota činila je oko $\frac{1}{3}$ cele flote i sastojala se pred početak rata iz starijih jedinica (4 bojna broda, 4 oklopne, 3 nezaštićene krstarice) i mnogih za odbranu podesnih sitnih jedinica i postrojenja u kanalima Skera (finska obalska ostrva). Naročita pažnja obraćena je jedinicama za morskou službu. Crnomorsku flotu činile su slabe, zastarele jedinice i ona se oslanjala na bazu u Sevastopolju. Dalekoistočnu eskadru sačinjavale su 2 lake krstarice i dr. Postojao je program i pristupilo se gradnji novih modernih jedinica za ojačanje baltičke i crnomorske flote.

d. Nemačka mornarica

Ona se razvijala pod najtežim uslovima, jer nije imala tradicije. Pomorstvom se bavilo u prošlosti samo nekoliko

⁴² Glavni teoretičar tog pokreta tzv. „nove škole“ („jeune école“) bio je admiral Teofil Ob (Théopile Aube), koji je imao pobornika i u drugim zemljama.

gradova „Hanze“⁴³. Posle ujedinjenja 1871. god. Bizmark i Generalštab nisu bili naklonjeni prekomorskim ekspanzijama pa ni izgradnji flote. Tek je car Vilhelm II pristupio ubrzanoj izgradnji flote, oslanjajući se pretežno na admirala von Tirpica, koji je od 1897. god. do prvog svet-skog rata bio nosilac nemačke pomorske politike, ideološkog, materijalnog i organizacijskog razvoja ratne mornarice. Bio je pod jakim uticajem Mahanove koncepcije. Glavnu pomorsku snagu i za njega je predstavljala jaka flota bojnih brodova, čiji je osnovni zadatak trebalo da bude uništenje neprijateljskih glavnih borbenih snaga, pa tek onda ometanje njegove pomorske trgovine. Zato je prenebregavao izgradnju krstarica i nije uočavao ni značaj podmornica. Pored toga Tirpic je olako prelazio preko tri osnovna načela Mahana: da jedan narod teško može istovremeno postati velika kopnena i pomorska sila; da se odnos pomorske moći dve države ne održava samo u broju bojnih brodova nego i u njihovim geografsko-strategijskim osobenostima; da flota koja hoće da postigne prevlast na moru mora težiti da u odsudnoj bici uništi protivničku glavnu flotu, ne plašeći se „rizika“ da i sama pretrpi osetne gubitke. Nemačka je ulagala krajnje napore da prebrodi svoje slabosti u odnosu na verovatne protivnike, naročito na Englesku. Ona je oko 7,5 milijardi maraka odredila za izgradnju flote i postigla u relativno kratkom vremenu ogromne uspehe. Pa ipak početkom rata njena je flota tek dostigla polovinu borbene moći engleske flote. Njena izgradnja je poremetila i program izgradnje suvozemne vojske kakav je Šlifen pred-vidao.

Nemačka ratna mornarica bila je pred početak rata organizovana prema ratištima u snage za borbu na otvorenom moru (Hochseestreitkräfte), snage za borbu na Istočnom moru (Ostseestreitkräfte) i snage za borbu u inozemstvu (Auslandstreitkräfte)⁴⁴.

⁴³ „Hanza-savez“ nije bilo političko nego ekonomsko udruženje i njegova mornarica nije predstavljala pomorsku silu.

⁴⁴ „M. Schwarte — Der Grosse Krieg 1914/18 — IV — Band — Der Seekrieg“ 1—13. Cit. Švarte — IV — 13.

e. Austrougarska mornarica

Ona je bila zastarela i tek poslednjih godina uspelo je da se uz najveće finansijske teškoće ojača sa 3 drednōta i nekoliko krstarica. Ratna formacija predviđala je operativnu flotu i razne jedinice i ustanove za neposrednu odbranu svoje morske obale od ušća Auze do s. Sutomore.

II RATIŠTA: VOJNOGEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PRIPREME⁴⁵

U početku prvog svetskog rata imale su samo Nemačka (prema Francuskoj, Belgiji i Rusiji) i Austro-Ugarska (prema Rusiji i Srbiji — Crnoj Gori) po dva odvojena kopnena ratišta u Evropi. Sve zaraćene države sem Srbije imale su i svoja pomorska ratišta. Svaka država pripremala je svoja kopnena ratišta samo prema sopstvenim ratnim planovima, ne vodeći gotovo nikakvog računa o njihovoj međusobnoj geografsko-strategijskoj povezanosti pri zajedničkim operacijama. Ovaj propust imao je odmah u početku rata teških posledica na razvoj belgijско-francuskih operacija, a uticao je, iako u manjoj meri, i na rusko ratište. Ni u kolonijama nisu vršene neke naročite pripreme, a ukoliko je u njima i došlo do nekih operacija i borbi, oslanjalo se na mirnodopska stanja i mere preduzete u toku samog rata.

⁴⁵ Nazivi ratišta nisu ujednačeni u literaturi. Za posebna ratišta upotrebljavaju se razni nazivi kao: francusko, zapadno-nemačko, rusko, istočnonemačko, srpsko i sl.; za zajednička: zapadnoevropsko, zapadno ili samo francusko, istočnoevropsko, istočno ili samo rusko, balkansko ili samo srpsko i sl. Nazivi ratišta identifikuju se sa frontovima npr. zapadni, istočni, srpski front i sl.

1. ZAPADNOEVROPSKO RATIŠTE

a. Francusko ratište

(Sk. 3)

Francuski istočni front prema Nemačkoj. Nemačka je pri određivanju granica prema Francuskoj posle rata 1870/71. g. ostvarila u potpunosti ne samo svoje etničke i ekonomske no i vojne težnje. U Alzasu je granicu pomerila sa Rajne na greben Vogeza, a u Lorenu do na 15 km zapadno od linije Tionvil—Mec—Sarbur⁴⁶. Francuska je izgubila naslon na Rajnu i svoje najjače tvrđave Mec i Strazbur. Dužina granične linije nije se bitno izmenila i iznosila je nekih 300 km, ali se dubina teritorije od granice do ivice Pariskog basena znatno smanjila i iznosila je nekih 160 km. Usled isturanja granice na levu obalu Mozela kod Meca francuska odbrana na južnom delu ove reke bila je znatno obuhvaćena nemačkom teritorijom, a protezanje granice na jugu do ispred samog Belfora olakšavalo je Nemcima obilaženje Vogeza i s juga u slučaju sadejstva s italijanskim snagama preko Zapadnih Alpa. To je, s obzirom na vojni savez Nemačke i Italije, bilo od naročitog značaja, jer se time ugrožavala pozadina francuskog fronta u Alzasu—Lorenu s juga kroz doline Rone i Some i omogućavao koncentrični strategijski manevar ka Parizu.

Francuska se na istoku i severu graničila još neutralnim državama: Švajcarskom, Luksemburgom i Belgijom. Ako bi Nemačka poštovala ovu neutralnost ili ako bi se ove države oduprle nemačkoj invaziji, francuski bi granični front prema Nemačkoj imao u njima jake naslone krila i bokova. U protivnom granični front bi preko ovih zemalja mogao biti obuhvaćen, običen i potpuno kompromitovan. Neizvesno i nesigurno držanje Nemačke i neutralnih država pričinjavalo je osnovnu teškoću Francuskoj pri rešavanju glavnih strategijskih problema uopšte, pa i priprema za rat. Francusko državno rukovodstvo stajalo

⁴⁶ Dotadanja granica podudarala se uglavnom sa sadanjom.

je na stanovištu⁴⁷, i pored suprotnih gledišta pojedinih značajnih, naročito vojnih rukovodilaca i istaknutih vojnih pisaca, da Nemačka neće proširiti rat na neutralne zemlje. Prema toj proceni donesena je odluka i vojne pripreme su vršene pretežno za operacije koje su se mogle razviti sa francusko-nemačke granice. Za milionite vojske taj uzani prostor od 300 km ograničavao je primenu šireg strategijskog, pa i operativnog manevra. Uz to su i geografsko-topografske osobenosti prigraničnih oblasti sputavale slobodu manevra, što bi početne operacije svelo uglavnom na velike frontalne taktičke sudare, iz kojih bi se tek mogle razviti šire manevarske operacije. S druge strane, malo odstojanje graničnog fronta do Pariza i obuhvatno protezanje granične linije pružalo je Nemcima velike strategijske prednosti. Zbog toga je Francuska morala racionalno da iskoristi složene geografsko-topografske mogućnosti prigraničnih oblasti i trebalo je da ih temeljito ojača.⁴⁸

Pariz, kao glavni političko-administrativni centar, imao je naročit značaj za Francusku. Sa svojom širom okolinom on čini tzv. *Pariski basen* „*l'Isle de France*“, prostranu kotlinu, obuhvaćenu uzvišenjima na liniji Noajon—la Fer—Laon—Rems—Epernej—Sezan—Fontenblo. On je za Nemce predstavljao glavni geografsko-strategijski objekat, a za Francuze strategijski redvi, vrlo podesan za defanzivne i ofanzivne operacije u unutrašnjosti zemlje i sa najvećim snagama.

Pariski basen čini poslednji deo brežuljkastog i ravničastog zemljišta koje se proteže od francusko-nemačke granice, južno od r. Šjer, i jugozapadnog podnožja Ardena,

⁴⁷ Kao što će se iz istorijskog razvoja ratnih planova videti, bilo je povremeno i odstupanja od ovog gledišta.

⁴⁸ Za pravilno razumevanje ratnih i operacijskih planova, uzroka nemačke invazije preko Luksemburga i Belgije i razvoja velikih operacija od početka do kraja prvog svetskog rata na teritoriji Francuske, potrebno je da se detaljnije poznaju vojno-geografske osobenosti ovog ratišta jer je njihov strategijski značaj bio bitno drugojačiji pred rat 1870, 1914. i 1938. god. Zato će se ovde nešto opširnije izložiti i dopuniće se potrebnim detaljima prilikom opisa pojedinih operacija i bitaka.

a severno od Mon Fosila, visoravni Langr do r. Sene. Tokovi Mozela i njegovih pritoka Merta i Madona, zatim Meze, gornje Ene i Marne dele zemljište istočno od Pariskog basena na više koncentričnih pojaseva sa blagim nagibima prema zapadu i strmim prema istoku, što olakšava odbranu prema istoku.

Francuski prigranični front, od švajcarske granice do Longvija, predstavljao je tri različita geografska odseka: *Vogeze* u sredini, *belforski otvor* na jugu i *lorenski otvor* na severu. Francusko-nemačka granica išla je južno od visa Donon (1000 m) grebenom *Vogeza* koji je prirodna pregrada između Alzasa i Lorena.

Vogezi se uzdižu veoma okomito na oko 1500 m iznad ravničastog belforskog otvora i protežu se do gornjeg toka r. Briš u širini od 80 km, kao Visoki Vogezi, gde im visina opada na nekih 1000 m. Oдавde se spuštaju na oko 400 m severno i zapadno do r. Lauter kao Niski Vogezi. Istočne padine Vogeza su veoma strme, često stenovite, pošumljene, slabo komunikativne i teško prolazne, dok su zapadne blaže, naseljenije i prolaznije. Oni ograničavaju upotrebu velikih snaga, otežavaju ofanzivne i olakšavaju defanzivne radnje naročito na francuskoj strani.

Od južnog podnožja Vogeza do švajcarske Jure granica je išla kroz 25 km široki ravničasti *belforski otvor* — tzv. *Burgundska vrata*, koji je oduvek predstavljao prirodnu i dobru vezu doline Rajne sa dolinom Sone i Rone.

Pozadinu otvora u Francuskoj čini pošumljena, brežuljkasta, ispresecana i izvorima dosta oskudna oblast gornje Sone i Duba, oivičena stepenastim, 400—600 m visokim i za odbranu podesnim uzvišenjima Mon Fosil i sa visoravni Langr.

Od visa Donon granica se protezala na severozapad prema Longviju odsekom širine oko 150 km, preko Lorenske visoravni koja zahvata, uglavnom, svu oblast između zapadnog podnožja Vogeza, r. Sar, r. Šjer, gornjeg toka Ene, Marne do Mon Fosila. Zbog svoje širine, blagog reljefa i veće komunikativnosti ovaj odsek tzv. *lorenski otvor*, predstavljao je glavni operacijski pravac preko nemačko-

francuske granice između Pariza i Majnca. Kanalom Marna—Rajna Lorenska visoravan je podeljena na nižu, severnu i višu, južnu polovinu. Na severnoj polovini nalaze se tri strategijski-operativno vrlo važna, taktički specifična zemljišna odseka: *Mozelski visovi*; *Meski visovi sa stenejskim otvorom i oblašću Tul-Komersi*; *zaravan Vevr* („Woëvre“).

Mozelske visove — „Côtes de Moselle“ — čini basamak visok 200—400 m zapadno od Tionvila i Meca i istočno od Nansija i Tula. Na njemu su se nalazili glavni oslonci odbrane i utvrđenja obeju strana. Meski visovi — „Hauts de Meuse“, na desnoj obali, nazivani i „Côtes Lorraines“, čine ispred desne obale Meze isturen, 3—15 km širok, 300—400 m visok, teško prolazan, slabo komunikativan, gusto pošumljen, basamak. On se gotovo okomito, za 100—150 m, uzdiže iznad svog istočnog podnožja, a strmo pada i prema Mezi. Sličan basamak proteže se i uz levu obalu Meze. Na severu između Dena i Steneja postoji u Meskim visovima oko 20 km širok tzv. stenejski otvor, a na jugu, od Komersija do Tula, prolazni i komunikativniji prostor. To je napadaču sa istoka omogućavalo obilazak, sa severa i juga, ove po prirodi jake operativno-taktičke prepreke koju su sa više zaprečnih forova u međuprostoru ojačavale jake tvrđave Tul i Verdun⁴⁹. Između Mozelskih i Meskih visova prostire se 30—40 km široka, 200—300 m visoka zaravan Vevr. To je visoko kultivisana, gusto naseljena oblast, sa dobrom putnom mrežom, ali usled mnogih jezera i podvodnog zemljišta teško prolazna⁵⁰. Mozelski i Meski visovi prelaze, između Komersija, Nansija i kanala Marna—Rajna, južno od Mozela, u brdovito zemljište sa strmim padinama, prema istoku, što olakšava odbranu pravaca od Nansija, Šarma i Epinala prema Nefšatou i dalje u južnu Šampanju.

⁴⁹ Samo je odsek od Dena na sever ostao neutvrđen, što podseća na sličan propust pri utvrđivanju oblasti Sedana pred drugi svetski rat.

⁵⁰ U severnom delu Vevra, oko Brija, nalazili su se najveći francuski rudnici gvožđa „minette lorraine“.

Južna polovina Lorenske visoravni oslanja se na zapadne padine Visokih Vozeza. Od njih se odvajaju, između gornjih tokova Mozela, Merta i njihovih pritoka, terasasta, sa glavnim grebenom paralelna, uzvišenja sa strmim padom prema jugoistoku. Ove okolnosti, pored vrlo ograničene prolaznosti samog grebena Vozeza, umnogome olakšavaju francusku odbranu prema Alzasu.

Od navedenih terasa spuštaju se opet blage kose između Mozela, Mortanja, Merta i Vezusa, prema Linevilu i Nansiju. One su olakšavale odbranu ispupčenog dela graničnog fronta i od napadača sa severoistoka pravcem Sarbur—Šarm. Tvrđave Epinal, Tul, Nansi pružale su odbrani jake krilne oslonce.

Između Lorenske visoravni i Pariskog basena nalaze se tri s vojnog gledišta karakteristične oblasti: *Argon*, *Baroa* i *Šampanja*.

Argon je između gornje Ene i njene pritoke Era, oko 10—15 km uzan, nekih 100 km dugačak, jako pošumljen pojas. Usled vrlo slabe prolaznosti i komunikativnosti otežava operacije sa istoka i ojačava odbranu meskih položaja po dubini. Naslonjen na Argon proteže se prema jugu s obe strane r. Ornen oblast Baroa. Njena ispresecanost i gusta pošumljenost otežavaju upotrebu većih sastava. Na oblast Argona i Baroa naslanja se Šampanja. Ona se sa 50—100 m visokim basamakom, uglavnom na liniji Vitri te Fransoa—Troa, proteže prema zapadu do Pariskog basena. Zatim se proteže zapadno od Retela i severno od Ene prema r. Ser i spaja preko doline Oaze sa ravnica Pikardije. Deo Šampanje južno od Argona, tzv. „vlažna Šampanja“, ima mnogo jezera i vodenih tokova. Zapadni veći deo, tzv. „vašljiva Šampanja“, oskudan je u vodi i slabo naseljen. Pa ipak zbog dobre prolaznosti, komunikativnosti i blagog reljefa cela je Šampanja omogućavala operacije i velikih masa.

Francuski severni front prema Belgiji. Od Longvija do Denkerka Francuska se graničila u dužini od oko 400 km sa Belgijom i nekih 10 km sa Luksemburgom. Prirodne pregrade između teritorija Francuske i Belgije nisu postojale. Dva prigranična pojasa pripadala su oblasti Ardena i Flandrijsko-brabantskoj niziji.

Ardeni su zahvatali pretežan deo jugoistočne Belgije i severnog Luksemburga. Jednim svojim ogrankom, se-

verno od ušća r. Šjer preko Meze duž francusko-belgijske granice, protežu se do kanala Oaza—Sambra. Na Ardene su se naslanjali francuski istočni i severni front. Na njima se nalazio i pretežan deo belgijskog graničnog fronta prema Nemačkoj i Luksemburgu.⁵¹

Ardeni predstavljaju veoma gusto pošumljenu, oko 100 km široku i 400—700 m visoku visoravan. Iz njih izvire i vode na sve strane mnoge reke koje su 100—200 m usečene u klisuraste doline. One otežavaju razvoj komunikacija i prolaznost van njih. Samo iz južnog Luksemburga i dolinom gornjeg Samoa izvode nešto bolji pravci ka Mezi na odseku Mezijer—Sedan—Stenej i ka Mozelu na odseku Tionvil—Mec u tzv. luksemburški otvor. Ovi pravci mogli su se zaprečiti utvrđenjem Longvija, Monmedija na francuskoj i Tionvila na nemačkoj strani. Južnije, paralelno s ovim ogrankom Ardena, nalaze se blage kose, izdanci Meskih visova i Argona, koje su olakšavale manevarsku odbranu pri odstupanju ka jugu.

Flandrijsko-brabantska nizija zahvata francuski granični pojas u dubini oko 30 km zapadno od Meze, Sambre, Oaze do mora. Ona se na liniji Šent Omer—Due produžava sa 150—200 m uzvišenim rubom u talasastu, ispresecanu, brežuljkastu i otkrivenu zaravan *Artoa*, koja opet na r. Kanš prelazi u ravnicu *Pikardiju*.

Sve tri oblasti su usled guste komunikacijske mreže, bogatstva izvora, i pored mnogobrojnih lokalnih prepreka, veoma pogodne za operacije i najvećih masa. Preko izvornog dela Sambre i Some kroz oblast Sen Kantena vodi najkraći i komunikacijama najbogatiji pravac od Brisela za Pariz. U tu oblast se stiču i komunikacije koje iz Ardena, između Ene i Oaze, vode preko Meze. Uzvišenja Sen Goben, Laon, Noajon, Lasinji, usečeni gornji tok Some i dr. olakšavali su odbranu prema severu koju su utvrđenja Laon i la Fer trebalo da dopune.⁵²

⁵¹ Ardeni su u prvom i drugom svetskom ratu, i pored znatnih operativnih i taktičkih teškoća, imali veliki strategijski značaj i bili su važna operacijska zona.

⁵² Već od početka operacija oba francuska fronta spojila su se u jedinstveni, tzv. severoistočni front i njegova vojišna prostorija obuhvatila je ceo prostor severoistočno od linije Pontarrije — ušće Sene (oko $\frac{1}{4}$ cele francuske teritorije).

Pripreme ratišta. Pod rukovodstvom generala Sere de Rivijer otpočelo je 1874. god. utvrđivanje graničnog fronta — „velikog utvrđenog pojasa“ od Denkerka do švajcarske granice. Usled usavršavanja artiljerije i poskupljivanja izgradnje, osnovni plan se stalno menjao i 1910. znatno je smanjen. Utvrđivan je samo istočni front, jer se pretpostavljalo da će se operacije na severnom frontu, ako do njih uopšte dođe, razvijati na belgijskoj teritoriji.

Glavnu odbrambenu liniju na istočnom frontu obrazovale su jake tvrđave: Belfor, Epinal, Tul, Verdun i zaprečni forovi na Mezi, između Tula i Verduna, na gornjem Mozelu, između Belfora i Epinala i istaknuti forovi kod Linevila i Nansija. Ona je imala da primi glavni udar i da ga kanališe na 60 km širok, neutvrđen prostor tzv. *šarmski otvor* („*Trouée de la Chârnmes*“), gde bi potpao pod bočni udar operativnih snaga. Njoj su pripadale i stare male tvrđave Longvi i Monmedi, koje su zatvarale pravce iz Luksemburga i od Arlona ka *stenejskom otvoru*. Zbog mogućnosti njihovog obilaska odlučeno je da se ne zanzavljaju, već da ostanu u istom stanju kao privremeni oslonci operativnih trupa. Odustalo se i od utvrđivanja odseka na Mezi od Sedana do Živea. Zadržan je samo for Ejvel (Ayvelles) kod Mezijera i Šarlmon kod Živea radi zatvaranja prelaza preko Meze.

Na severnom frontu napuštena su sva utvrđenja sem Mobeža, kome je namenjena uloga da zadrži neprijatelja do pristizanja operativnih jedinica. U pogledu održavanja najveće tvrđave ovog fronta, Lila, bila su mišljenja podeljena. Pred sam rat proglašen je otvorenim gradom.

Obalske tvrđave Denkerk i Kale ojačane su i prema kopnu. U drugoj liniji zadržana su kao stalna utvrđenja samo: Dižon, Langr, Bezanson iza desnog, a Rems, Laon, la Fer iza levog krila. Rems, Laon i la Fer nisu usavršavani jer su predviđani samo kao eventualni oslonci operativne vojske. U trećoj liniji stalno je izgrađivan Pariski utvrđeni logor kao opšti strategijski redovi celog severoistočnog fronta. Smatran je najvećom tvrđavom na svetu.

Dalje mere na pripremi ratišta odnosile su se na reorganizaciju železničkog saobraćaja u duhu strategijskih potreba. Već 1874. god. ustaljen je osnovni program i do 1914. god. bilo je obezbeđeno: 10 samostalnih pruga sa po 56 vozova dnevno; 2 pruge za engleske trupe sa po 60 vozova dnevno i 2 rokadne pruge za pomeranje velikih strategijskih jedinica iza celog fronta. Sem toga, mnoge lokalne pruge osposobljene su da se stave na raspolaganje armijama i korpusima za unutrašnje potrebe. Mirnodopski garnizoni bili su tako podešeni da se 1914. god. granični front prema Nemačkoj naslanjao na 5 korpusnih oblasti.

Opšti zaključak. Francuske pripreme ratišta prema Nemačkoj predstavljale su i pored smanjivanja maksimum što se moglo postići u granicama raspoloživih sredstava. Imale su veoma korisne strategijske posledice na razvoj potonjih operacija od kojih je zavisio i ceo tok rata. Najveći nedostatak bio je u tome što nije utvrđivan severni front i odsek na Mezi, od Steneja do Živea, što je omogućilo Nemcima već u početku operacija relativno brz obilazak istočnog fronta sa severa i severoistoka. Održavanje, pa ma i skromno povećanje otpornosti starih utvrđenja: Longvi, Monmedi, Rokroa, Irzon, Lil, la Fer, Laon, Rems svakako bi usporilo nadiranje Nemaca na jug i verovatno omogućilo da se odsudno rešenje potraži severnije od Marne.

b. Belgijsko ratište

Belgijska granica bila je otvorena prema sva četiri suseda i samo su na jugoistočnom delu *Ardeni* pružali povoljne zemljišne uslove za odbranu. Ostalu teritoriju zahvata, uglavnom, *Flandrijsko-brabantska nizija*, prirodni nastavak Severnonemačke nizije.

Sem 10–20 km širokog ravničastog obalskog pojasa, ispresecanog kanalima i podesnog za veštačko plavljenje, ostali njen deo predstavlja visoko kultivisanu ravnicu sa mestimičnim uzvišenjima naročito duž leve obale *Sambre*, oko *Ipra* i južno od *Brisela*. *Esko* (*Šelda*) i njegove pritoke, sa opštim tokom jug–sever,

presecale su je na paralelne odseke, podesne za uzastopnu odbranu od napadača sa istoka. Ova nizija je spadala u najbogatije i najkomunikativnije oblasti Evrope, te je bila veoma pogodna za operacije i najvećih snaga.

Pripreme. Da ne bi izazvala podozrenje zbog svog neutralnog stava, Belgija nije preduzimala nikakve pripreme za neposrednu odbranu granice. Tek na 30—80 km udaljenim Mezi i Sambri izgradila je moderne tvrđave Namir, Lijež i održavala starija utvrđenja kao pomoćna — Dinan i Ij. U pozadini Anvers (Antverpen) je bio glavno uporište i oslonac za celu vojsku i ubrajao se među najjače i najmodernije tvrđave Evrope. Za ojačanje i povezivanje tri glavne tvrđave predviđala se izgradnja više uzastopnih položaja između njih u toku mobilizacije. Nedostatak u inače temeljnoj pripremi ratišta predstavljalo je prenebregavanje inženjerske pripreme za neposrednu odbranu graničnog fronta, što je omogućilo Nemačima brzo nastupanje prema Mezi.⁵³ Železnička mreža u Belgiji važila je kao najgušća u Evropi.

c. Zapadnonemačko ratište

Nemačka zapadna granica, od Ahena do Švajcarske, bila je duga oko 500 km. Protezala se zapadno od Rajne na odstojanju: 60—80 km na severu, 160 km u Lorenu, na odseku Mec—Sarbur, 40 km na jugu. S obe strane Rajne, u *Rajnskoj zemlji i Vestfaliji*, uz samu holandsko-belgijsku granicu, Nemačka je razvila ogromnu tešku i ratnu industriju. Ova oblast se mogla lako ugroziti iz Holandije s obe strane Rajne koja ovde teče preko 300 km kroz ravničasto zemljište. Prema Belgiji granica je iznosila oko 60 km. Na severu je vodila kroz 20 km široko, otvoreno, ravničasto zemljište, dok se na jugu naslanjala na brdoviti *Visoki Fen i Ajfel*. Oni su kao i Ardeni predstavljali ozbiljnu operativnu prepreku za snage upućene

⁵³ Te, kao i druge nezgode poticale su u suštini od nepostojanja sporazuma sa Francuzima o načinu odbrane graničnog fronta od Longvija do Liježa.

pravcem istok-zapad ili obratno. Nemačko-belgijski granični front bio je povoljan za odbranu u oba pravca pod uslovom da se održi neutralnost Holandije i Luksemburga.

Prema Francuskoj nemački granični front bio je, takođe, retko povoljan za odbranu i od nadmoćnijeg napadača jer je obuhvatao francuski granični front. Na glavnom pravcu Majnc—Nansi bio je širok svega 150 km. Pozadina ovog pravca se sužavala donjim tokom Mozela, Nae i paralelnim protezanjem, 600—800 m visokim grebenima *Hunsrika*, *Pfalskih brda* i *Harta*. To i poprečni tokovi r. Nid, Sar, Bliz i Nae pružalo je taktičkoj odbrani jake prirodne oslonce, koji su se mogli znatno ojačati i skromnim fortifikacijskim objektima. Dalje na jugu u *Vogezima* odbrana je bila laka, pošto su napad preko njih mogle vršiti samo manje snage. Odbrana *leve obale Rajne* i *Alzasa* sa pravca belforskog otvora bila je veoma laka jer su Rajna, Vogezi i visoravan Hart sužavali ovaj pravac na nekih 30 km. Samim tim bila je ograničena upotreba jačih snaga, pored toga što su taktičku odbranu olakšavale poprečne i uzdužne pritoke Rajne. Najzad i uslovi za produženje francuske ofanzive na desnu obalu Rajne bili su veoma teški, jer bi je kočio prema severu i istoku 1000 m visoki, pošumljeni, teško prolazni *Švarcvald* sve do donjeg toka r. Nekara i tzv. Pforchajmskih vrata.

Pripreme ratišta. Vanredno povoljni geografski uslovi za odbranu prigraničnog fronta prema Francuskoj dozvoljavali su Nemačkoj da ga znatno ojača nesravnjeno manjim sredstvima nego Francuska. Ranija permanentna utvrđenja u Lorenu: Tionvil, Mec, Sarlui, Bič, Germershajm; u Alzasu: Strazbur, Nev Brizaš, Enig, Istajn; na Rajni: Koblenc, Majnc i dr. bila su delom preinačena, proširena i modernizovana. Glavni utvrđeni logor činile su tvrđave Tionvil, Mec i Strazbur, koje su spadale među najjače u Evropi. Kada se Nemačka od 1905. god. rešila da poštuje neutralnost Holandije, a da napad na Francusku preduzme preko Belgije i Luksemburga, pripremila je ovo vojište kao ofanzivnu bazu i njegovoj fortifika-

cijskoj pripremi nije pridavala naročitu važnost. Ispred starih utvrđenja Kelna i Vezela izgradila je samo malo utvrđenje kod Malmedija. Međutim, razvoju komunikacija poklanjala je glavnu brigu te je gustu železničku mrežu poderala prema strategijskim potrebama. Tako je i kroz teško prolaznu, siromašnu oblast Visokog Fena i Ajfela izgradila prema granici tri pruge duplog koloseka sa tri rokadne linije. S obe strane Rajne postojale su jake rokadne komunikacije sa mnogo mostova preko nje, a pri-granični pojas bio je pun prostranih iskrenih stanica. Pet korpusnih oblasti naslanjalo se na granicu.

Opšti zaključak: Pod uslovom da se održi neutralnost Belgije, Luksemburga i Švajcarske geografsko-strategijske osobenosti graničnog fronta pružale su i Nemačkoj i Francuskoj nesravnjeno povoljnije uslove za vođenje odbrambenih operacija. Ipak su bili povoljniji za Nemačku. Međutim, uslovi bi se bitno izmenili ako bi se ratište proširilo i na neutralne susedne države.

2. ISTOČNOEVROPSKO RATIŠTE

a. Rusko ratište

(Sk. 4)

U graničnim oblastima između Rusije, Nemačke i Austro-Ugarske postojali su veoma komplikovani geografsko-strategijski odnosi.⁵⁴ Dužina ruske granice prema Nemačkoj i Austro-Ugarskoj iznosila je oko 1900 km i vodila je potpuno otvorenim zemljištem bez znatnijih orohidrografskih pregrada. Prema strategijskim ulogama ratište se delilo na 4 vojišta:

⁵⁴ To je došlo od toga što se prilikom podele Poljske 1815. god. nije vodilo mnogo računa ni o etničkim ni o strategijskim osobinama. Pruska je dobila severnu oblast, Istočnu Prusku, najbližu Petrogradu, Austro-Ugarska južnu, Galiciju, čija je granica bila udaljena od Kijeva oko 300 km. Rusiji je pripao deo, u vidu četvorougona širokog 300 km, između Istočne Pruske i Galicije. Njegova zapadna granica, na liniji r. Bobr-Zapadni Bug, bila je udaljena od nemačke granice oko 400 km.

centralno, privislavsko ili poljsko vojište zahvatalo je centralni deo Poljske. Bilo je udaljeno nekih 300 km od Berlina, Beča i Budimpešte. Prema geografsko-strategijskim osobinama na vojištu se ističu tri granične oblasti: zapadno od Visle tzv. *zapadna Poljska*, istočno od Visle tzv. *istočna Poljska* i *oblast severno od donjeg Buga i r. Bobra*.

Zapadna Poljska bila je u pogledu komunikacija, prolaznosti i snabdevanja najpodesnija za operacije velikih snaga. Zemljište je ravničasto i brežuljkasto sa najvećim uzvišenjima od 500–600 m oko Olkuša i Kjelci. Jedino r. Visla predstavlja operativnu prepreku, koju su tvrđave Novogeorgijevsk, Varšava i Ivangorod ojačavale. U operativno-taktičkom pogledu bile su vrlo značajne r. Nida, Kamjena, Pilica, Varta zbog svojih dubokih korita (50–100 m). Istočna Poljska je bila mnogo nepovoljnija za operacije velikih snaga, naročito usled gustih močvarnih i pošumljenih zona (na r. Tanev, srednjem toku Zapadnog Buga, Vjepžu i dr.). Za velike operacije jedino su bila povoljnija zaravan kod Lublina i brežuljci koji se od nje protežu prema Holmu i preko kojih vode najkraći pravci iz Galicije ka Brest Litovsku. U oblasti severno od donjeg Zapadnog Buga do r. Bobr proteže se ravničasto-brežuljkasto zemljište sa velikim, često podvodnim, šumskim revirima. Komunikativnost, pa i prolaznost, ovog područja je dosta slaba a prehrambeni uslovi za veće snage su otežani. U strategijskom pogledu bila je naročito značajna, jer je služila za zaštitu važnog područja Varšava–Brest Litovsk od napada iz Istočne Pruske. Istovremeno je bila i polazna baza za ruske ofanzivne operacije prema južnoj granici Istočne Pruske.

Centralno vojište omogućavalo je obuhvatne operacije na severu, prema Istočnoj, delom, i zapadnoj Pruskoj i na jugu, prema Galiciji. Na njega je protivnik mogao napasti sa severa, zapada i juga širim ili užim obuhvatnim zamahom. Zbog toga je bilo veoma osetljivo i zavisno od razvoja operacija u Istočnoj Pruskoj i Galiciji.

Vojište Polesje obuhvatalo je oko 87 000 km² teško prolaznog područja u zaplavu Pripjeta i njegovih pritoka. Nalazilo se između drumova Brest Litovsk — Bobrujsk i Dnjepra, drumova Kijev — Kovel i žel. pruge Kovel — Brest Litovsk.⁵⁵

⁵⁵ Oko $\frac{1}{3}$ površine činile su šume, $\frac{1}{8}$ reke, jezera i močvare, a $\frac{1}{3}$ ravničasto zemljište. Oko $\frac{2}{3}$ područja smatralo se neprola-

Polesje je predstavljalo ogromnu barijeru za veće snage koje bi preduzele napad u unutrašnjost Rusije. Napad iz unutrašnjosti Rusije prema zapadu ili obratno mogao se izvesti: južno kroz Podoliju i Voliniju i severno kroz Belorusiju i Litvaniju. Brest Litovsk je kao komunikacijski čvor Polesja imao veliki strateški značaj. Za operacije kroz Polesje dolazile su u obzir samo sporedne snage za povezivanje velikih snaga na susednim vojištima i za dejstva u njihovu pozadinu.

Severozapadno vojište zahvatalo je deo velike ruske ravnice u *Litvaniji* i *Belorusiji* između Polesja i Baltičkog mora.

U strateškom pogledu ono je bilo najvažnije. Kroz njega su vodili glavni pravci za Petrograd i Moskvu, a preko njega se održavala glavna veza sa centralnim vojištem. Predstavljalo je i polaznu bazu za ruske ofanzivne operacije prema istočnoj granici Istočne Pruske. Imalo je i obalski front koji je bio vrlo osetljiv jer je omogućavao sadejstvo nemačke flote sa suvozemnim snagama pri osvajanju severnih ruskih pomorskih uporišta. Zemljište celog vojišta je ravničasto sa usamljenim uzvišenjima do 300 m, ispresecano mnogim rečnim tokovima, većinom sa močvarnim dolinama. Na njemu se nalaze i mnoga jezera naročito između Dvinska, Vilne (Naročka jezera), Kovna i Grodna, kao i veći šumski reviri, delom podvodni. To je ograničavalo prolaznost, otežavalo razvoj komunikacija i uslovljavalo siromašnost u vojnim potrebama. Reke Bug, Narev, Bobr, Njemen i Dvina činile su glavne oslonce bilo za odbrambene ili napadne operacije graničnog fronta. Na njima su pretežno izvođene mirnodopske pripreme.

Jugozapadno vojište naslanjalo se na austrougarsku i rumunsku teritoriju i obuhvatalo je prostrane ravnice *Volinije*, *Podolije* i *Besarabije*. Od izvornih područja Zapadnog i Južnog Buga i severno od Južnog Buga protežu se prema istoku oko 300 km dugi, 200—400 m visoki *Avratiński visovi*. Od njih se odvajaju u sve strane kraća brežuljkasta uzvišenja oko Vladimir Volinskikija. Trougao: Rovno, Dubno, Luck i područje oko Kremjeneca i Staro-

znim. Komunikacije su veoma retke. Klima je nezdrava, a u izvorima — osim drva i sena i sl. vladala je velika oskudica. Od 1874. god. pristupilo se isušivanju ovog područja što je postepeno menjalo njegov izgled.

konstantinova bili su pogodni za prikupljanje velikih snaga bilo za odbranu pravaca Brest Litovsk — Kijev, bilo za ofanzivne operacije prema istočnoj Galiciji.

Područje Volinije (oblast između Polesja, Avratinskih visova) uz Polesje je ispresecano močvarnim dolinama pritoka Zapadnog Buga i Pripjeta i velikim šumama, dok je oblast istočno od r. Terev, Južni Bug suva, otvorena, prolazna i bogata vojnim izvorima. Južno od Avratinskih visova do Dnjestra proteže se brežuljkasta ravnica Podolije. Uz Južni Bug i njegove pritoke zemljište je često močvarno, a doline Dnjestra i njegovih pritoka duboko usečene. Inače je tle suvo, otvoreno, prolazno sa relativno dobrim komunikacijama i sa obimnim izvorima vojnih potreba i za velike snage. Besarabija (oblast između Pruta i Dnjestra) po karakteru zemljišta je slična zapadnom delu Podolije.

Priprema ratišta. Odbrana graničnih frontova za obe strane bila je podjednako teška, jer su pojedini istaknuti delovi mogli biti obuhvatno napadnuti. Da bi se ova opasnost izbegla, glavna odbrana morala bi se dati na liniji gde bi obuhvati bili nemogući. To bi značilo za Rusiju napuštanje centralnog, za Nemačku istočnopruskog, za Austro-Ugarsku galicijskog vojišta. Pored velikog prostornog gubitka, svi bi se lišili i obuhvatnog dejstva pri preduzimanju ofanzive. Zato su se obe strane rešile da pri izbijanju rata preduzmu brze ofanzivne operacije, ma i sa ograničenim ciljem, i time otklone nezgode graničnih uslova.⁵⁶ Brža koncentracija nadmoćnijih snaga na graničnom frontu i što bolje uređena strategijska i administrativna osnovica bili su od presudnog značaja. Ali baš u tom pogledu Rusija je bila u nesravnjeno teškoj situaciji od oba protivnika, jer je razvoj njene železničke mreže uveliko zaostajao usled ogromnog prostranstva, nedostatka finansijskih sredstava, nepodudarnosti strategijskih i ekonomskih zahteva, nedostatka šina, voznog parka, mostovnog materijala i sl.⁵⁷ Železnička pruga duplog kolo-

⁵⁶ Rusija se obavezala Francuskoj da će odmah preduzeti ofanzivu, koja se jedino mogla brzo izvesti ako se iskoristi centralno vojište kao polazna baza.

⁵⁷ Iako se od 1907. god. stanje železnica uveliko popravilo na podstrek i uz finansijsku pomoć Francuske, njihov strategijski

seka Petrograd — Moskva — Voronjež — Rostov predstavljala je osnovnu magistralu za dalji razvoj pruga prema graničnom frontu. Severno od Polesja izvodile su prema granici četiri neprekidne pruge duplog koloseka. Kroz Polesje i na njegovoj severnoj i južnoj ivici išle su tri pruge (1 duplog, 2 normalnog koloseka) ka granici. Od Kijeva, Harkova, Jekatarinoslava, Odese vodila je po 1 pruga ka Žmerinki, a odavde sa po 1 krakom ka granici za Voločisk i Novosjelicu. Više železničkih linija omogućavalo je rokiranje iza ratišta, na njemu ili na pojedininim vojištima.⁵⁸ Mreža državnih drumova — šosea — bila je veoma slabo razvijena i iznosila je svega oko 12—13 000 km. Upotrebljivost ostalih puteva zavisila je od prirodne čvrstine tla i godišnjeg doba. Saobraćaj na delovima Dnjepra, Zapadnog Buga, na Pripjetu i kanalu Dnjepar—Bug korišćen je samo za snabdevanje.

Utvrđivanju graničnog fronta Rusija je oduvek poklanjala najveću pažnju da bi time nadoknadila sporost koncentracije. Sistem utvrđenja oslanjao se u suštini na ideju generala Miljutina još iz 1873. god. da se koncentracija glavnih snaga izvede na centralnom vojištu, na desnoj obali Visle. Za obezbeđenje koncentracije izgrađene su na Visli tri tvrđave, Novogeorgijevsk, Varšava, Ivangorod. Varšava, Novogeorgijevsk i docnije izgrađeno utvrđenje Žegže na ušću Nareva objedinjeni su u Varšavski utvrđeni rejon. U stvari on je trebalo da predstavlja glavno uporište vojišta sa jakom mobilnom rezervom, sposobnom da samostalno i ofanzivno interveniše i pri odbrani prostora između donjeg Buga i Nareva. Za zaštitu od Istočne Pruske izgrađena su utvrđenja na Narevu; Pultusk, Rožan, Ostrolenka, Lomža; na r. Bobru Osovjec; na Njemenu: Grodno, Mjerječ, Kovno. Utvrđeni trougao Dubno — Rovno — Luck u Voliniji trebalo je da štiti pravce iz Galicije prema Kijevu, sa Ivangorodom i prema Brest Litovsku, a ujedno je trebalo da posluži koncentrisanim snaga-

potencijal je u početku rata još uvek bio oko 4,5 puta manji od nemačkog, a oko 3 od austrougarskog.

⁵⁸ Ruski kolosek je bio širi od normalnog u Evropi, što je otežavalo međusobni saobraćaj.

ma prema Galiciji kao krilni oslonac u Voliniji i Podoliji. Tvrđavi Brest Litovsku bilo je namenjeno više uloga: zaštita komunikacijskog čvora, oslonac utvrđenjima na Narevu, Bobru i Visli i zaštita severozapadnog vojišta prema Galiciji. Stare tvrđave Kijev i Dvinsk određene su kao pozadinska utvrđena slagališta. Sva utvrđenja su dugo izgrađivana (neka čak potiču iz doba Petra Velikog). Za njihovo završavanje nedostajala su finansijska sredstva.⁵⁹ Revizijom priprema za rat doneta je 1910. god. definitivna odluka⁶⁰ da se samo utvrđenja Kovna, Osovjeca, Brest Litovska održavaju i modernizuju, a Grodno da se do 1914. god. izgradi kao jaka tvrđava radi zaštite koncentracije armija severozapadnog fronta i obezbeđenja pravaca ka Petrogradu i Moskvi. Sva ostala utvrđenja trebalo je napustiti i delom porušiti. (Docnije je rešeno da se Novogeorgijevsk zadrži i ojača, a Ivangorod da se zadrži u stanju u kom se nalazio).⁶¹

Mirnodopska dislokacija trupa bila je potpuno prilagođena bezbednosti ratišta i brzom koncentraciji. Od 5 vojnih okruga na evropskoj teritoriji 4 su se naslanjala neposredno na granicu i u njima se nalazilo 16 korpusa od ukupno 27 evropskih (Varšavski i Kijevski po 5, Vilnski 4, Odeski 2).

Opšti zaključak. Geografsko-strategijske osobenosti ruskog graničnog fronta bile su u osnovi tako nepovoljne u odnosu na protivnika, da ih ni veliki naponi koji su uloženi poslednjih godina nisu mogli bitno izmeniti.

⁵⁹ Front Belfor—Verden širok oko 220 km (bez neutvrđenog Šarmskog otvora samo oko 150 km) predstavljao je $\frac{1}{10}$ do $\frac{1}{8}$ fronta koji je Rusija trebalo da utvrdi.

⁶⁰ Istovremene i slične odluke u Francuskoj ukazuju na njen uticaj na rusko rešenje. A oba rešenja su opet prirodna posledica francuske namere da se na oba ratišta preduzme što pre opšta ofanziva.

⁶¹ Kad je rat počeo nove tvrđave su bile nedovršene, ali ni sve stare nisu bile potpuno napuštene. Zato ni protivnici nisu bili u početku rata upoznati sa stvarnim stanjem ruskih utvrđenja i precenjivali su njihov značaj.

b. Istočnonemačko ratište

Zahvatalo je područje istočno od Odre: Istočnu Prusku istočno, zapadnu Prusku s obe strane Visle, Pomeraniju, Poznanj i deo Šlezije zapadno od Visle. Granica prema Rusiji, duga oko 900 km, bila je svuda otvorena. Ona se protezala, paralelno sa morskom obalom Pruske i Pomeranije, preko ravničastog zemljišta uzdignutog 150—300 m, tzv. *Pruski, odnosno Pomeranski jezerski plato*.

Mnoga jezera u *Istočnoj Pruskoj* (poznata pod nazivom *Mazurska jezera*), mnogi tokovi reka često sa močvarnim dolinama i veliki šumski kompleksi ograničavali su samo unekoliko prolaznost, jer je to ublažavala vrlo obimna, planski razvijena putna mreža. Ostali deo ratišta je ravničast sa manjim uzvišenjima u gornjem toku Odre, gde se nalaze rudnici uglja i centri teške industrije, po važnosti drugi za Nemačku. Celo ratište je bogato u izvorima za vojsku i za velike snage.

Istočna Pruska, isturena nekih 250 km istočno od Visle prema Rusiji, imala je naročit geografsko-strategijski značaj i za Nemačku i za Rusiju.⁶²

Taj deo su mogli Rusi napasti sa severa, istoka i juga, a ukoliko bi prešli i na levu obalu reke mogli su je obuhvatiti i sa zapada. No, kako je Istočna Pruska sprečavala rusku ofanzivu prema ostalom delu svog ratišta, pa i prema onom Austro-Ugarske, predstavljala je veoma povoljnu bazu za nemačku ofanzivu. Ona je bila pripremljena za upornu odbranu i tvrđave Kenigsberg i Lecen bile su joj jaki oslonci prema severu i istoku, a mnogobrojna manja zaprečna utvrđenja, između jezera, šttila su je s juga. Drugi oslonac činio je donji tok Visle sa jako utvrđenom linijom Torn, Kulm, Graudenc, Marijenburg, Dancig. Istočna Pruska bila je povezana sa pozadinom sa 4 železničke pruge. Utvrđenja Pozen, Glogau, Kistrin služila su kao oslonci odbrane iza prigraničnog fronta koji

⁶² Strategijski značaj Istočne Pruske najbolje se ogleda u odluci SSSR-a da je odmah po završetku drugog svetskog rata, pre zaključenja mirovnog ugovora, definitivno priključi svojoj i poljskoj državnoj teritoriji.

se oslanjao na gustu železničku i drumsku mrežu u unutrašnjosti zemlje.⁶³

c. Austrougarsko istočno ratište

Prirodni bedem prema severu i severoistoku, preko 1000 km dugačke granice, predstavljao je severni deo Karpata od izvornog dela Visle do izvora Tise. On je odvajao Panonsku od Sarmatske nizije. Reka Morava, njena pritoka Bečva i gornji tok Odre, odvajali su Karpate od Sudeta i kroz ovu depresiju, tzv. *moravski otvor*, izvodio je najkraći i najprolazniji pravac za Beč. Na greben Karpata naslanjale su se, prema severu, nekadašnje oblasti Poljske — Galicija i Bukovina, koje su se protezale do ruske granice koja je bila otvorena sem na jednom delu Visle. Udaljenje granice od grebena Karpata iznosilo je u visini Krakova oko 70 km, Pšemisla 150 km, Lavova 250 km. Zapadni, najviši (1500—2600 m) deo Karpata — *Zapadni Beskidi i Centralni Karpati* — imaju najdublju pozadinu prema Dunavu, najplići predteren prema Visli i za iole veće snage su neupotrebljivi. Prema istoku nadovezuju se *Istočni Beskidi* čiji se greben spušta širinom nekih 100 km i 500—600 m visine, i čini tzv. depresiju — otvor — Dukle, najprolazniji i najkomunikativniji deo Karpata sa blagim padom prema Tisi i dužim, još blažim, prema severu. Ovde izvodi glavni operacijski pravac iz srednje Galicije ka Budimpešti. Dalje na istok protežu se *Šumoviti Karpati* koji se uzdižu preko 1000 m da bi na istoku dostigli visinu od 2000 m. Pad prema dolini Dnjestra, Sereta, Pruta, Tise je kratak i strm. Šumoviti Karpati su jako pošumljeni, veoma teško prolazni, slabo komunikativni i naseljeni i veoma siromašni u izvorima za vojsku.

⁶³ Nigde nije tako temeljno pripremljeno zemljište za operativne i taktičke svrhe kao u Istočnoj Pruskoj. Pored inženjerskog uređenja zemljišta, trupe su u mirno doba stalno izvodile vežbe prilagođene zadacima koji su im u ratu mogli biti dodeljeni. Ove trupe zadržane su pri izbijanju rata u tim predelima.

Padine Karpata prema severu su brdovite, prosečne visine 100—400 m, a u Šumovitim Karpatima 400—1500 m. Ispresecane su na sve strane rečnim tokovima, pošumljene i teže prolazne van komunikacija. Od presudnog značaja za razvoj velikih operacija u Karpatima bilo je to što se u dolinama severno od grebena nalazio veći broj naseljenih i dobro kultivisanih kotlina (Šajbuš, Novitarg, Novi Sandec, Jaslo, Krosno, Sanok, Sambor, Strij, Stanislav), a južno od grebena proširene poprečne doline reka Vaga, Hernada, Grana, Ipolija, Rime, Šaja, Topolja i Laborca.⁶⁴

Od severnog podnožja Karpata (uglavnom železničkom prugom Krakov — Jaroslav — Pšemisl — Stanislav) širi se do Visle *Galicijska ravnica*.

Cela je ravnica ispresecana mnogim rečnim tokovima često sa močvarnim dolinama. U istočnoj Galiciji (deo Galicije istočno od Sana) u slivu Taneva, Buga, Dnjestra i njihovih pritoka one obuhvataju veći prostor i gdege obrazuju i jezera. Uzvišenja 300—400 m visine protežu se oko Lavova u sve strane. U celoj ravnici nalazili su se veći šumski reviri. Iako je sve ovo otežavalo prolaznost, relativno dobre komunikacije i bogati poljoprivredni izvori omogućili su u svako doba izvođenje velikih operacija.

Priprema ratišta. Odbrana Galicije i Bukovine bila je, zbog njihove duge, široke i otvorene granice, zbog plitke pozadine na zapadu, zbog isturenosti i slabe povezanosti sa istočnom Galicijom vanredno teška jer su ih Rusi mogli obuhvatiti sa severa i istoka. Za izgradnju jedinstvenog sistema modernih utvrđenja nedostajala su finansijska sredstva. Samo su stare tvrđave Krakov i Pšemisl proširene i ojačane novim forovima i naoružane boljim naoružanjem. Krakov je trebalo da štiti pravac dolinom Bečve i Morave ka Beču, a Pšemisl pravac preko depresije Dukle ka Budimpešti.⁶⁵ Iz unutrašnjosti zemlje

⁶⁴ U austrougarskom Generalštabu nije se pre rata računalo sa mogućnošću većih operacija u Karpatima. Oni su se smatrali samo kao prolazna zona, „Durchzugsgebiet“ za velike operacije severno i južno od njih.

⁶⁵ Od nameravanog utvrđivanja Lavova, mostobrana na Sanu i Dnjestru (Senijava, Jaroslav, Mikolajov, Halič, Nižniov i dr.) odustalo se i ograničilo na utvrđenja tipa ojačane poljske fortifikacije koja su se imala dovršiti u toku mobilizacije.

vodilo je 7 železničkih pruga u Galiciji, od kojih 6 preko Karpata. Pruge koje su izvodile neposredno u istočnu Galiciju bile su zbog velikih uspona i ubrzane izgradnje veoma osetljive i vrlo malog kapaciteta. Prema Rusiji graničile su tri korpusne oblasti i u njima je bio u mirno doba dislociran i pretežni deo konjice, što je s obzirom na slabu povezanost Galicije sa ostalim delovima zemlje bilo suviše malo.⁶⁶

Opšti zaključak. Za odbrambeni rat austrougarski granični front bio je prema geografsko-strategijskim osobnostima nepovoljan, a pripreme ratišta potpuno nedovoljne. Galicija se mogla mnogo bolje iskoristiti kao baza za ofanzivni rat, ali samo pod uslovom da se raspoláže, zajedno sa nemačkim, nadmoćnijim snagama od protivnika i da se za ubrzanje koncentracije koriste sve mogućnosti s austrougarske i nemačke strane.

3. BALKANSKO RATIŠTE

a. Srpsko-crnogorsko ratište

Srpski front. Do 1913. god. Austro-Ugarska je svojom granicom sa severa i zapada potpuno obuhvatala Srbiju. Osvajanjem novih oblasti ovaj obuhvat, iako na zapadu nije više zahvatao celu pozadinu Srbije, ipak je ugrožavao njen najvažniji politički, ekonomski i vojni deo, predkumanovsku Srbiju. Ovu nezgodu su ublažavale unekoliko orografske i hidrografske osobenosti zemljišta. Dunav, Sava i donja Drina predstavljale su jake granične prepreke. Ogranci i padine brdovito-planinskog zemljišta, koji su se spuštali prema Dunavu istočno od ušća Peka, i prema Drini, južno od r. Jadra, otežavali su nadiranje neprijateljskih snaga na prigranični front i kanalisale ga na uske prolaznije međuprostore. No i ovako suženi severni i deo zapadnog prigraničnog fronta bio je još uvek

⁶⁶ Prema granici Srbije i Crne Gore graničile su se četiri korpusne oblasti.

širok oko 300 km, što je pri neposrednoj odsudnoj odbrani prevazilazilo kapacitet relativno slabih srpskih snaga. Tek oko 100 km južnije od granice, na jakoj orografskoj prepreci koju čine planine južno od r. Jadrta, pl. Rudnik i planinski sklop oko izvora Mlave, znatno se smanjuje prolaznost i kanališe još više mogućnost nadiranja prema jugu na uži tzv. velikomoravski pravac između Peka i Kolubare, koji vodi ka Kragujevcu, Nišu i Skoplju, i pravac preko Valjeva kroz dolinu Ibra za Kosovo. Slične oro-hidrografske prepreke na ovim pravcima predstavljali su odseci južno od Zapadne Morave, Nišave i dr. I oni su imali prirodne taktički jake oslonce za izvođenje zadržavajuće i odsudne odbrane u unutrašnjosti zemlje, koji su se mogli veštački lako ojačati. Ali srpsko ratište nije bilo ni u koliko pripremljeno za rat sa Austro-Ugarskom. Za to nije bilo ni vremena ni sredstava. Sem glavne železničke pruge dolinom Velike i Južne Morave, Vardara i Nišave, nedovršene timočke pruge Prahovo — Knjaževac i kratkih ogranaka od: Beograda ka Valjevu, Lapova ka Kragujevcu, Stalaća ka Užicu, Zajčara ka Paraćinu, Skoplja ka K. Mitrovici, ceo saobraćaj se odvijao na slabo razvijenoj putnoj mreži.

Opšti zaključak. Pored navedenih taktičkih prednosti za izvođenje odbrane u unutrašnjosti, geografsko-strategijski uslovi za odbranu i napad Srbije prema Austro-Ugarskoj bili su veoma teški. Njene najbogatije oblasti na severozapadnom vojištu bile su izložene razaranju i lakim invazijama i pustošenju, a jake austrougarske brdske jedinice, kojima je Austro-Ugarska raspolagala, mogle su i preko planinskog zemljišta sa zapada stalno ugrožavati bok i pozadinu obrazovanih frontova prema severu. Srpska opšta ofanziva, preduzeta preko granice, bilo preko Dunava i Save na sever ili preko Drine na zapad, odvijala bi se na oko 600 km od ruskog graničnog fronta, te bi bila izolovana, bez naslonjenih i zaštićenih krila i bokova. Na severu mnogobrojni i veliki rečni tokovi, a na zapadu teško planinsko zemljište predstavljali su za tehnički slabo opremljenu srpsku vojsku velike teškoće i prema slabim odbrambenim snagama Austro-Ugarske,

koje su se relativno dobrom železničkom mrežom severno od Save i Dunava brzo mogle pojačati.⁶⁷

Crnogorski front se, posle rata 1912/13. god. proširio prema Austro-Ugarskoj na sever za nekih 50 km i sastojao se iz dva vojišta. Jedno je činila novooslobođena oblast, Sandžak, prema Bosni, a drugo stara teritorija prema Hercegovini i Boki Kotorskoj. Prvo je u strategijskom i geografskom pogledu predstavljalo prirodni nastavak srpskog ratišta, a drugo teško prolazno krševito-planinsko zemljište. Svega po jedan drum od Goražda ka Pljevljima i od Kotora ka Cetinju i duž morske obale vodili su preko granice. Crna Gora nije vršila nikakve naročite pripreme svoga ratišta. Upotreba većih snaga i sa austro-ugarske i crnogorske strane bila je veoma teška, odbrana graničnih frontova laka, a ofanziva preko njih teška.

b. Austrougarsko balkansko ratište

Obuhvatna strategijska osnovica, povoljne geografsko-hidrografske osobnosti, relativno dobra železničko-drumska i rečna veza graničnog fronta prema Srbiji pružale su Austro-Ugarskoj retko povoljne uslove za odbrambeni rat i slabijim snagama. Zahvaljujući ovim okolnostima (sem hidrografskim) i napad Austro-Ugarske prema Srbiji bio je lak, samo je zahtevao nadmoćnije snage, temeljnu pripremu i smišljen, metodičan način izvođenja.⁶⁸ Austrougarske pripreme ratišta prema Srbiji svo-

⁶⁷ Za ove geografsko-strategijske teškoće Srbije njeni saveznici su retko imali razumevanja i dovodili su je zbog toga u tešku situaciju. Vidi piščevu knjigu „Rat Srbije i Crne Gore 1915 godine“, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1954.

⁶⁸ Obično se iz neuspelih austrougarskih ofanziva stvaralo pogrešno mišljenje, koje se zvanično s austrougarske strane podržavalo, da su uslovi za napad Austro-Ugarske prema Srbiji vanredno teški, a odbrambeni rat Srbije veoma lak, što prema gornjoj proceni nije tačno. Austrougarski porazi nisu proizlazili iz nekih objektivnih nego skoro isključivo iz subjektivnih činjenica: uglavnom iz grešaka austrougarskog i odlika srpskog rukovodstva; moralnih i stručnih preimćstava srpskih nad protivničkim trupama.

dile su se uglavnom na prilagođavanje komunikacija vojnim potrebama. U istočnoj Bosni izgrađene su železničke pruge prema Višegradu, Han-Pijesku, Tuzli; u Sremu prema Brčkom, Bijeljini, Klenku. Fortifikacijsko ojačanje, sem Sarajeva, nije vršeno, ali se računalo da se stare tvrđave Osijek i Petrovaradin, u slučaju potrebe, koriste kao pozadinski oslonci. Mirnodopska dislokacija trupa bila je prilagođena ratnim potrebama pri čemu je bilo važno postojanje specijalnih brdskih jedinica i duнавске ratne flotile.

Prema Crnoj Gori Austro-Ugarska je u Hercegovini i Boki Kotorskoj izgradila gust lanac malih fortifikacijskih oslonaca, dovoljno sigurnih protiv napada crnogorskih snaga slabo naoružanih artiljerijom. U naslonu na železničku prugu Sarajevo — Zelenika i na morsku obalu razvila je drumsku mrežu koja je omogućavala dobru povezanost duž graničnog fronta i sa pozadinom. Austro-Ugarska je imala i ovde najpovoljniji uslov za odbrambeni rat sa minimalnim operativnim jedinicama. Napad bi bio težak, jer je zemljište otežavalo upotrebu većih snaga, zahtevalo njihovu naročitu opremu, dugotrajnu pripremu, pa i onda se moralo računati sa dužim i metodičnim izvođenjem.

4. POMORSKA RATIŠTA

(Sk. 2)

Pomorski vojno-geografski položaj Centralnih sila bio je sasvim nepovoljan. *Nemačka* je imala izlaz na Severno i Baltičko more. Njen obalski front na Severnom moru iznosio je oko 250 km, a na Baltičkom oko 700 km. Mora su bila spojena prirodnim kanalima Veliki i Mali Belt i Sund. Veliki i Mali Belt su bili plovni i za najveće, a Sund samo za manje ratne brodove. *Nemačka* je spojila oba mora Kilskim kanalom koji je tek pred rat osposobljen za prolaz i najvećih ratnih brodova. U prostoru Helgoland, Frizijska ostrva, ušće Elbe, ušće Vezera (Kukshafen, Wilhelmshafen) i utvrđenom Kilskom zalivu nalazila se

glavna baza za jedinice oba mora. Flota je mogla izaći iz baze na slobodno more samo kroz Severno more prema severu, ali je izlaz bio ugrožen sa boka iz baza sa engleske istočne obale udaljene prosečno 400 km. Izlazak prema jugu kroz uzani Lamanš predstavljao bi prodor, ali je i on bio bočno ugrožen sa engleske i francuske obale. Ove teškoće bile su utoliko veće što su Englezi lako mogli kontrolisati, a pomoću mina i drugih sredstava i blokirati, najpre uzani i plitki Nemački zaliv, a zatim na uzastopnim linijama do u visini Orknijskih ostrva na severu i Dovera, i Kalea na jugu. Najzad, ako bi izlaz u slobodno more i uspeo, nemačka flota nije imala nikakvih baza i oslonaca za vođenje operacija van teritorijalnih voda. Suviše udaljeno i malo uporište u Kjao Čao (Kina), kao i obale kolonija, nisu mogli poslužiti za ove svrhe. Samo pobedom nad engleskom flotom nemačka flota mogla je izmeniti ove teške geografsko-strategijske uslove. U Baltičkom moru nemačka flota mogla je uz podršku glavnih snaga lako postići nadmoćnost nad ruskom flotom. Međutim, za ovo nije bilo dovoljno određenih ciljeva, jer su se Rusi mogli povući iza svojih jakih odbrambenih organizacija na Baltiku.

Austrougarska flota bazirala je glavne snage na krajnjem severu Jadrana, u Puli.⁶⁹ Samim tim ona se isključivala iz većih ofanzivnih operacija južno od Otranta.⁷⁰ To je protivnicima olakšavalo da je blokiraju u Jadranu.⁷¹

Geografsko-pomorski položaj *Engleske i Francuske* pružao im je povoljne uslove da očuvaju pomorsku prevlast, za vojnu i ekonomsku blokadu Nemačke, Austro-

⁶⁹ Pred rat su postojale namere da se glavna baza pomeri iz Pule na jug u Šibenik, Neum-Klek (Neretljanski kanal) ili Boku Kotorsku.

⁷⁰ Prema predratnom sporazumu sa Italijom trebalo je da se njena i austrougarska flota prikupe oko Sicilije pod komandom austrougarskog admirala Hauza.

⁷¹ Kada su nemačke krstarice „Goeben“ i „Breslau“ primorane da se iz voda Sicilije probiju za Carigrad, nemački admiralitet predlagao je da se i austrougarska flota probije sa ovim krstaricama u Dardanele, ali to nije prihvatio austrougarski admiralitet.

Ugarske, docnije i Turske. Engleska je već 1904. god. pristupila koncentraciji svoje flote u matične vode i otpočela izgradnju novih flotnih oslonaca na englesko-škotskoj istočnoj obali (Rosajt, Kromarti, Hal, Haridž i dr.), dok je Francuska ojačala svoja uporišta na Lamanšu i Sredozemlju. Obe flote imale su svoja uporišta i u Africi, Aziji, a Engleska i u Australiji i Americi. *Japan* je kontrolisao saobraćaj u vodama Dalekog istoka.

Rusko glavno pomorsko ratište bilo je Baltičko more. Na njega su se naslanjali desni bok i pozadina ruskih glavnih kopnenih snaga, ali preko njega je mogla biti ugrožena i sama prestonica države. Pošto su ovde, u početku rata, ruske flotne jedinice bile slabije od nemačkih, to je pripremljena solidna odbrambena organizacija koja se sastojala uglavnom iz uzastopnih zaprečnih miniranih linija. Baterije sa obala i ostrva štatile su te linije. Sve je to u sadejstvu sa flotnim jedinicama trebalo da spreči prodor nemačke flote u Riški, Botnijski, a pre svega u Finski zaliv. Glavni, centralni položaj, nalazio se ispred Revala i Helzingforsa (Helsinkija), jedan je bio isturen sa naslonom na ostrva Aland, Dago, Ezel, dok se poslednji nalazio ispred Kronštata glavne baze flote. U Crnom moru Sevastopolj je bio jedina baza flote, pošto su Odžakov i Kerč napušteni. Zbog udaljenosti od Bosfora — oko 500 km slaboj ruskoj floti bilo je docnije otežano aktivnije dejstvo prema turskoj obali.

III RATNI I OPERACIJSKI PLANOVI⁷²

1. ZAJEDNIČKI PLANOVI

Za rat 1914. god. nijedna od protivničkih grupacija nije imala u mirno doba tako razrađeni zajednički ratni i operacijski plan, koji bi predstavljao potpuno određenu i obaveznu osnovicu za pojedine pripadnike grupacija,

⁷² U ovom odeljku izložiće se samo njihova mirnodopska obrada, a u zasebnom njihova ostvarenja pri mobilizaciji, koncen-

koje bi prema njemu izradile i uskladile svoje planove u pripremanju za rat. Trojni savez je dozvoljavao svakoj državi da sama određuje veličinu svojih snaga, načine njihove pripreme, njihove uloge i zadatke u zajedničkom ratu. Na povremenim sastancima mogli su predstavnici njihovih generalštabova da eventualno usklađuju svoja gledišta. Pa ni gen. Šlifen, nemački načelnik generalštaba, nije, kada se rešio da najpre izvede ofanzivu prema Francuskoj, tražio da se tačno i pismeno odredi udeo austro-ugarskih i nemačkih snaga na ruskom frontu. Smatrao je da će to biti potrebno tek kada se bude preduzela opšta zajednička ofanziva. Takvo gledište je imao i njegov naslednik, gen. Moltke mlađi sve dok 1. I 1909. god. austro-ugarski načelnik generalštaba, gen. Konrad, nije zatražio da se tačno i konkretno odrede obostrane mere za slučaj rata s Rusijom. Moltke je htio da zadrži dotadašnji stav i tek kad mu je Konrad zapretio da će $\frac{1}{3}$ snaga angažovati u toku 2—3 meseca za Balkan i pomeriti strategijski razvoj glavnih snaga u Galiciji, na liniju Bartfeld — Novi Sandec— Bohnija, ukoliko nemačko početno sadejstvo ne bude zadovoljavajuće, Moltke je 24.IV 1909. god. saopštio Konradu da će prikupiti istočno od Visle oko 13 divizija koje će moći vezati 19 i po ruskih. Moltke je zbog bezbednosti nemačkih teritorija morao težiti da se austrougarski razvoj isturi na donji San i Dnjestar, odakle su se mogli obezbediti Pozen, Šlezija i Galicija. No Konrad je smatrao da se to može postići samo što ranijom ofanzivom austrougarskih snaga na sever između Visle i Buga, kojoj bi se, preko Nareva na jug pravcem Sjedlec, morala priključiti jedna nemačka armija iz Istočne Pruske, a po mogućstvu i druge nemačke snage iz Šlezije. Moltke se s tim složio i obećao sadejstvo iz Istočne Pruske. Na ovim usmeno i pismeno, ali samo lično, vođenim pregovorima

traciji i strategijskom razvoju. Ovo stoga da bi se bolje uočile mnoge bitne razlike između projektovanih i ostvarenih planova u ovom ratu, što je prouzrokovalo da su se mnoge početne operacije odvijale drugačije nego što se očekivalo. Da bi se izbegla ponavljanja u prvom odeljku, izostaviće se detalji o rasporedu snaga, ulogama i zadacima koji se ne razlikuju u predviđenim i ostvarenim planovima.

između Moltkea i Konrada, zasnivao se njihov „zajednički operacijski plan“. Kao što su događaji pokazali, niti je Moltke ozbiljno shvatao ofanzivu iz Istočne Pruske, ni Konrad smanjivanje snaga za Balkansko ratište.⁷³

Odredbe petrogradske vojne konvencije koje su 1892. god. potpisali ruski načelnik generalštaba gen. Obručev i pomoćnik francuskog načelnika generalštaba gen. Boaderf, bile su 1903. god. ratifikovane i bitno su uticale na sastavljanje i razradu potonjeg ruskog ratnog i operacijskog plana. Oba načelnika generalštaba održavala su početku povremeno, a od 1910. god. redovno, godišnje konferencije u Parizu ili Petrogradu. Na osnovne odredbe da se Nemačka ima smatrati glavnim protivnikom, da Francuska upotrebi za početne operacije najmanje 1 200 000—1 300 000, a Rusija 700 000—800 000 vojnika protiv Nemačke, da se mobilizacija obeju vojski vrši jednovremeno nije bilo nikada nikakvih prigovora. Saglasili su se da i defanzivni rat, o kome se u konvenciji govorilo, ne znači da se operacije od početka ne mogu izvoditi i ofanzivno. Od 1911. god. Francuska je baš ovakve operacije, veoma želela i sa ruske strane, jer je bila ubeđena da se samo jednovremenim napadom mogu vezati nemačke snage i rasteretiti napadnuti glavni front. U poslednje vreme francuski Generalštab je verovao da će glavni front biti na Zapadu, dok je ruski sve do poslednjeg momenta računao obratno. Rusima je bilo najteže da udovolje opštoj odredbi konvencije i želji francuskog Generalštaba da izvrši koncentraciju što bliže granicama. Nju je načelnik ruskog Generalštaba gen. Palicin (1905—1908) predvideo iza linije Kovno — Brest Litovsk, s čime se u početku i francuski Generalštab složio. Palicin je predviđao da Rusi uprave glavni udar najpre protiv Austro-Ugarske, a da prema Nemačkoj ostanu upočetku u defanzivi, prikupljeni na utvrđenim položajima. Računao je da će se lakše izboriti pobeda nad austrougarskom vojskom čime bi se postigao veliki politički uspeh: podiglo bi se ratno

⁷³ Ovo je imalo teških posledica na razvoj operacija i bio je povod za međusobne optužbe.

raspoloženje u zemlji, a poljuljalo bi se u Austro-Ugarskoj, pozitivno bi uticalo na držanje Rumunije, Turske i Švedske. Računao je da bi tako ruske glavne snage izbegle bočni udar s juga, da bi sigurnije prišle nemačkoj granici u Šleziji gde bi se pripremile, iako nešto docnije, za izvođenje opšte ofanzive, u tesnom sadejstvu svih francuskih i ruskih snaga prema unutrašnjosti Nemačke. Francuski Generalštab se nije mirio s takvim planom. Stalno je zahtevao da Rusija sa što većim snagama, u što kraćem roku, izvrši neposredno napad na Nemačku. Tom cilju trebalo je uglavnom da posluže i francuski zajmovi, prvenstveno za pojačanje železničke mreže prema nemačkoj granici. 1912. i 1913. god. održane su konferencije načelnika generalštabova Žofra i Žilinskog. Žofr je potcenjivao ruske teškoće oko ubrzavanja mobilizacije i koncentracije, i opasnost od bočnog dejstva austrougarske vojske u slučaju ruskog neposrednog nastupanja ka Berlinu. Ruski Generalštab je smatrao da se austrougarska vojska pod Konradom „razvila u ozbiljnu napadnu silu, s kojom Rusija mora sve više da računa.“⁷⁴ Kada je Žofr gotovo kategorički, zahtevao da se usvoji francusko gledište, Žilinski je svestan teškoća pristao konačno 1913. god. da ruska ofanziva na severozapadnom frontu otpočne 16, a francuska opšta ofanziva 11 dana po oglasu mobilizacije. I pored čestih konferencija nisu temeljito upoznati obostrani planovi, a pogotovu nije došlo do nekog zajedničkog plana i rukovođenja operacijama ili bar do nekog zajedničkog tela koje bi pratilo i blagovremeno predlagalo mere za usklađivanje namera i operacija. Francuski plan je sastavljen i razrađivan samo prema sopstvenim potrebama, dok je ruski nastojao da se, ma i na uštrb sopstvenih ubeđenja i interesa, odgovori primljenim obavezama. To je imalo teških posledica na rad obe savezničke vojske.

Gotovo svake godine od 1904. do 1913. vodili su i predstavnici francuskog i engleskog Generalštaba pregovore i postigli sporazum o upotrebi i jačini engleskih kopne-

⁷⁴ Danilov — 118.

nih snaga, njihovom rasporedu, koncentracijskoj prostori-
riji, lukama za iskrcavanje, prugama za prevoženje, vre-
menu operativne gotovosti i dr. Međutim, engleski pred-
stavnici su na kraju svakog sastanka izjavili da dogovore
ne treba smatrati zvaničnim i da im je cilj da se prouče
najvažnija pitanja za eventualne slučajnosti i da „ne oba-
vezuju ni englesku ni francusku vladu ni na šta“.⁷⁵ Prema
tome ne može se govoriti o postojanju nekog zajedničkog
plana između francuske i engleske vojske. Naprotiv, iz-
među engleskog i francuskog admiraliteta postojali su
određeni planovi i već od 1904. god. preduzete su s obe
strane pripreme u tom duhu.

Zbog neutralnosti koje se htela strogo pridržavati,
Belgija nije mogla ni da ima neke zajedničke planove
s drugim državama.

U Srbiji i Crnoj Gori, koje su tada imale posebne vr-
hovne komande, srpski Generalštab izradio je pred sam
rat 1914. god. prema sporazumu obe vlade, zajednički
plan. Njime su bili konkretno određeni: koncentracijske
prostorijske, snage, uloge, zadaci glavnih delova obeju voj-
ski i tačan način njihovog sadejstva. Preduzete su bile i
mere za objedinjeno rukovođenje zajedničkim operaci-
jama.

2. FRANCUSKI PLAN

a. Istorijski razvoj⁷⁶

(Sk. 5, 6 i 7)

Generalštab je već od 1872. god. počeo sa studijama
o upotrebi armije za slučaj rata s Nemačkom. Francuska
je brzo i neprekidno usavršavala svoju oružanu silu, što
je uslovljavalo stalnu evoluciju njenih ratnih planova. Od

⁷⁵ FAVR — I — 74.

⁷⁶ Razvoj francuskog ratnog plana pokazuje međusobnu po-
vezanost i uticaj pojedinih vojnih, političkih, ekonomskih, stra-
tegijsko-geografskih elemenata, na pripremu rata, ciljeve i način
izvođenja nameravanih operacija. On konkretno osvetljava razna

1875. do 1914. u francuskom Generalštabu razrađeno je 17 ratnih planova. Pojedini su imali dopunske ili alternativne elaborate, nazvane „varijante“.

Planovi I—VII (1875—1884) bili su čisto defanzivnog karaktera.

Plan I stupio je na snagu 1875. god. i zasnivao se na pretpostavci da će Nemačka poštovati neutralnost Belgije, Luksemburga i Švajcarske. Predviđao je formiranje četiri armije u I liniji i jedne armije kao rezerve u II liniji. Koncentracija armija I linije bila je određena iza linije Vezul — Langr — Rems, a armije II linije u oblasti Šatijon sir Sen.

Planom II (1877. god. pomerena je samo koncentracija dve desnokrilne armije više prema jugozapadu zato što su Nemci počeli trupe i železničku mrežu u Lorenu i Alzasu.

Plan III (1878—1882) zasnivao se na završenom utvrđivanju linije Epinal—Belfor, povećanoj železničkoj mreži i usled toga ubrzanomj koncentraciji. Predviđao je formiranje četiri armije u I liniji, koncentrisane: 1. oko Epinala, 2. oko Nefšatoa, 3. oko Bar le Dika, 4. iza Argona i jedne, 5. armije, između Langra, Šomona u II liniji. Dalje u pozadini formirale bi se dve teritorijalne armije severno i južno od Pariza. Operacijska zamisao je bila da se 1. i 2. armija što pre razviju na Mozelu između Epinala i Pon Sen Vensana, dok bi 3. i 4. armija težile da zauzmu na masivu Sen Oben između r. Meze i r. Ornen bočni položaj prema Nemcima koji bi nadirali od Meca-Tionvila severno ili južno od Verdena.

Planovi IV i V postojali su samo kao idejni projekti.

Plan VI iz 1883. god. izrađen je zbog upućivanja aktivnih jedinica u Tunis i prema italijanskoj granici u Alpe, pošto je pretila opasnost rata s Italijom. U osnovi se nije bitno razlikovao od plana III.

Planom VII od 1884. god. pretpostavljalo se da će Nemci preduzeti već 12-og dana po objavi rata opštu ofanzivu sa tri armije iz Lorena, sa jednom armijom iz Alzasa, te je dosadaniji raspored od četiri armije u I liniji ojačan sa tri armije u II liniji. Operativna zamisao bila je u osnovi slična onoj u ranijim planovima.⁷⁷

subjektivna gledišta po najkrupnijim strategijskim pitanjima odgovornog rukovodstva i težnju generalštaba u mirno doba da plan usklađuje stalno sa promenama uticajnih činjenica. Zato je, kako zbog istorijskog tako i vojnodidaktičkog značaja, izgledalo korisno da se bar u bitnim crtama i ovde izloži.

⁷⁷ Planove I—V odobravao je Viši ratni savet — „Conseil supérieur de la Guerre“, sastavljen od najviših političkih i vojnih

Plan VIII iz 1887. god. bio je prvi ofanzivni plan. Oslanjao se na političko zблиženje Francuske s Rusijom. Pretpostavljalo se da će Nemačka prema Rusiji ostaviti oko četiri korpusa, čime će izgubiti brojnu nadmoćnost prema Francuskoj. Sve armije imale su 11-og mobilizacijskog dana ujutru preduzeti sa linije Brijer-Sen Menul jednovremenu ofanzivu na odsek Mec-Strazbur. Raspored i sastav svih sedam armija ostali su uglavnom kao i ranije, samo su koncentrisane bliže granice. Po osvajanju linije Mec-Strazbur ofanzivu je trebalo produžiti ka liniji Majnc-Koblenc.

Usled neočekivanog zaoštrenja političke situacije, pojačanja nemačkih trupa u Alzasu i Lorenu, uvođenja rasprskavajuće granate u nemačkoj artiljeriji, izrađena je varijanta plana VIII. Njome se predviđalo pomeranje koncentracijske prostorije čak na gornju Sonu i Marnu i određen razvoj armija I linije na liniji: Brijer—Šarm — Sen Menul.

Planom IX iz 1888. god. predviđalo se da se u slučaju brzog nemačkog prelaska u napad pomere unazad iskrčne stanice armija na liniju: Vezul — Langr — Sen Menul. Ovu opreznost i ponovno nagingjanje strategijskoj defanzivi prouzrokovale su vesti da su Nemci uvrstili rezervne divizije u aktivne korpusu i ubrzali svoju koncentraciju.

Planovi X, XI, XII i XIII (1889. do 1895) ukazuju na stalne napore Francuza da reorganizacijom vojske izjednače u ratu svoje brojno stanje sa nemačkim.

Planom X je 1889. god. odlučeno da se pri mobilizaciji formira iz rezervnih trupa 16 rezervnih tzv. „bis“ korpusa. U ratu bi se obrazovale četiri armije u I i tri u II liniji. Dosadanja koncentracijska prostorija za četiri armije I linije uglavnom je zadržana, a na 2 dana marša iza I linije imala se prikupiti po jedna armija oko Nefšatoa, Lira, Remsa, svaka od po tri „bis“ — korpusa. I pored pojačanja, operacijska ideja nije bila ofanzivna, kao u planu VIII, već je imala više defanzivno-ofanzivni karakter.

rukovodilaca. Godine 1882. ispali su politički članovi iz Saveta i ostali samo vojni. Već od 1878. god. u Savetu su se sve više pojavljivale sumnje da će Nemačka poštovati neutralnost Belgije.

U planovima XI, XII i XIII naišlo se na teškoće u razvoju rezervnih jedinica, te je broj „bis“ korpusa smanjen na 9, a docnije na 5. Ipak se ostalo pri formiranju sedam armija i pri defanzivno-ofanzivnoj operacijskoj ideji. Težilo se da se početnim grupisanjem obrazuje u prostoru Šarm, Nansi, Komersi, Donže, „jedna centralna masa sposobna da probije neprijateljski glavni odbrambeni front kao i da odbije njegov napad na naš centar, najzad da svojim protivnapadima osujeti sve neprijateljske obuhvatne namere prema našim krilima“.⁷⁸ Na krilima centralne mase, od četiri armije, predviđala se po jedna manevarska armija podržavana sa jednom pozadi ešeloniranom armijom kao rezervom.

U planu XIV od 1898. god. stalo se na gledište da je opasno slabiti kvalitet operativne vojske uvlačenjem rezervnih trupa. Zato je njen sastav na severoistočnom frontu sveden na 19 aktivnih korpusa, 7 konjičkih i 12 rezervnih divizija. Odustalo se od rezervnih armija i rezervnih korpusa. Zadržane su samo rezervne divizije, koje su se imale prikupiti iza operativnih armija. Armije su formirane samo od aktivnih korpusa i samo sa aktivnim ljudstvom najmlađih godišta. Broj armija smanjen je na pet i predviđeno je da se koncentrišu: jedna oko Nansija, kao glavna prethodnica; tri armije — glavnina — na frontu Epinal — Nefšato — Komersi i jedna manevarska armija u rejonu Šomona. Rezervne divizije imale su se prikupiti u tri grupe od po 4 divizije oko Vezula, Troa i Šalona.⁷⁹

⁷⁸ FAVR—I—21.

⁷⁹ U ovom planu sasvim se jasno odražavaju glavna strategijska gledišta sa Više ratne škole (prvenstveno pukovnika Bonala): a) između strategijske ofanzive i defanzive postoji samo u početku razlika u tome što branilac stvara i otkriva svoj bitačni raspored docnije nego napadač i ima više mogućnosti da korišćenjem zemljišta sačuva veće snage za manevrovanje; b) za napadnu i odbrambenu bitku potrebno je imati raspored ešeloniran po dubini. Tako bi armija kod Nansija, sa konjicom, predstavljala opštu prethodnicu sa zadatkom da izvidi i zadrži neprijatelja, dok se glavnina (tri armije) ne razvije za napad na odsudnom mestu, obično u bok neprijatelja; c) armije predviđene za prve sudare treba formirati od najboljih homogenih trupa, a rezervne trupe zadržati u pozadini, da se učvrste i izvežbaju pre upotrebe.

Plan XV i XV-bis. Prvi je razrađen 1903. god. prema želji gen. Brižera, koji je bio određen za vrhovnog komandanta u ratu. Da bi mu se ostavila što veća sloboda pri izvođenju operacija, predviđen je ovaj raspored: jedna armija je isturena na prostor Tul, Nansi, dve armije su povučene unazad oko Linji an Baroa, jedna armija je zadržana oko Nefšatoa kao neka manevarska rezerva. U II liniji ostale su tri grupe rezervnih divizija. Ako Italija ne stupi u rat, predviđalo se formiranje još jedne armije u II linije oko Vezula.

Od 1904/5. sve se više računalo da će Nemci, po ugledu na Japan, otpočeti rat bez objave i nastupiti glavnim snagama kroz Belgiju. Zato je 1906. god. izrađena varijanta I uz plan XV. Prema njoj trebalo je formirati 5. armiju oko Revinjija za sprečavanje neprijateljskog nadiranja severno od Verdena. U 1906. god. novo-predviđeni vrhovni komandant, gen. Agron, zahtevao je da se uvede svih pet armija u I liniju i proširi njihova koncentracijska prostorija do Mezijera nadajući se da će time paralisati nemački obuhvat kroz Belgiju. Na osnovu toga izrađen je i stupio na snagu 1907. god. plan XV-bis, ali je uskoro odbačen, jer se smatralo da taj raspored štiti samo mali deo francusko-belgijske granice i da je linijski, pošto nema armiju u II liniji, za izvođenje manevra.⁸⁰

Plan XVI rađen je od 1907. do 1909. god. i oslanjao se, usled uvođenja dvogodišnjeg roka na povećani ratni sastav vojske na 22 aktivna korpusa (ukupno 46 aktivnih, 8 konjičkih, 22 rezervne divizije). Početni operacijski plan bio je i ovde defanzivno-ofanzivan.

Koncentracijom je trebalo obezbediti elastičan početni raspored, a to je trebalo postići povećanjem broja armija, većim intervalima i jakim strategijskim rezervama u blizini železničkih pruga.

U planu XIV računalo se sa nemačkom invazijom kroz Belgiju i Švajcarsku, ali se pretpostavljalo da će se merama preduzetim u toku koncentracijskog prevoženja moći neutralisati slučajne nemačke operacije.

⁸⁰ Nezgode ovog rasporeda postaju jasne ako se ima u vidu Šlifenov plan iz tog vremena, kojim se predviđalo težište ofanzive na desnom krilu kroz Belgiju.

Predviđeni raspored imao je frontalno u I liniji tri armije (ukupno 10 korpusa) na odseku Epinal — Verden, dve krilne armije (od po 2 korpusa) u Vogezi i iza Argona, u II liniji jednu armiju (4 korpusa) oko Šalona i četiri grupe rezervnih divizija oko Dižona, Troa, Soasona i između Laona i la Fera. U dubljoj pozadini zadržana su 4 korpusa za docniju upotrebu.

Projekt plana gen. Mišela i reorganizacija Višeg ratnog saveta. Kako su vesti 1908. god. o invaziji kroz Belgiju postojale sve verodostojnije, to je Viši ratni savet predlagao jače pripreme na severnom frontu od priprema predviđenih planom XVI. Gen. Mišel je postavljen 1911. god. za potpredsednika Višeg ratnog saveta, čime je postao i vrhovni komandant u ratu. Njegovo gledište o nemačkom planu podudaralo se sa onim gen. Vilsona, direktora vojnih operacija u engleskom ratnom ministarstvu. Obojica su se slagala da će Nemci: ostaviti što manje snaga prema Rusima, na zapadu izbegavati utvrđenja u Lorenu i teško zemljište Ardena u Belgiji i preduzeti manevar svojim glavnim snagama severno od r. Meze.⁸¹ Saobrazno takvom ubeđenju Mišel je izneo ministru vojnom novu ideju: da se ostavi za „aktivnu odbranu celog rejona između Belfora i Mezijera samo jedan deo naših snaga, a ostatak upotrebi za snažnu ofanzivu u Belgiji“.⁸² U prvom projektu raspored snaga I linije bio je u dve grupe: jedna od 11 korpusa prema severu u Belgiji, od Sedana do mora, a druga od tri korpusa prema istoku od Sedana do švajcarske granice. Svaka grupa bi se pojačala snagama II linije, prva jednom armijom od 3 korpusa, raspoređenom kod Pariza, eventualno i engleskim snagama, a druga trupama sa jugoistočnog fronta i iz Alžira. Jedno-

⁸¹ Vilson je bio ubeđen da će Nemci biti primorani da „nasilnim napadom zauzmu Lijež“, da bi se dočepali mostova za prodor u centralnu Belgiju jer, ako bi hteli da obiđu ovo mesto, „morali bi pregaziti holandski Limburg, što bi dalo prava engleskoj floti da blokira Roterdam, a to bi dovelo u kraćem roku do propasti rajnske i vestfalske industrije“. FAVR—I—37.

⁸² FAVR—I—38. Da je ova ideja koja podseća na francuski plan u drugom svetskom ratu bila usvojena, sigurno bi se operacije na zapadnom frontu 1914. god. drugačije razvile.

vremeno je podneo projekat za potpunu reorganizaciju vojske.

Ubeđen da će Nemci uvesti rezervne divizije u operativnu vojsku i tako raspolagati sa preko 40 korpusa, Mišel je zahtevao da i Francuzi udvostruče svoje operativne jedinice, koje bi pretežno (oko 80%) koristio za snažnu ofanzivu u Belgiji. Predložio je da se svakom aktivnom pešadijskom puku doda jedan rezervni. Jedna mobilisana pešadijska brigada imala bi na taj način 4 puka, divizija 8, korpus 16. Popunu ovih jedinica odgovarajućom artiljerijom bilo je teško obezbediti. Korpus bi u svemu raspolagao sa nekih 40 poljskih i 6 teških baterija.

Viši ratni savet jednoglasno je odbacio Mišellov predlog o reorganizaciji vojske. Došlo je do nesuglasica između potpredsednika i pojedinih članova, zbog čega je ministar vojni ukinuo položaj potpredsednika i mesto njega na čelo Generalštaba postavio načelnika Glavnog generalštaba koji je u mirno doba bio najistaknutija vojna ličnost, a u ratu trebalo da postane komandant glavne grupe armija. Reorganizovao je i Viši savet nacionalne odbrane, obrazovan 1906. god. za koordinaciju rada raznih resora po pitanjima narodne odbrane. U njega su sada ušli: ministar-predsednik, ministri spoljnih poslova, finansija, rata, mornarice i kolonija. Za načelnika Glavnog generalštaba naimenovan je 28. VII 1911. god. Žofr sa širokim punomoćjima, jer je tada vladala, usled agadirске afere, opšta napetost u Evropi. Kako je vojno-politička situacija bila za Francusku povoljna, Žofr se odlučio da organizuje „francusku ofanzivu, a ne odbranu ili protivodbranu prema nemačkoj ofanzivi“, a to je značilo preduzeti odmah u početku rata opštu ofanzivu preko granice.

Februara 1912. god. Žofr je, izlažući Višem savetu nacionalne odbrane nemačko-francusku situaciju u slučaju rata, istakao koliko bi bili veći izgledi na pobedu ako bi francuske armije bile slobodne da prenesu ofanzivu na belgijsku teritoriju. Vlada nije usvojila ovo gledište niti je dozvolila koncentraciju snaga koje bi pretile belgijskoj neutralnosti, i objasnila Žofru „da će naša intervencija biti opravdana samo onda ako se pojavi stvarna opasnost od nemačke invazije“.⁸³

⁸³ Ova odluka francuske vlade pobija neka tvrđenja da je i Francuska imala nameru da ne poštuje belgijsku neutralnost. FAVR—I—41.

b. Žofrov plan XVII⁸⁴

Plan je stupio na snagu tek 15. IV 1914. god. i s njim je francuska vojska ušla u rat. Pri obradi plana pretpostavljalo se da Nemačka neće imati u Austro-Ugarskoj onu podršku koju je imala pre balkanskih ratova, da će Italija ostati u početku po strani, da će Nemačka ostaviti prema Rusiji samo 3—5 aktivnih korpusa i da će do prvog dodira doći 15-og dana mobilizacije, a početak opšte ruske ofanzive će moći uslediti tek 23-eg dana mobilizacije. Za nemačku vojsku smatrano je da predstavlja „strašan ratni instrumenat“ i da će, prethodnim iznenadnim napadom zaštitnih korpusa, težiti da stvori podesne uslove za opštu ofanzivu. Smatrano je da jačina nemačke vojske iznosi 25 aktivnih korpusa (od po dve peš. div.) i oko 40 rezervnih divizija. Prema Francuskoj pretpostavljalo se da će upotrebiti 20 aktivnih i 10 rezervnih korpusa, 8 konjičkih i 8 samostalnih rezervnih pešadijskih divizija.⁸⁵ Računalo se sa nemačkom operativnom gotovošću od 13-og mobilizacijskog dana, da će Austro-Ugarska dovesti na francusko ratište 2—3 korpusa, da će Nemci usmeriti napad i kroz Belgiju, ali da severno od Trijera neće uputiti snage veće od 11 korpusa i da se desno krilo neće širiti severnije od r. Meze i Sambre. U svakom slučaju pridavala se značajna, možda, presudna uloga nemačkim snagama u Lorenu, naročito u prostoru Mec, Tionvil.

Plan XVII predviđao je da francuska vojska mobiliše 20 armijskih i 1 kolonijalni korpus, 3 samostalne aktivne pešadijske divizije (ukupno 46 pešadijskih aktivnih divizija), 25 rezervnih, 12 i po teritorijalnih i 10 konjičkih divizija. Gotovo sve operativne snage određene su za „grupu armija severoistok“, potčinjenu vrhovnom komandantu

⁸⁴ Žofr nije mogao odmah pristupiti obradi novog plana, ali je uneo izmene u 3 varijante plana XVI u koncentraciji, što je služilo pojačanju levog krila prema Belgiji, bržem ojačanju zaštitnih trupa i sl. Novi plan je obuhvatio: ratni raspored snaga, prostorije za koncentraciju armija, plan izvođenja mobilizacije i prevoženja, opštu i posebne direktive.

⁸⁵ FAVR—I—65.

Žofru.⁸⁶ Za Jugoistočni front prema Italiji predviđale su se samo slabe snage (Alpska armija), a za severnu Afriku posade bezbednosti. Snage severoistočnog fronta imale su se formirati u pet armija, 1 konjički korpus i jedinice i ustanove neposredno potčinjene Vrhovnoj komandi. Osnovna operacijska zamisao utvrđena je u opštim i posebnim direktivama⁸⁷ i odražavala je nameru vrhovnog komandanta da u svakom slučaju pređe u napad na nemačke armije, čim prikupi sve svoje snage.

Francuska ofanziva preduzela bi se na dva pravca sa dve glavne grupe. Njih bi povezale snage koje bi dejstvovala sa Meskih visova i u Vevru. Desna grupa (1. i 2. armija — ukupno 10 korpusa, 4 konjičke, 3 rezervne divizije) upočetku bi operisala između Rajne i Mozela nizvodno od Tula. Leva grupa (5. armija i konjički korpus — ukupno 5 korpusa, 4 konjičke i 2 rezervne divizije) operisale bi severno od linije Verdun—Mec. Jedna armija (3. sa 3 korpusa, 1 konjičkom i 3 rezervne divizije) održavala bi vezu između ovih grupa, a jedna (4. sa 3 korpusa i 1 konjičkom divizijom) ostala bi privremeno u II liniji za upotrebu južno ili severno od 3. armije. Dve grupe rezervnih divizija (6 divizija) i 3 samostalne pešadijske divizije nalazile bi se u početku iza krila ovog rasporeda kao rezerva Vrhovne komande.

Opšti zaključak. U svom planu Žofr je naročito istakao rešenost da preduzme opštu ofanzivu odmah čim prikupi sve svoje snage, što je očekivao 13—14-og mobilizacijskog dana. Za to vreme predviđao je i operativnu gotovost nemačkih armija, za koje je pretpostavljao da će, takođe, preći u ofanzivu. Prema svojim snagama (71 aktivna i rezervna pešadijska i 10 konjičkih divizija) računalo se da će Nemci imati 68 aktivnih i rezervnih

⁸⁶ Za francuski naziv „général en chef“, „commandant en chef“, nemački „Oberste Heeresleitung“, „Oberster Kriegsherr“, austrijski „Armeoberkommando“, ruski „vrhovni glavnokomandujuć“ i sl. upotrebljavaće se naš naziv „Vrhovna komanda“, odnosno „vrhovni komandant“.

⁸⁷ Posebnim direktivama su određeni zadaci za svaku armiju, grupu rezervnih divizija i konjički korpus. S njima su bili upoznati dotični komandanti već u miru.

pešadijskih i 8 konjičkih divizija. O nemačkom rasporedu nije imao sigurnih podataka. Žofr je morao računati sa dve mogućnosti: da oba protivnika poštuju neutralnost susednih država ili da Nemci prošire svoje operacije i na teritorije neutralnih država. U prvom slučaju veće operacije izvodile bi se upočetku u suženim manevarskim prostorima Lorena, Alzasa — lorenskom i belforskom otvoru i u plitkoj dolini Rajne. Tu bi francuska ofanziva naišla već na granici na koncentrisane nemačke snage gotovo iste jačine, oslonjene na jake tvrđave Tionvil, Mec, Strazbur i dr., a u dubini na više položaja pripremljenih za odbranu. Pod ovakvim okolnostima izgledi na uspeh francuske ofanzive bili bi mali, jer je francuska vojska bila slabo naoružana u teškoj i artiljeriji sa ubacnom putanjom, koja je za ovakav napad bila neophodna. Pored toga nisu postojali nikakvi uslovi za primenu francuske doktrine o „munjevitoj ofanzivi“ čiji je duh provejavao kroz taktičku spremu francuske vojske. Žofr je računao i sa nemačkom ofanzivom kroz Luksemburg i Belgiju. Nju je hteo neutralisati svojom 5. armijom, prikupljenom u prostoru Vuzjer—Obanton, ali tek pošto je Nemci preduzmu i utvrdi se njen pravac. Međutim, time je prepuštao inicijativu protivniku. Početak opšte ofanzive nije dakle zavisio samo od vremena prikupljanja njegovih armija nego i od rada Nemaca. To ga je primoravalo da već u početnom planu predvidi za svoje tri levokriline armije alternativne uloge, koje su ih upućivale, pri prenošenju težišta ofanzive na sever, na komplikovane manevre na teškom zemljištu Ardena. To je lako moglo usporiti njihovu blagovremenu intervenciju pri nemačkom napadu na belgijsku armiju. Može se zaključiti da Žofrov plan nije uopšte ispunjavao osnovne uslove za brzo izvođenje opšte ofanzive: nije pružao velike izgleda na brz uspeh ofanzive u Loren—Alzasu, niti blagovremenu intervenciju francuskih snaga pri upadu Nemaca u Belgiju ni južno, a pogotovu ne severno od Sambre. Zadržavanje 1. i 2. armije privremeno u defanzivi sa naslonom na utvrđenja Meze i Mozela, svakako bi omogućilo grupisanje jačih snaga u prostoru Den, Stenej, Sedan, Irzon, čime bi se

izbegla opasnost nemačkog obuhvata sa severa, olakšalo eventualno sadejstvo sa belgijskom armijom i stvorili bolji uslovi za opštu ofanzivu, iako nešto docnije. To bi uticalo da Žofr ne postavlja ruskoj Vrhovnoj komandi veoma necelishodne zahteve.

Razvoj francuskog plana poslednjih godina ukazuje na veliku razliku i kolebljivost u shvatanju najvišeg rukovodstva o njegovoj osnovnoj strategijskoj koncepciji. („Zbrka pojmova izgleda da je zahvatila najviše komandovanje“.⁸⁸) Žofr je uputio 1912. god. predstavku predsedniku Saveza nacionalne odbrane u kojoj je dokazivao da će pobeda pripasti Francuzima ukoliko im se dozvoli da operišu u Belgiji. Time se on približio gledištu generala Mišela u pogledu veće opasnosti iz Belgije nego kroz Loren. Što je predvideo koncentraciju armija za ofanzivu u Lorenu i Alzasu, a ne za manevar prema Belgiji, mogli su ga navesti razni razlozi: politički, da prema želji vlade otkloni svaku sumnju u pogledu poštovanja belgijske neutralnosti i težnja da dobije Alzas i Loren radi morala u narodu i vojsci; bojazan od primene strategijske i taktičke odbrane, koja je u duhu Granmezonove ideologije, kojom je bio zahvaćen i Žofr, već nosila u sebi klicu poraza; verovanje u dugu otpornost belgijskih tvrđava; nepravilna predstava o zemljišnim teškoćama Ardena za manevrovanje velikim strategijskim telima i sl. Sve je to doprinelo da su se greške Žofrovog plana uskoro veoma teško osetile i u francuskoj i u sve tri savezničke vojske.

3. BELGIJSKI PLAN

Načelno se stalo na gledište da se odbrana Belgije osloni na tvrđave Namir, Lijež i Anvers. Zadatak Namira i Liježa je bio da spreče napadaču prelazak Meze ma sa koje strane dolazio. Utvrđeni logor Anvers poslužio bi kao glavni redvi. Operativna vojska bi se prikupila na

⁸⁸ B. H. Liddel Hart „La guerre mondiale 1914–18“, 68. Cit. L. Hart — 68.

takvom položaju sa kojeg bi se brzo mogla priključiti onoj strani koja ne bude povredila njenu neutralnost. Tek 30. VII 1914. god. načelnik generalštaba podneo je na odobrenje plan za koncentraciju operativne vojske. Koncentracija je bila predviđena s obe strane r. Žete, na prostoru: Ani—Sen Tron—Tirlmon—Am—Mil, za slučaj da Nemačka povredi njenu neutralnost. Predlog nije usvojen i naređeno je da se koncentracija predvidi na dan marša unazad, u četvorougaoj: Pervez—Tirlmon—Luven—Vavr, da bi se izbegla sumnja da je koncentracija uperena protiv Nemačke. Tek pošto je noću 3/4. VIII vlada bila ubeđena da će nemački upad sigurno uslediti, odobreno je francuskim snagama da pređu na belgijsku teritoriju i definitivno je ustaljen operacijski plan. On se zasnivao na pretpostavci da će Nemci odmah po završenoj koncentraciji, sa znatno nadmoćnijim snagama, upasti u Belgiju. Ipak se nije računalo da će izvršiti prepad sa mirnodopskim sastavima na Lijež i Namir. Ove tvrđave, ojačane delom operativne vojske, imale su zadatak da što duže zadrže neprijatelja. Za to vreme bi operativna armija na koncentracijskoj prostoriji zauzela položaje za odbranu gde bi sačekala sjedinjenje sa francuskom i engleskom vojskom. Ukoliko sjedinjenje zadocni imala je da izbegava borbu sa neprijateljem i da osigura slobodnu odstupnicu za docnije spajanje sa saveznicima ili za povlačenje ka Anversu. Najzad je rešeno da operativna armija zauzme položaje pozadi r. Žete i njene pritoke Demer. Sa tih položaja je mogla odgovoriti gornjim zadacima i ujedno, bar za prvo vreme, štiti prestonicu Brisel što se smatralo moralnom obavezom. Za ojačanje odbrane Liježa i Namira bila je određena po jedna operativna divizija.

Belgijski plan je bio potpuno saobražen datim prilikama i u njemu se rukovodilo težnjom da dođe do sadejstva sa savezničkim armijama na belgijskoj teritoriji. Vrhovni komandant, kralj Albert, nije se opirao da se potčini francuskoj Vrhovnoj komandi.

4. ENGLESKI PLAN

Engleska je pripremila svoj ekspedicioni korpus od 6 pešadijskih i 1 konjičke divizije za upotrebu na evropskom ratištu, no sve do objave rata ona se zvanično nije bila rešila gde će ga upotrebiti.

Verovatno je to usledilo zbog neizvesnosti da li će Nemačka napasti samo Francusku ili i Belgiju, pa možda, i Holandiju. Zato je Žofr u svom predlogu za usvajanje plana XVII izložio Savetu: „Mi ćemo pametno raditi, ako u svojim operacijskim projektima ne budemo računali sa engleskim snagama“.⁸⁹ Pa ipak je u planu XVII predvideo engleske snage, pod šifrom „Armija W“ i za njih odredio: mesta iskrcavanja u Avru, Bulonju, Ruanu, koncentraciju u oblasti Bisinji, Mobež i prevoženje dvema železničkim prugama počev od 7. francuskog mobilizacijskog dana. Ali i u planu se računalo na saradnju Engleske armije kao na „neku eventualnost“, a ne kao na „neku sigurnost“.⁹⁰ Kada je izbio rat, u engleskom vrhovnom rukovodstvu postojala su dva gledišta o ulozi i mestu engleskih snaga na kontinentu. Prema jednom (gen. lord Roberts) trebalo ih je upotrebiti u Belgiji za pojačanje otpora belgijske vojske sa kojom bi, u naslonu na Anvers, ugrožavale desni bok Nemaca i štatile obalu Kaleskog kanala prema Engleskoj. Prema drugom (gen. Vilson) imale su se priključiti levom krilu francuskih snaga i tesno saradivati s njim.

Usvojeno je da engleske snage sadejstvuju levom krilu francuskih snaga. Ali je docnije uputstvom lorda Kičenera, naročito podvučena samostalnost engleske armije i da se neće potčiniti francuskoj Vrhovnoj komandi. Nepostojanje engleskog plana i njegova, kao i belgijska nepovezanost sa francuskim, onemogućili su blagovremenu pripremu operativnog sadejstva saveznika i njihovu zajedničku, veoma potrebnu, akciju na bok nemačke desnokriline grupacije, čiji je efekat mogao biti znatan.

⁸⁹ FAVR—I—45.

⁹⁰ Isto, I—75.

5. RUSKI PLAN⁹¹

(Sk. 8)

Verovanje da će Nemačka u početku rata uputiti svoje glavne snage prema Francuskoj sve više se učvršćavalo i u ruskom Generalštabu, ali se nije prenebregavala ni mogućnost da se upute i prema Rusiji.⁹² Zato je 1912. god. izrađen ratni plan u dve varijante: varijanta „A“ (Austrija) za slučaj da nemačke glavne snage dejstvuju protiv Francuske i varijante „G“ (Germanija) da se upute prema Rusiji.

Varijanta „A“ smatrala se redovnom. Osnovna operativna zamisao je bila da se preduzme opšta ofanziva na celom frontu. Glavni udar je imao za cilj da nanese odsudan poraz austrougarskoj vojsci za koju se pretpostavljalo da će se nalaziti u Galiciji. Istovremeno je trebalo, kako zbog obaveze prema Francuskoj tako i zbog sopstvene sigurnosti, preduzeti energičan upad u Istočnu Prusku, gde odsudno potući nemačke snage i izbiti na donju Vislu. Odavde, ukoliko bi bilo potrebno, mogao se preduzeti manevar sa srednje Visle na jug radi ubrzanog i odsudnog poraza austrougarske vojske. Tek posle toga trebalo je organizovati opštu ofanzivu prema Nemačkoj ka Berlinu. Ruski Generalštab računao je sa 3—6 nemačkih i 12—13 austrougarskih korpusa prema celom svom frontu. Računalo se da bi se za početak operacija nemački korpusi mogli prikupiti za 9—10 dana na liniji Insterburg—Alenštajn—Dajč Ajlau, a austrougarski za 18 dana na liniji Jaroslav—Lavov—Trembovla. Na ruskoj strani na frontu se moglo raspolagati u prvom mesecu samo sa 28 korpusa. U duhu francuskih zahteva trebalo je od toga 9 korpusa uputiti prema Istočnoj Pruskoj, a zadržati 2—3 korpusa za zaštitu Petrograda i Finske. Prema Austro-Ugarskoj preostajalo je svega 16 korpusa, što je bilo nedo-

⁹¹ Istorijski razvoj iznet je u opisu ratišta i prikazu zajedničkih planova.

⁹² Kao što će se videti, zamalo se ovo nije u zadnjem času i ostvarilo.

voljno za brzo odsudno rešenje. Računalo se pak da će se izgledi bar donekle popraviti uvrštavanjem rezervnih divizija u operativne armije, većim brojem konjičkih divizija i bržom koncentracijom korpusa Kijevskog vojnog okruga prema istočnoj Galiciji. Ruska sporija operativna gotovost nije izgledala tako opasna u odnosu na Austro-Ugarsku. Međutim, ona je dolazila do izražaja u odnosu na nemačke snage, jer su one mogle ugroziti oblast Grodno, Bjalistok i glavne komunikacije za privislavsko vojište. Zato su se prvi spremni korpusi morali rasporediti u armije ovih oblasti. Bržu pripravnost austrougarskih armija za pokret u zapadnoj i srednjoj Galiciji računali su da će neutralisati svojim energičnim nadiranjem kroz istočnu Galiciju. Za napad na Nemačku planom su predviđene dve armije objedinjene u severozapadni front. One bi se prikupile na liniji Kovno—Lomža sa zadatkom da koncentrično napadnu i potuku glavne nemačke snage u Istočnoj Pruskoj, za koje se pretpostavljalo da se nalaze u oblasti Mazurskih jezera. Posle toga predviđeno je da izbiju na donju Vislu. Četiri armije obrazovale su jugozapadni front prema Austro-Ugarskoj. Za dve armije predviđeno je prikupljanje na liniji Lublin—Kovel, a za ostale dve armije Luck—Dubno—Ostrov—Dunajevci. Njihov zadatak je bio da odsudno tuku austrougarsku vojsku, težeći da spreče većim njenim delovima odstupanje na jug u Karpate iza Dnjestra i na zapad ka Krakovu. Jedna armija predviđena je da zaštiti Petrograd i Finsku, a jedna da se zadrži oko Odese zbog nesigurnog držanja Turske i Rumunije.

Varijanta „G“ stupila bi na snagu samo prema specijalnom naređenju. Računalo se da bi u tom slučaju nemačko-austrougarske armije bile prema Rusiji u takvoj nadmoćnosti (ukupno preko 30 korpusa) i operativno mnogo ranije gotove da bi svako zadržavanje u graničnim oblastima bilo više nego opasno. Zato bi se do potpunog prikupljanja svih evropsko-azijskih snaga ruska vojska držala defanzive, izvodeći je u vidu zadržavajuće odbrane. Glavna snaga, pet armija sa 20 korpusa, objedinjena kao severozapadni front, prikupila bi se na liniji Kovno—

Grodno—Brest Litovsk sa zadatkom da brani pravac ka Petrogradu i Moskvi severno od Polesja, dok bi dve armije sa 8 korpusa, kao jugozapadni front, štatile pravce južno od Polesja ka Dnjepru. Dalje operacije, posle prikupljanja svih snaga, preduzele bi se prema situaciji.

Opšti zaključak. Pri sastavljanju operacijskog plana „A“ ruski Generalštab nailazio je na 3 osnovne teškoće: bočni položaj Istočne Pruske i Galicije u odnosu na privislavsko vojište, bržu mobilizaciju i koncentraciju austro-nemačkih snaga i uporne zahteve Žofra da ofanziva prema nemačkom frontu otpočne mnogo ranije no što se mogla izvršiti opšta koncentracija snaga i da njeno težište bude prema Nemačkoj opštim pravcem Varšava—Berlin. Da bi prebrodila prve dve teškoće ruskoj vojsci trebalo je vremena da prikupi ako ne sve, a ono bar znatno nadmoćnije snage, da operacije s obzirom na naročite vojišne i organizacijske teškoće dobro pripremi i metodično izvede. Jedновременa ofanziva sa oko 700 km širokog fronta Kovno—Brest Litovsk—Kamjenec Podolski, dovela bi do linearnog, razvučenog, rasporeda snaga bez izrazitog težišta operacija. Prvobitna namera ruskog Generalštaba bila je, čim prikupi nadmoćnije snage, da desno krilo privremeno zadrži u defanzivi na Njemenu, između Kovna i Bjalistoka, a levim, koje bi se obezbedile prema severozapadu snagama zadržanim u prostoru Kobrin—Brest Litovsk, preduzme ofanzivu protiv austrougarskih snaga u Galiciji. Takvo rešenje pružalo je najveće izgleda da se neutrališu nezgode od bočne opasnosti austrougarske vojske u Galiciji, a izbijanjem na Vislu skratio bi se ceo front za oko 300 km. Pored navedenih političkih posledica, odsudni poraz austrougarske vojske primorao bi Moltkea da uputi ubrzo veće snage sa zapada na istok, jer bi potpun slom austrougarske vojske predstavljao verovatno i gubitak rata. Svakako ovakav ruski uspeh imao bi i za Nemce težih posledica nego njihovi neuspesi u Istočnoj Pruskoj.⁹³ Ali francuski Generalštab, a naročito

⁹³ Francuski Generalštab je tada već znao da je nemački Generalštab odredio svega 3—5 korpusa za istočni front, što je jasno ukazivalo da mu ne pridaje veći značaj.

Žofr, nije se zadovoljavao ovakvom posrednom ruskom pomoći koja je sigurnije vodila i uspehu opšte ruske ofanzive. Ne uočavajući ni teškoće ni rezultate od preuranjene ruske neposredne ofanzive prema nemačkim snagama, Žofr je ruskoj Vrhovnoj komandi postavljao teške zahteve. Ruska Vrhovna komanda ih je iz savezničke lojalnosti udovoljavala, pa i na uštrb svog ubeđenja.

6. SRPSKI I CRNOGORSKI PLAN

(Sk. 9)

Vojvoda Putnik, načelnik srpskog Generalštaba, izradio je 1908. god. ratni defanzivni plan, pošto je očekivao napad Austro-Ugarske. Osnovna njegova ideja bila je: držati se odbrane dok se ne razjasni politička i strategijska situacija, a tada dejstvovati prema stvorenim okolnostima. Taj plan je primljen uglavnom i za rat 1914. god. Srpski Generalštab očekivao je glavni austrougarski napad sa severa na jug, preko Dunava i donje Save, te je prema tome podesio koncentracijsku prostoriju i početni raspored svoje vojske. Glavna snaga, dve armije jačine oko $\frac{3}{4}$ celokupne vojske, imala se prikupiti između Velike Morave i Kolubare, uglavnom, na području Svilajnac—Arandelovac—Lazarevac, sa isturenim odredima za odbranu Dunava i Save. Pomoćne snage imale su se prikupiti: jedna armija oko Valjeva sa isturenim odredima za odbranu Save i donje Drine i snage, jačine armijskog odreda, u jugozapadnoj Srbiji oko Užica, sa isturenim delovima ka gornjoj Drini i Limu.

Prvobitni crnogorski plan predviđao je da se obrazuju četiri samostalna odreda i da se upotrebe za zaštitu graničnog fronta prema Austro-Ugarskoj i Albaniji. Međutim, prema zajedničkom planu od 6. VII 1914. god. za $\frac{2}{3}$ crnogorske vojske predviđena je koncentracija u Sandžaku radi neposrednog sadejstva sa levim krilom srpske vojske. Ostatak je zadržan za odbranu ostale crnogorske teritorije. Srpski Generalštab je, pošto nije imao konkret-

nih podataka o protivničkom planu, sa teoretskog gledišta potpuno ispravno više računao na glavni austrougarski napad preko donje Save i Dunava ka dolini V. Morave. Tome je prvenstveno prilagođavao koncentraciju, iz koje se lako mogao prilagoditi i napadu preko donje Drine i preko Save ka Šapcu.

7. NEMAČKI PLAN

a. Istorijski razvoj⁹⁴

(Sk. 8, 10. i 11)

Plan Moltkea starijeg. Posle rata 1870—71. god. načelnik generalštaba grof Moltke računao je sa mogućnošću jednovremenog rata sa Rusijom i Francuskom. U tom slučaju rešio je da preduzme na njih jednovremeni napad. Međutim, već 1877. god. odlučio je, usled brzog oporavljanja francuske vojske, da napad izvede najpre na zapadu, a da na istoku ostane u odbrani. Usled nagle izgradnje francuskih tvrđava i zbog toga što je Rusija 1879. god. ugrožavala nemačku saveznicu Austro-Ugarsku, Moltke se rešio da sa austrougarskom i polovinom nemačke vojske izvede najpre rešavajuću ofanzivu prema Rusiji, a sa ostatkom snaga da ostane u odbrani prema Francuskoj. Pri tome je ostao do napuštanja položaja načelnika generalštaba 1889. god.

⁹⁴ Posle prvog svetskog rata u vojnoj literaturi stalno se raspravljalo o nemačkim ratnim planovima. Od 1871. do 1914. god. imao je i nemački Generalštab nekoliko suštinski različitih planova, iako daleko manje nego francuski. Nemački planovi svode se uglavnom na odluke i ideje koje su postavljali Moltke stariji i Šlifen. Oni su bili povremeno slični, ali su se pri konačnom razvoju bitno razlikovali. Na pitanju čija je primena mogla Nemačkoj obezbediti bolje uslove za ishod rata 1914. god. mišljenja su i danas veoma oprečna. Da bi se stekao sopstveni sud neophodno je, a sa vojno-naučne strane i veoma poučno, da se poznaju razlozi koji su doveli do ovih različitih gledišta. Zato će se ovde ukratko izneti njihova geneza.

U ovom planu bila je značajna zamisao odbrane Nemačke na zapadu. Glavne snage za odbranu imale su se prikupiti u Lorenu na desnoj obali r. Sara na liniji Bulej—Sarinion, a pomoćne u Alzasu. Ako se francuske armije u napadu razvuku, trebalo je da Nemci koncentrisanim snagama izvrše protivofanzivu. Ako Francuzi napadnu samo pojedine korpuse, nenapadnuti korpusi imali su da preduzmu bočne napade. Moltkeu je izgledalo najverovatnije da će Francuzi odsudno napasti jedno krilo i tu produžiti nastupanje. U tom slučaju Nemci bi prikupili rezerve unazad ešelonirane za protivudar sa desnog ili levog krila.

Francusko nastupanje kroz neutralnu Švajcarsku Moltke nije očekivao, pa ni kroz Belgiju, jer bi se tada oni razvukli i izložili s juga iz Lorena preko Mozela nemačkom bočnom napadu. U slučaju potrebe, nemačke glavne snage mogle su da odstupe na uzastopne položaje pravcem ka Majncu s naslonom desnog krila na Hunsrik i r. Mozel, a snage iz Alzasa ka Strazburu. Ako bi se morali povući i iza Rajne odbrana bi se prihvatila na njenoj desnoj obali. Glavne snage bi se prikupile u donjem toku Majne na području Majnc — Frankfurt. Ovaj položaj na Rajni, s fronta jak i teško obilazan, onemogućio bi Francuzima da prodru u unutrašnjost Nemačke. Ako bi još Francuzi morali odvajati snage za opsadu Meca, Strazbura, Majnca, zatim za osiguranje Rajne i dugačke pozadine, oslabili bi svoje snage na Majni, što bi Nemačima pružilo mogućnost da u protivudaru izbore rešenje.

Naslednik Moltkeov, gen. grof Valderze, zadržao je u osnovi ovaj plan.

*Šlifenovi planovi.*⁹⁵ Gen. grof Šlifen je 1891. god. nasledio Valderzea i zadržao prve godine poslednji plan Moltkea. Ali već 1892. god. našao je da plan ne odgovara izmenjenoj situaciji i rešio se da najpre što većim snagama izvede napad na zapadu.

Glavni razlozi su mu za to bili: utvrđivanje narevske linije, iza koje je pretpostavljao da će se prikupiti glavne ruske snage. Pod takvim izmenjenim uslovima smatrao je da nemački napad iz Istočne Pruske ne bi doveo do brzog rešenja kako je Moltke očekivao jer je postojala mogućnost povlačenja ruskih armija i u

⁹⁵ Planovi Šlifena izneće se opširnije prema nemačkom zvaničnom izvoru. Njegov poslednji plan i ideje bili su u načelu ne samo usvojeni u izvršnom planu za rat 1914. god., nego se njihov uticaj primećuje u raznim strategijsko-operativnim i u operativno-taktičkim koncepcijama nemačkog rukovodstva u toku ovog, pa i drugog svetskog rata.

slučaju privremenog poraza u dublju pozadinu, odakle bi prebacivanje nemačkih snaga na Rajnu bilo sporo. Najzad, nalazio je da ne postoji više ni opasnost da austrougarska vojska bude počesno tučena, jer se znatno ojačala, pa je mogla upočetku rata sa rumunskom vojskom biti čak i nadmoćnija od ruske. Ali glavni razlog mu je bio što je verovao da će francuska vojska odmah u početku rata preduzeti opštu ofanzivu, a to je baš vodilo brzom i definitivnom rešenju na jednom od dva fronta, što je smatrao glavnim uslovom za pozitivan ishod rata.

Šlifenov plan na zapadu za 1894. godinu. Šlifen je shodno gornjoj odluci odmah odustao i od ideje Moltkea da sačeka francuski napad. Naprotiv, rešio se da što pre preduzme ofanzivu ma i slabijim snagama radi održavanja inicijative. Cenio je da je brzina francuske koncentracije jednaka nemačkoj i očekivao da može doći, odmah na granici, do sudara u susretu glavnih snaga, a ako do njega ne dođe, računao je da će Francuzi držati svoja utvrđenja. Ukoliko ih drže rešio je da ih i tu napadne. Samo zbog velike taktičko-fortifikacijske jačine napad na Belfor—Epinal izostao bi.

Obilazak severno od Verdena u prvoj fazi nije takođe dolazio u obzir jer bi armija pri skretanju na jug, zapadno od Meze, izgubila vezu sa pozadinom i izložila bi se bočnom udaru od Verdena i iz unutrašnjosti Francuske. Šlifen je bio ubeđen da je nemački napad na liniju utvrđenja, bilo na odsek Tul—Verden ili prema Mozelu severno od Epinala, uslovljen napadom na Nansi. „Svaka ofanziva prema Francuskoj uključuje najpre napad na Nansi. Prema ovoj isturenoj tački najpre mora biti upućen naš napadni pravac... Za postizanje ovog cilja bitni je preduslov formiranja moćne teške artiljerije“.⁹⁶ Na tome se zasnivao Šlifenov plan za 1894. god. Njime se predviđalo da napad na Nansi preduzme jedna armija sa 120—140 teških topova, a da joj desni bok štiti jedan armijski odred, prikupljen kod Pont-a-Mussona. Jedna armija nalaziće se oko Meca spremna da se suprotstavi svakom francuskom napadu prema Mozelu i za docniju ofanzivu ka severozapadu. Za zaštitu levog boka armije kod Nansija trebalo je da jedna armija nastupa ka Linevilu, a jedna preko Vogeza da zauzme odsek Bakara — Sen Die na gornjem Mertu. Za zaštitu gornjeg Alzasa i obezbeđenje pravaca od Belfora pred-

⁹⁶ SV—I—52—53. Ova Šlifenova gledišta mogu nam poslužiti pri oceni nemačkih operacija avgust—septembar 1914. god. i francuskog plana utvrđivanja. Ona su bitno uticala na razvoj nemačke teške artiljerije pre rata.

viđao je jedan armijski odred. Nastupanje je imalo jednovremeno otpočeti.

Cela ofanziva bila je zasnovana na čisto frontalnom napadu. Ideja o operativnom obuhvatu u planu 1894. god., tako prisno povezana sa imenom Šlifena, još se ne nazire.

Šlifenov plan na zapadu za 1898/99. godinu. Zbog stalnog ojačanja francuskog utvrđenog fronta Šlifen je sve više uviđao da bi napad preko njega duže trajao no što je to dozvoljavala situacija na istočnom frontu. Naročito bi bilo nezgodno ako se Francuzi već u početku zadrže u odbrani sve dok ne osete nemačko slabljenje ispred sebe usled upućivanja snaga prema Rusiji. Uvideo je da mora izbegavati neposredan napad na utvrđenja, ako hoće da ostane pri dosadanjoj podeli snaga između zapadnog i istočnog fronta. To se moglo postići: prodorom između Tula i Epinala kroz neutvrđeni šarmski otvor ili operativnim obuhvatom levog neprijateljskog krila severno od Verdena.

Šlifen je uviđao da prodor kroz šarmski otvor ima malog izgleda na uspeh, jer su se kod Epinala i nizvodno iza Mozela prikupljale francuske glavne snage, a uz to je otvor bio relativno uzan, taktički jak i krilima naslonjen na jake tvrđave. U slučaju da prodor i uspe, ipak ne bi pružao velike operativne rezultate, jer bi pri dubljem prodoru Nemci bili stalno ugroženi s boka. Povoljniji je bio napad severno od Verdena, jer duž Meze i Mozela nije postojala jaka utvrđena linija. Po prelasku Meze desno nemačko krilo bilo bi slobodno i moglo se širiti ka severu. Verden se mogao tada i obići i napad usmeriti na jug prema pozadini graničnog fronta, čim bi se ugrozile i veze sa Parizom. Međutim, prostor između Meca i belgijsko-luksemburške granice bio je suviše uzan (oko 30 km) za razvoj tolikih snaga kakve su bile potrebne za ovakvu operaciju. Prema svemu Šlifen je zaključio da se ofanziva može ovde preduzeti samo ako se nastupa i preko teritorije neutralnog Luksemburga i južne Belgije. Preko međunarodnih političkih obaveza Šlifen je tada prelazio olako, jer je pretpostavljao da će to uraditi i Francuzi ako povedu ofanzivu iz Lorena prema Rajni. Sa engleskom intervencijom nije računao, jer su tada francusko-engleski odnosi bili zategnuti usled incidenta kod Fašode.

U planu za 1898/99. Šlifen je prvi put zasnovao svoju glavnu ofanzivu na korišćenju Luksemburga i Belgije,

predviđajući uglavnom napad šest armija sa linije Sankt Vit—Trijer—Sarbur—Strazbur, a jednom armijom ešeloniранom iza desnog krila na liniji Diren—Kal i južno.⁹⁷

Šlifenov poslednji plan 1905. godine. Zbliženje Francuske i Engleske i vesti da će se engleske snage iskrcati u Anversu, gde su sa belgijskom armijom mogle predstavljati stalnu opasnost za nemački bok i pozadinu, a pre svega Šlifenovo sve veće ubeđenje da razvoj i operativni manevar milionitih armija zahtevaju mnogo šire frontove od predviđenih, naveli su ga na sasvim nova rešenja. Poverovao je i vestima da Francuzi produžuju svoju utvrđenu liniju od Verdena do Mezijera i da nameravaju da daju glavni otpor tek iza Ene na liniji Sen. Menul—Retel. Obuhvat ove linije sa severa uslovio bi proširenje francuskog fronta prema r. Oazi, što bi primoralo Nemce da frontalno napadaju utvrđenu liniju Rems—Laon—La Fer. Kako je Šlifen držao da je front Belfor—Verden gotovo neosvojiv, zaključio je da se brzo rešenje može postići samo sa severozapada obuhvatnim napadom u bok svih ovih položaja koji su se krilima oslanjali na Mezijer—Retel—la Fer. Njihova pozadina mogla se ugroziti tek zapadno od Oaze. To je pak uslovljavalo da se: proširi ratište na celu Belgiju i severnu Francusku; zauzme belgijsko-francuska granica sa utvrđenjima Mezijer, Irzon, Mobež, Lil i Denkerk, čija je otpornost po Šlifenu bila vrlo slaba; nemačko desno krilo produži severno od Meze i Sambre do mora i težište operacija prenese na njega. Šlifen je 1905. god. temeljno obradio ovu zamisao u vidu projekta plana⁹⁸ i predao ga svome nasledniku Moltkeu ml., koji ga je razradio kao plan za narednu godinu. Za ostvarenje ovoga plana Šlifen je predviđao: upotrebu

⁹⁷ Državni kancelar knez Hoenloe nije se složio sa povredom neutralnih teritorija nego tek njegov naslednik knez Bilov 1900. god. „Réginald Kann — Le plan de campagne allemand de 1914 et son exécution“ Pariz — 1923. — 41. Cit. Kan — 41.

⁹⁸ Kod Nemaca to se zvalo „Denkschrift“ (memoar), što bi uglavnom odgovaralo francuskom „bases du plan“, a našem „projekt plana“.

celokupne nemačke operativne vojske (26 aktivnih, 13 i po rezervnih korpusa, 11 konjičkih divizija i 26 i po landverskih brigada); formiranje novih 8 erzac-korpusa i njihovo što brže uvođenje u operativnu vojsku; mobilizaciju III poziva, landšturma, odmah pri objavi rata i njegovu upotrebu za pozadinske službe. Protiv Rusije, oslabljene ratom protiv Japana, Šlifen je predviđao samo austro-ugarsku vojsku, nemačke landverske jedinice, i tek u slučaju krajnje nužde, nemačko pojačanje od oko 250 000 ljudi i 800 topova iz pozadine. Računao je sa mogućnošću, u slučaju potrebe, da se nemačke snage iz Istočne Pruske povuku na donju Vislu. Raspored celokupnih snaga na zapadu predviđao je ovako:

— *Ofanzivno desno krilo* sastojalo bi se iz severne, srednje i južne grupe. Severna grupa: devet aktivnih korpusa, pet konjičkih divizija i sedam rezervnih korpusa (stepenom iza desnog krila, za njegovu zaštitu i za obuhvat Anversa). Ova grupa bi se kasnije ojačala sa još dva korpusa iz Lorena, te bi imala svega 18 korpusa. Ona je trebalo da se koncentriše na prostoru Krefeld—Keln—Ahen—Sankt Vit i što pre posedne liniju Anvers—Brisel—Namir. Srednja grupa: šest aktivnih korpusa, 1 konjička i 1 rezervna divizija, trebalo je da se koncentriše na prostoru Sankt Vit—Trijer—Koblenc i posedne liniju Namir—Mezijer. Južna grupa: osam aktivnih korpusa i 2 konjičke divizije imalo je da se koncentriše na prostoru: Trijer—Sarlui—Koblenc i posedne liniju Mezijer—Verden. Iza južne grupe, sa naslonom na Mec, imalo se prikupiti 5 rezervnih korpusa sa zadatkom da štite bok prema Verdenu i Tulu, a 16 landverskih brigada da nastupaju s obe strane Meze. Odmah iza desnog krila trebalo je prikupiti i 6 novoformiranih erzac-korpusa. Dakle, ofanzivno desno krilo iznosilo bi 23, docnije 25 aktivnih, 12 i po rezervnih, 6 erzac-korpusa i 8 konjičkih divizija.

— *Defanzivno levo krilo* u Lorenu, južno od Meca, jačine 3 i po aktivna, 1 i po rezervni korpus i 3 konjičke divizije; posada Meca od 6 landverskih brigada, 1 rezervna divizija u Strazburu, 3 i po landverske brigade na gornjoj Rajni i pola landverske brigade u Biču.

Šlifanova operacijska zamisao bila je uglavnom ova: što pre pregaziti Belgiju i izbiti na francuski severni granični front Denkerk—Mezije, na kome u redu izvršiti obrtanje fronta svog desnog krila oko Meca i Tionvila kao pivoa.⁹⁹ Obrtanje fronta srednje i južne grupe trebalo je teći sporije, jer se računalo da će se one sudariti sa francuskim armijama. Šlifan je računao da će se, čim srednja grupa pređe r. Mezu, moći prikupiti na njenoj levoj strani 15—17 korpusa pored sedam rezervnih na desnom krilu prema Anversu i Englezima. Pošto prodru kroz utvrđenu liniju levo od Meze, oni će preduzeti nastupanje na levi bok francuskih položaja kod Mezijera, Retela i La Fera. Tada se moralo očekivati da će i Francuzi preći u protivofanzivu ili će se povući u odbranu na r. Eni na liniji Verdén—La Fer (suviše istureni položaj Mezije—Verden Šlifan je pretpostavljao da će Francuzi morati uskoro napustiti). U prvom slučaju Nemci bi bili prikupljeniji i imali bi bolje uslove za napad. Ako bi se Francuzi rešili za odbranu i svoje levo krilo oslonili na r. Somu, nemačko desno krilo moralo se protegnuti do Amijena, a možda čak do Abevila. Verovatnije mu je izgledalo da će Francuzi iza r. Oaze organizovati snažnu odbranu sa naslonom desno na La Fer, a levo na Pariz. U tom slučaju nemački napad morao bi da zahvati ceo položaj i „korpusi bi ga izvodili neprekidno, danju i noću, od položaja na položaj, kao u opsadnom ratu... Nikada ne bi smelo doći do zastoja u napadu, kao što je bio slučaj u istočnoazijskom ratu“. Sumnjao je da bi i ovaj napad doneo definitivno rešenje i zato se odlučio da ga poveže sa obu-

⁹⁹ Šlifan se nije oslanjao na brzo zauzeće Liježa nego je nameravao da jakim desnim krilom od Krefelda pređe Mezu severno od Liježa pa, i kroz holandski Limburg—Mastrih. Nije hteo da odmah prelazi holandsku i belgijsku granicu, nego da sačeka dok francuske snage ne pređu belgijsku granicu na što će se sigurno odlučiti čim doznaju da su Nemci koncentrisali jake snage na belgijsko-holandskoj granici. Trebalo je s nemačke strane preduzeti mere da se Francuzi što pre u to uvere. Računao je da bi i u tom slučaju izbio ranije od Francuza na liniju predviđenu za razvoj snaga severne grupe. Ova vrlo važna činjenica često se gubi iz vida pri oceni Šlifanovog plana. L. Hart. 67.

hvatnim napadom zapadno i južno od Pariza. Smatrao je da će ovakav manevar biti potreban, pa i u slučaju da Francuzi odustanu od odbrane Oaze i povuku se iza Marne ili Sene. Manevar je trebalo unapred pripremiti da se ne bi gubilo u vremenu, jer „napadom na levi francuski bok mora se težiti da se oni nabace u istočnom pravcu prema mozelskim utvrđenjima, Juri i Švajcarskoj... Bitno je za tok celokupnih operacija da se obrazuje jako desno krilo koje će dobijati bitke i koje će neprijatelja neprekidno goniti i primorati ga na stalno odstupanje...” (podvukao MZ).¹⁰⁰ Za ovu operaciju Šlifen je predvideo: šest ercakovskorpusa koji bi nastupali iza desnog krila i služili samo za obuhvat Pariza s južne i zapadne strane; za operativni obuhvat preko r. Sene, nizvodno od ušća Oaze, pravcem Gran Moren—Okser, sedam armijskih korpusa uzetih s desnog krila. Oni su se mogli lako ojačavati s fronta kad francuska odbrana ovde počne slabiti.

Od levog krila u Lorenu Šlifen je tražio da veže što veće protivničke snage i da u tom cilju eventualno preduzme napad na Nansi. Docnije je iz novoformiranih jedinica trebalo obrazovati armiju sa zadatkom da nastupa ka Mozelu između Nansija i Belfora, dok bi 5 rezervnih korpusa koji su se nalazili iza desnog krila južne grupe imali da okruže Verdun i napadnu Mozelske visove. Sve operacije levog krila predstavljale su za Šlifena samo sredstvo za rasterećivanje desnog krila. Tek kada se operacije desnog krila budu tako povoljno razvile da se pojavi višak snaga kod srednje i južne grupe desnog krila, one bi se blagovremeno prebacile na levo krilo i omogućile mu prelazak u ofanzivu. To bi dovelo do obuhvata oba krila i potpunog poraza francuske vojske, u vidu bitke kod Kane, koju je Šlifen smatrao najsavršenijom pobedom.¹⁰¹

Šlifen je razmatrao i mogućnost da Francuzi otpočnu rat opštom ofanzivom. Upad u Loren, možda i u Alzas, pa i kroz Švajcarsku i južnu Nemačku, smatrao je manje

¹⁰⁰ SR—I—58. Ovo odražava suštinu Šlifenove operacijske ideje.

¹⁰¹ Njegova studija pod ovim nazivom prevedena je i kod nas.

verovatnim i bezopasnim. Mislio je da treba samo obezbediti donji tok Mozela i zatvoriti odsek između Meze i Mozela u visini Tionvila i ne obazirati se na francusku ofanzivu već produžiti sa planskim izvođenjem svoje ofanzive. „Pređu li Francuzi gornju Rajnu, izložio je Šlifen u svom memoaru, u Švarcvaidu će im se dati otpor, a rezerve koje će se lako prikupiti iz unutrašnjosti na Majni i Ileru, ukočiće dalje njihovo nastupanje. Nemci mogu biti sigurni da će, ako ustraju u svojim operacijama, Francuzi brzo odstupiti južno od Meca, odakle će im pretiti najveća opasnost. Zato je potrebno da Nemci budu na desnom krilu što jači, jer tu treba očekivati rešavajuću bitku“.¹⁰² Prilikom pretresa plana sa svojim saradnicima, Šlifen je razmotrio, između ostalog, i slučaj da se francusko-belgijsko-engleske jake snage razviju na liniji Anvers—Namir pre Nemaca čime bi nemački obuhvat bio osujećen. Za taj slučaj on je nameravao da sa delom snaga ostane u odbrani na liniji Lijež—Namir, a glavninom s fronta Trijer—Tionvil—Mec pređe u protivofanzivu kada protivnik preduzme ofanzivu na desnu obalu Meze.¹⁰³ Šlifen je smenjen 1905, a umro je 1913. god. Do smrti je stalno pratio vojno-političku situaciju. Navodno, poslednje reči pred smrt su mu bile: „Držite mi samo desno krilo jakim“.

b. Plan Moltkea mlađeg¹⁰⁴

Naslednik Šlifenov, gen. Moltke, sinovac maršala Moltkea starijeg, zadržao je samo u osnovi poslednji Šlifenov plan i s njim je nemačka vojska ušla 1914. god.

¹⁰² SR — I — 61.

¹⁰³ Pri sastavljanju ovog plana 1905. god. Šlifen nije računao na zapadu sa Italijanima, čiju je pomoć smatrao „iluzijom“. Ali je zato u planu predviđao veće snage od onih kojima se dotle raspolagalo, te je uz plan pripremio i program o povećanju mirnodopske i ratne formacije.

¹⁰⁴ Operacijski plan kod Nemaca ušao je u tzv. „Aufmarschweisungen“ (Uputstva za strategijski razvoj) i obrađivao se za slučaj mobilizacije u narednoj godini.

u rat, iako se vojno-politička situacija za Nemačku, Austro-Ugarsku i njihove protivnike bila uveliko izmenila.

Rusija se znatno oporavila, njeni odnosi sa Francuskom postajali su sve prisniji. Nemačko-engleske suprotnosti pojačavale su se i od 1907. god. nemački Generalštab je računao i sa Engleskom kao protivnikom u ratu na moru i kopnu. Nemačka je na Italiju mogla još manje računati zbog njene zavisnosti od Engleske i što su se zaoštravale njene suprotnosti sa Austro-Ugarskom.¹⁰⁵ Ni u Rumuniju, koja je još bila u savezu, nije se mogla pouzdati. Turska i Bugarska, na koje se gledalo kao na moguće saveznike, bile su zbog poraza u balkanskim ratovima oslabljene. Unutrašnje stanje Nemačke, naglom industrijalizacijom, povećanim uvozom sirovina i artikala za ishranu, pogoršavalo se i zahtevalo što kraći rat. Vojna industrija se sve više oslanjala ne samo na prigranične rajnsko-vestfalske nego i sarsko-lorenske oblasti. Odbranu sarsko-lorenske oblasti bilo je na duže vreme teško ostvariti. Pored toga nagla izgradnja flote zahtevala je velika finansijska sredstva i Moltke nije mogao za vojsku da ostvari mnoge bitne uslove Šlifenovog plana. Na sadejstvo flote sa kopnom vojskom Moltke nije mnogo računao, pa nije isključivao ni mogućnost engleskog desanta ni u Šlezvigu.

Moltke je bio svestan novih, otežavajućih okolnosti, pa ipak i on i njegovi saradnici bili su jednodušni da treba ostati pri Šlifenovoj zamisli da se najpre traži brzo i definitivno rešenje na zapadu.¹⁰⁶ S tim se bio saglasio i gen. Konrad, ali je uporno tražio da se ojačaju nemačke snage na istoku. Za početak rata se u nemačkom Generalštabu računalo sa ovim odnosom operativnih snaga na zapadnom frontu: 92 francuske, engleske, belgijske protiv 73 i po nemačke divizije; na istočnom i balkanskom frontu 112 ruskih i srpskih divizija protiv 49 austrougarskih i 14 nemačkih. Pretpostavljalo se da je ukupno brojno stanje saveznika sa 5 379 000 ljudi (2 382 000 na zapadu, 2 997 000

¹⁰⁵ Pa ipak u zimu 1913–14. italijanski načelnik generalštaba gen. Polio obećavao je pomoć Nemačkoj odašiljanjem jedne armije na zapadni front, vezivanjem francuskih snaga napadima na alpski front, a bilo je predviđeno i sadejstvo austrougarske i italijanske flote u Sredozemlju. U julu 1914. god. umro je Polio, a time su iščezle i sve nade na ovu saradnju.

¹⁰⁶ Pa ipak sve do 1913. god. razrađivana je i varijanta kojom se predviđao razvoj već u početku rata i velikih snaga prema Rusiji.

na istoku i Balkanu) prema 3 540 000 nemačkih i austro-ugarskih (2 147 000 nemačkih i 1 400 000 austro-ugarskih). Moltke je verovao da će moći i pored toga pozitivno rešiti „teški zadatak“ oslanjajući se „na nemački narod, koji će se u ratu koji mu je nametnut složno i oduševljeno latiti oružja“, na ratne vrline cele nacije i na spremnost vojnog starešinskog kadra, a to je cenio više od „mrtvih brojki“.¹⁰⁷

a. *Moltkeov operacijski plan za zapadni front.* Moltke je već od 1908. god. postepeno unosio bitne izmene u Šlifenov plan. Tako je za zaštitu gornjeg Alzasa odredio celu jednu (7.) armiju od dva armijska i 1 rezervnog korpusa. Time je levo krilo poraslo od 5 na 8 korpusa, a odnos snaga između desnog i levog krila smanjio se od 7 : 1 (kod Šlifena) na 3 : 1. Za zaštitu u Šlezvigu predvideo je 1 korpus. U mobilizaciji je pripremio formiranje svega 17 erzac-brigada, od kojih su se imale formirati erzac-divizije, kao opšta strategijska rezerva Vrhovne komande, a ne 8 erzac-korpusa, od kojih 6 iza desnog krila, kao što je Šlifen predvideo. Najzad, ruski front ojačao je na 4 korpusa. Tako je Moltke za zapadni front obezbedio 34 korpusa, od kojih 26 za ofanzivno desno krilo, dok je Šlifen bio predvideo 40 i po korpusa od kojih 35 i po za desno krilo.

Za ove izmene Moltke nije ostavio pismeno obrazloženje, ali se može iz drugih izmena i njegovih usmenih izjava zaključiti da su kod Šlifena i Moltkea postojale bitne razlike u shvatanju cele operacijske zamisli. Pre svega Moltke nije bio kao Šlifen ubeđen da će napad desnog ofanzivnog krila pri nadiranju preko Belgije, severne Francuske i dalje u francuski levi bok i pozadinu biti tako uspešan. Sumnjao je da će to znatnije uticati na Francuze da ne preduzmu ofanzivu u Lorenu i Alzasu. Moltke je nalazio da bi u tom slučaju nemačko nastupanje kroz Belgiju i severnu Francusku bilo necelishodno, da bi ga trebalo obustaviti i sve raspoložive snage iz Belgije uputiti prema jugu da se tamo izbori rešenje. Da bi zadržao francusko nadiranje preko linija Mec — položaji na r. Nidi — Strazbur do pristizanja glavnih snaga s desnog krila iz Belgije, ojačao je već u početku levo krilo (6. i 7. armiju) na 8 korpusa i nameravao je da i levokrilnu (5.) armiju desnog krila odmah skrene na jug. Smatrao je da bi

se snage odavde mogle prebaciti za produženje glavnog manevra u Belgiji tek kada se odbije francuski napad u Lorenu i Alzasu. U slučaju da Francuzi ostanu u defanzivi, Moltke je predviđao do 1910. god. da prebaci levokrnlnu 7. armiju iz Alzasa iza desnog krila u Belgiji, dok bi 6. armija imala da nastupa ka Mozelu i Mertu radi vezivanja protivničkih snaga. Od 1910. god. odustao je i od ove namere i predvideo da obe armije preduzmu ofanzivu prema Mozelu i Mertu, ne isključujući mogućnost da se u slučaju potrebe, u toku ove operacije, jake njihove snage prebace na sever.¹⁰⁸

I pored ovih bitno različitih zamisli o izvođenju operacija i različitom rasporedu snaga, Moltke je mislio da je u planu za zapadni front, s kojim je ušao u rat, obezbedio izvođenje operacija u duhu zamisli Šlifena. Stvarno, prema početnom manevru nemačke vojske, kako ga je izložio u opštem početnom uputstvu armijama nije izgledalo da postoje neke razlike:

„Glavne snage nemačke vojske ima da nastupaju kroz Belgiju i Luksemburg u Francusku. Njihovo nastupanje zamišlja se — ukoliko se potvrde dobiveni podaci o francuskom razvoju snaga — kao obrtanje fronta uz čvrsto držanje Tionvila, Meca kao pivoa. Obrtanje fronta će se vršiti prema napredovanju desnog krila. Unutrašnje armije treba da izvrše obrtanje tako da ne izgube ni međusobnu povezanost ni naslon na Tionvil, Mec. Zaštitu levog boka glavnih snaga vršiće tvrđave Tionvil, Mec i delovi vojske razvijeni južno od Meca.“¹⁰⁹

Moltke je planom predvideo za rat na zapadu: 23 aktivna, 11 rezervnih korpusa, 10 konjičkih divizija i 17 i po landverskih brigada (ukupno 950 bataljona, 498 eskadrona, 744 poljske i 129 teških baterija u jačini oko 1 600 000 ljudi), formiranih u sedam armija, 4 konjička korpusa i štab zaštitnih trupa na gornjoj Rajni.

¹⁰⁸ SR — I — 62—65.

¹⁰⁹ Tek ako se poznaju napred izložene, a u uputstvu neizražene idejne razlike o izvođenju operacija Šlifena i Moltkea, postaju jasne ne samo razlike u rasporedu snaga, nego potpuno razumljive izmene i stalno kolebanje Moltkea pri izvođenju operacija. U vojnoj literaturi često se prelazilo preko ovih idejnih razlika kao nekih nevažnih detalja, što je navodilo na netačna tumačenja pojedinih Moltkeovih propusta od početka operacija do završetka bitke na Marni. SR — I — 64.

b. *Moltkeov operacijski plan za istočni front* zasnivao se na pretpostavci da će Rusi najpre napasti Istočnu i deo Zapadne Pruske koji se nalazio istočno od Visle. Šlifenov rešenje da se ove teritorije brane minimalnim snagama usvajao je i Moltke, ali se teže mirio s tim da se ona prepusti protivniku iz moralnih i vojnih razloga, kao i iz obzira prema „junckerima“, koji su tamo imali svoje posede. Zbog toga i zbog Konradovih zahteva pristao je da se za ovaj front povećaju snage na 13 pešadijskih i 1 konjičku diviziju.¹¹⁰ Ali na kraju je i on morao računati sa mogućnošću ruskog bržeg prodora do utvrđenog dela Visle, od Torna do ušća, a pri daljem nadiranju na zapad svakako će težiti da sa svoje teritorije zapadno od Visle izmanevruju i nemački otpor na donjoj Visli. Tek pri daljem njihovom nastupanju pravcem Kistrin—Berlin Moltke je rešio da ga po svaku cenu zadrži do pristizanja pojačanja sa zapada. Pri odbrani Istočne Pruske Mazurska jezera i pripremljeni položaji kod Ortelsburga odvajali bi glavnine ruskih armija pri njihovom nastupanju sa istoka i juga. To je trebalo koristiti za brze i smele napade što jačim snagama na onu rusku armiju koja bude opasnija i gde se napad mogao uspešnije izvesti. Pošto je to zavisilo od rada ruskih armija, to se komandantu armije morala prepustiti šira inicijativa, pa je sam na osnovu opštih uputstava morao da utvrdi svoj operacijski plan.

Opšti zaključak. Šlifenov ratni plan od 1905. potpuno je odgovarao ondašnjoj političkoj i vojno-strategijskoj situaciji. Odsudno i brzo rešenje, kome je Nemačka morala težiti bar na jednom frontu, moglo se očekivati samo na zapadu. Oslabljena Rusija, ukoliko bi i bila primorana da vodi rat, morala bi primeniti manevarsku odbranu, za koju joj je njena ogromna pozadina nudila najveće strategijsko-geografske prednosti. Izgledi na neka odsudna

¹¹⁰ Neposredno pred svoju smrt (4.I 1913.) Šlifen je u jednoj studiji, koja je uručena Moltkeu posle mesec dana, ponovno izrazio mišljenje da se na istočnom frontu, ako se rat povede najpre na zapadu, odustane od upotrebe nemačkih operativnih jedinica. SR — II — 11. Ovo jasno pokazuje da Šlifen nije shvatao razliku u vojno-političkim odnosima 1905. i 1913. god. (M. Z.).

i brza rešenja ovde nisu postojali. Ali zato je slabost ruske vojske omogućavala da Nemci za opštu ofanzivu na zapadu koriste sve svoje operativne, pa možda i delove austrougarskih snaga, pošto Centralnim silama nije tada pretila nikakva opasnost od rata ni sa Balkana ni iz Italije. To im je tada osiguravalo brojnu nadmoćnost. Šlifenov operacijski plan za zapadni front od 1905. god. sa čisto vojnostrategijskog gledišta najsigurnije i najbrže je vodio do sudara glavnih snaga i do brzog razvoja operacija, koje su mogle dovesti do rešenja na ovom ratištu. Naročito je on olakšavao Nemcima da upočetku dobiju, a u toku operacija održe inicijativu u svojim rukama. Obrada plana bila je retko temeljna. Sve uticajne činjenice svestrano su razmotrene. Strategijske namere su ispitivane prema konkretnim operativnim i taktičkim mogućnostima. Ekonomiji snaga obraćena je krajnja pažnja. Da bi se, obezbedile jake snage na važnim pravcima, a naročito na najvažnijem, mirilo se sa privremenim gubitkom teritorija i porazima na manje važnim pravcima. Raspored snaga, jako raščlanjen i po dubini, osiguravao je neprekidnost izvođenja i dugih operacija, kao i efikasno, blagovremeno operativno sadejstvo armija. Operacijska ideja bila je ubedljiva. I pored sve njene složenosti, u planu je izložena prosto, jasno, koncizno i dovoljno konkretno da se postigne metodično i saglasno izvođenje operacija u celini i očuva inicijativa komandanata armija. Naročito je podvučena potreba da se operacije izvode energično i dosledno u duhu glavne operacijske zamisli. Negativne strane ovog plana bile su, kao i prethodnog, moralne i političke prirode zbog nepoštovanja neutralnosti Belgije, Luksemburga i Holandije.

Neki pisci nalaze da je ceo Šlifenov plan od 1905. god. krut i nedovoljno elastičan za složene operacije milionskih vojski. Ovo je verovatno proizlazilo iz toga što su ga cenili prema situaciji 1914., a ne prema situaciji ranijih godina na kojoj se stvarno zasnivao ili pak što ga nisu poznavali u potpunosti. Šlifenov je računao i sa takvim protivničkim reakcijama koje bi ga mogle prikriti na manja ili veća odstupanja od nameravanog izvođenja operacija pa je i za takve slučajeve predvideo odgovarajuća rešenja.

Ali je namerno odustao da za takve slučajeve u planu predvidi neke alternative, jer je hteo da kod izvršioca održi nepokolebljivu veru u izvodljivost svoga prvobitnog plana. O ovim svojim alternativnim rešenjima Šliften je obavestavao samo svoje najbliže saradnike i tek iz objavljenih studija, posle rata, naročito: „Graf Schlieffen und der Weltkrieg von W. Foerster“ i „Groener — Das Testament des Grafen Schlieffen“, javnost je saznala za njih.

U posleratnoj literaturi Šliftenov plan je uglavnom pozitivno ocenjen, a u Nemačkoj mnogi vojni pisci smatrali su ga „veličanstvenim“ i „jedinim“ koji je i 1914. god. mogao Nemačku spasti od poraza.¹¹¹

O planu Moltkeovom opšti sud je negativan i većinom se približuje mišljenju Hindenburga da je on „razvodnjio“ Šliftenov plan.

Da bi se stekao pravilan sud o Šliftenovom i Moltkeovom planu ne sme se gubiti iz vida razlika u političkoj i vojnoj situaciji 1905. i 1914. god. Nemačka situacija je bila 1905. god. u svakom pogledu povoljna, a njenih protivnika loša. Svake godine ovaj se odnos menjao na štetu Nemačke. Pred početak rata Nemačka se našla u retko teškoj situaciji. Imala je stvarno samo jednog saveznika, Austro-Ugarsku, o čijoj političkoj čvrstini i pouzdanosti njene vojske nije imala najbolje mišljenje. Bila je „okružena svetom neprijatelja“. Kao što je izneto, njen Generalštab ustanovio je da će već u početku rata protivnici imati znatnu brojnu nadmoćnost suvozemnih snaga na oba fronta, a njihov znatno veći opšti ratni potencijal bio je očigledan. U protivničku dominaciju na moru nije se moglo sumnjati, a time ni u efikasnost njihove blokade na moru, čije su posledice mogle ugroziti ekonomsku egzistenciju Nemačke. U ovako izmenjenim uslovima bilo je suviše optimistički i riskantno računati da će Nemci sa Šliftenovim planom i primenom njegovih brzih i energičnih operacija moći da slome volju i otpornost nadmoćnijih protivnika tako da ne produže rat i izgube nadu na konačnu pobeđu. Pri objektivnoj svestranoj oceni verovatno bi došli do zaključka da je neophodno da se ulože krajnji napor da se ulazak u rat odloži dok se vojnopolitička situacija ne popravi. Oslanjajući se jednostrano samo na subjektivne odlike svoga naroda i vojske, kao i na stručni autoritet Šliftena, nemački Generalštab je ušao s poverenjem u rat. Međutim, Moltkeov plan ne samo što nije odgovarao izmenjenim prilikama nego ni bitnim materijalnim i idejnim uslovima koje je Šliften predvideo za njegovo izvršenje.

¹¹¹ Hermann v. Kuhl: „Französisch-englische Kritik des Weltkrieges“, Berlin — 1922. Str. 7—9.

Posle rata pojavila su se mišljenja, da je poslednji plan Moltkea starijeg i 1914. god. mogao sigurnije dovesti Nemačku do pozitivnijeg ishoda rata nego Šlifenov. Ističe se da je trebalo pre svega težiti da se popravi vojno-politička situacija Centralnih sila, a to se lakše moglo postići ofanzivnim ratom prema Istoku i defanzivnim prema Zapadu. U tom cilju je trebalo izbegavati sve što bi povećavalo mržnju engleskog naroda prema nemačkom. Zato je trebalo odustati i od povreda neutralnih teritorija i, bar u početku, od ofanzive na Francusku. U ofanzivi prema Rusiji nije trebalo tražiti odsudno rešenje, već se zadovoljiti slabljenjem njene vojske, zauzimanjem njenih političkih i strategijski važnih oblasti, otklanjati opasnosti od sloma Austro-Ugarske i olakšati stupanje u rat Rumuniji, Turskoj i Bugarskoj na strani centralnih sila. Računalo se da je lakše bilo doći do posebnog mira sa Rusijom nego sa zapadnim protivnicima. Razvoj rata, prema našem mišljenju, je dokazao da je stvarno ovakav plan bolje odgovarao situaciji 1914. god. od Šlifenovog.

8. AUSTROUGARSKI PLAN

(Sk. 8 i 9)

Decenijama se računalo na rat s Rusijom, Srbijom i Crnom Gorom. Od aneksione krize sve se više sumnjalo u držanje Italije, a od balkanskog rata 1912/13. god. i Rumunije, iako su one sve do početka 1915, odnosno 1916. bile formalno u savezu sa Nemačkom i Austro-Ugarskom. Glavne austrougarske pripreme bile su predviđene za rat protiv Rusije („R“) i Italije („I“). Računalo se i na rat sa Srbijom („B“), bilo na strani jedne ili druge velesile. Planovi su bili raznoliki i alternativni (rat samo s Rusijom, samo sa Italijom, samo na Balkanu; istovremeno rat s Rusijom, sa Italijom i na Balkanu; u savezu s Rumunijom i Italijom istovremeno rat protiv Rusije i na Balkanu i sl.). Sa planovima koji su u miru pripremljeni prema Rusiji, Srbiji i Crnoj Gori ušlo se u rat. Krize 1908/9. i 1912/13. god. su pokazale da Rusija neće ostati po strani u ratu Austro-Ugarske sa Srbijom. Ipak su austrougarski Generalštab i diplomatija računali i sa tom mogućnošću ali im je izgledalo verovatnije da će Rusija stupiti docnije u rat nego Srbija. Oslanjajući se na ove

sasvim nesigurne pretpostavke, austrougarski Generalštab je razradio za koncentraciju i upotrebu operativne vojske za rat 1914. god. alternativne planove. Vojsku je podelio prema pravcima koncentracijskog prevoženja u tri dela — ešelona. Prvi, najveći deo, „A-ešelon“ („A-Staffel“) bio je jačine 28 i po pešadijskih i 10 konjičkih divizija, 21 landšturmskih i marševskih brigada. On je bio predviđen protiv Rusije i imao se načelno već u početku rata koncentrisati u Galiciji, gde se prema moći železnica mogao prebaciti do 18. mobilizacijskog dana. Drugi deo tzv. „Minimalna grupa Balkan“ („Minimalgruppe Balkan“) bio je jačine 8 pešadijskih divizija, 7 landšturmskih i marševskih brigada. Njegova koncentracija predviđena je prema Srbiji i Crnoj Gori. Treći deo, „B-ešelon“ („B-Staffel“), ostatak operativne vojske, u jačini 12 pešadijskih i 1 konjičke divizije, 6 landšturmskih i marševskih brigada imao se u slučaju rata samo na Balkanu, ili ako Rusija ostane privremeno po strani, ojačati sa 2 konjičke divizije iz „A-ešelona“ i uputiti prema Srbiji. U slučaju, pak, da Rusija stupi jednovremeno sa Srbijom u rat, i B-ešelon se imao uputiti na ruski front. Postojala je i „rezerva Vrhovne komande“, jačine svega 1 pešadijske divizije i 1 landšturmske brigade koja se u slučaju rata sa Rusijom imala iza „B-ešelona“ prebaciti u Galiciju. Austrougarski plan je predviđao za slučaj rata samo sa Srbijom i Crnom Gorom upotrebu 20 pešadijskih, 3 konjičke divizije i izvestan broj landšturmskih i marševskih sastava, dakle oko $\frac{2}{5}$ ukupne operativne vojske. U slučaju da jednovremeno i Rusija stupi u rat, ova se snaga svodila na 8 pešadijskih divizija, 7 landšturmskih i marševskih brigada, tj. na oko $\frac{1}{6}$ cele operativne vojske. U tom slučaju za ruski front bi se raspolagalo sa 40 i po pešadijskih, 11 konjičkih divizija i dr., dakle oko $\frac{5}{6}$ operativne vojske. Nesigurnost i riskantnost ovog „elastičnog“ plana pojavljuju se u najvećoj meri u slučaju da Rusija stupi u rat za vreme prevoženja „B-ešelona“ na balkanski front ili, što je još gore, posle uvođenja njegovih trupa u borbu. Konrad se bio rešio da u slučaju da Rusija i Srbija jednovremeno stupe u rat, odmah 19. mobilizacijskog dana, tj. čim se

prebaci „A-ešelon“, uputi i transporte „B-ešelona“ na ruski front. U slučaju da Rusija stupi u rat docnije od Srbije, ali pre 15. mobilizacijskog dana, onda bi se i „B-ešelon“ uputio 19. mobilizacijskog dana na ruski front. Ako pak Rusija stupi u rat 15 dana posle mobilizacije, kada je trebalo da otpočinu operacije prema Srbiji, rešio se da „B-ešelon“ ostavi u Srbiji dok ne postigne „osetan“ uspeh. Za to vreme ostale bi na ruskom frontu samo trupe „A-ešelona“. Ipak je Konrad nameravao da s njim preduzme ofanzivu, ukoliko mu se pridruži¹¹² i nemačka armija iz istočne Pruske. Još u toku neodređenog držanja Rusije, a pošto je već bio upućen „B-ešelon“ prema Srbiji, Konrad je osetio svu riskantnost takvog poduhvata, obeleživši ga sam „vabank igrom“.¹¹³ Nameravao je da 2. VIII skrene sve transporte „B-ešelona“ prema Rusiji, ali navodno to nije bilo moguće iz tehničkih razloga¹¹⁴.

a. Konradov operacijski plan prema Rusiji

Ustalio ga je još 1909. god. Osnovna operacijska zamisao podudarala se u suštini sa idejom njegovih prethodnika (maršala Hesa 1854/55. i nadvojvode Albrehta 1882. god.) Konrad je predviđao da levokrilna 1. i 4. armija, koje bi se što pre prikupile na donjem Sanu, preduzmu ofanzivu između Buga i Visle na sever prema Holmu i Lublinu. Time bi se otklonila opasnost od obuhvatnog dejstva ruskih snaga sa severa ili severoistoka. Računao je da će istovremeno nemačka Istočna armija, prema obećanju Moltkea, preduzeti ofanzivu preko r. Narava pravcem Sjedlec—Lukov na jug. U tom slučaju bi

¹¹² Konrad je u pregovorima sa Moltkeom 1909. god. ukazivao na mogućnost da će se snage, upotrebljene u borbi na Balkanu, teško ranije od 3 meseca osloboditi za upotrebu na ruskom frontu. SR—II—5.

¹¹³ „Graf Conrad v. Hötzen Dorf: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Band I bis IV“. Cit. Konrad—IV—72.

¹¹⁴ PRAU — I — 22.

1. i 4. armija obrnule front prema istoku. Tada bi im se priključile desnokriline armije (3. i 2), koje bi dotle takođe bile spremne u istočnoj Galiciji. Zatim bi sa sve četiri armije preduzeo opštu ofanzivu prema ruskim snagama u prostoru Proskurov—Rovno, da ih potisne južno od Polesja prema Crnom moru ili Kijevu. Plan za strategijski razvoj sve četiri armije na liniji Buzač—Zločov—Žolkijev—ušće Sana izrađen je u toku zime 1913/14. god. Međutim, zbog neulaska Rumunije u rat protiv Rusije razvoj 1. VIII 1914. god. je pomeran unazad iza Dnjestra i Sana sa desnim krilom oko Stanislava. Austrougarski Generalštab je računao da će Rusija sa 35 pešadijskih i 12—13 konjičkih divizija biti spremna za operacije prema Austro-Ugarskoj do 20. mobilizacijskog dana, a sa 60 pešadijskih divizija već do 30. dana.

b. Konradov operacijski plan prema Srbiji i Crnoj Gori

Imao je dve varijante. U slučaju da se upotrebi samo Minimalna grupa Balkan, predviđala se odbrana iza graničnih reka Dunava, Save i Drine, sa izrazitim težištem iza Drine za zaštitu Bosne. Naime, Bosna je usled slabih veza sa monarhijom, zbog srpskog stanovništva, a i kao glavni politički cilj Srbije, izgledala najizloženija srpskom udaru. Ako se, pak, upotrebi i „B-ešelon“, preduzela bi se ofanziva sa dve armije u severozapadnu Srbiju: 5. preko donje Drine, a 2. preko donje Save istočno od Šapca. Prvi cilj ofanzive bio bi da se ovlada dolinom Kolubare i železnicom koja vodi kroz nju. Šesta armija iz jugoistočne Bosne i Hercegovine, većim delom snaga, trebalo je da učestvuje u ofanzivi pravcem Užice—Valjevo, a manjim, sa naslonom na stalna utvrđenja, da štiti teritoriju prema Crnoj Gori. Ako se „B-ešelon“, po zauzimanju severozapadne Srbije, zadrži na Balkanu, onda bi 2. armija imala da ovlada Savom do ušća i proširi osnovicu ka istoku. Za dalje operacije u unutrašnjost Srbije izvr-

šilo bi se novo grupisanje snaga, a računalo se da bi tada i Bugarska stupila u rat protiv Srbije.¹¹⁵

Opšti zaključak: Pogrešna procena političke situacije i subjektivna osećanja (mržnja i osvetoljubivost prema Srbiji) naveli su Konrada da tako komplikuje vojno-strategijske probleme da je, pri sastavljanju planova, došao u sukob sa najosnovnijim principima vojne nauke. Še dok nije bio potpuno siguran da ga Rusija neće napasti, morao je ulagati krajnje napore da je neutrališe jer je ona mogla da porazi svu njegovu vojsku, što bi verovatno dovelo do sloma države. Od Srbije nije pretila ni približno takva opasnost. Ukoliko je i postojala mogla se otkloniti minimalnim snagama ma i uz gubitke izvesnih graničnih oblasti. Takvo shvatanje odražavalo se u odnosu snaga „A“ i „B-ešelona“, predviđenih za ruski front i snaga Minimalne grupe Balkan. Može se reći da je taj odnos snaga, bar brojno, uglavnom odgovarao ovakvim namerama.¹¹⁶ Za nameru da se uvede „B-ešelon“ prema Srbiji pre nego što se potpuno raščisti situacija na severu teško je naći ma kakav opravdani razlog. Druga osnovna greška Konradovog plana bila je njegova rešenost da preduzme ofanzivu prema Rusiji pre no što je dobio zvaničnu i sigurnu garanciju da će Nemci neposredno i sa dovoljno snaga učestvovati u njoj. Nemačke snage su bile neophodne da štite levi otvoreni bok levokrilne 1. armije pri njenom skretanju pravcem zapad—istok. Ove dve osnovne greške na kojima su se zasnivali Konradovi planovi za

¹¹⁵ Pravac početne ofanzive sa severozapada preko teškog, slabo komunikativnog zemljišta, umesto pravca sever—jug, sa težištem dolinom V. Morave, izabrao je što je odatle bilo lakše i brže izvući trupe „B-ešelona“ za ruski front, a sa snagama Minimalne grupe preći u odbranu. Sa tom mogućnošću se računalo.

¹¹⁶ Moglo se zadovoljiti za srpski front i sa 2—3 korpusa od 4—6 pešadijskih divizija i sa povećanim brojem landšturmско-marševskih brigada, koje bi se, u odbrani, iza Dunava i Save mogle bolje upotrebiti nego na levom krilu „udarne grupe“ u Poljskoj gde su obrazovale, tobož, neki ofanzivni sastav u armijskom odredu Kumer.

rat protiv Rusije i Srbije dovodile su još pre početka operacija u pitanje povoljan ishod rata. Iz njih su proizišle mnoge druge kako pri podeli i rasporedu snaga na oba ratišta, tako i za ofanzivne operacije prema Srbiji i preuranjene i nepripremljene u istočnoj Galiciji.¹¹⁷

9. POMORSKI PLANOVI

Engleski i francuski admiralitet zaključili su tajni sporazum 1912. god. i izradili plan sadejstva svojih flota. U slučaju rata sa Nemačkom on je automatski stupao na snagu. Između Francuske i Rusije je takođe postojala pomorska konvencija koja je trebalo da se proširi 1914. god. i na Englesku ali je izbijanje rata to sprečilo. Između Austro-Ugarske i Italije postojao je kratko vreme sporazum za zajedničku upotrebu flota u Sredozemlju, koje bi se prikupile oko Sicilije. Engleski plan zasnivao se na zahtevima da se: engleskoj pomorskoj trgovini obezbedi siguran saobraćaj na moru; vrši stalni ekonomski pritisak na protivnike napadom na njegov saobraćaj na moru; zaštite transporti trupa morem i da im se obezbedi snabdevanje preko mora; spreče protivniku invazije na obalama metropole i prekomorskih poseda. Da se ovo ispuni bilo je potrebno da se nemačka flota što pre uništi i da se blokira Nemačka u Severnom moru. Zbog toga su se glavne engleske pomorske snage imale prikupiti u bazama na istočnoj obali Engleske i Škotske sa glavnom bazom u Skapa Flou. Delovi engleske flote sa bazama na južnoj obali Engleske, a u sadejstvu sa francuskim flotnim jedinicama, baziranim u Šerburu, imale su da blokiraju Kaleski moreuz i osiguraju saobraćaj i obale na Lamanšu. Detašovane engleske jedinice u drugim morima imale su

¹¹⁷ Da je bila tešnja i iskrenija saradnja između Konrada i Moltkea ml. mogli su se austrougarski korpusi iz Češke, Štajerske i Tirola (8, 9, 3, 14), korišćenjem nemačke rasterećene železničke mreže, brže prikupiti na donjem Sanu pa ih ne bi uvrstili u B-ešelon i uputili na Balkan, čime bi se ubrzala koncentracija austrougarskih snaga na istoku.

da obezbede engleski i onemogućće protivnički saobraćaj u tim morima, pri čemu je u Sredozemlju bilo obezbeđeno sadejstvo sa francuskom, na Dalekom istoku sa japanskom flotom i ruskim jedinicama. Francuska glavna flota bazirala je u Tulonu i imala se, uz podršku engleske flote, pripremiti za ofanzivno dejstvo prema Austro-Ugarskoj. Ruska Baltička flota, sve dok ne pristignu novi brodovi koji su bili u izgradnji, trebala je da se drži defanzive.

Nemački admiralitet uviđao je da može svoje nezgodne geografsko-strategijske uslove na moru popraviti samo pobedom nad engleskom flotom u odsudnoj bici. Ukoliko ranije dođe do nje, utoliko će to povoljnije biti za Nemačku, jer je vreme više koristilo Engleskoj.¹¹⁸ Zbog toga je nemačka ratna doktrina i predviđala za flotu smeli napad. Pored toga smatrali su da će se forsiranom izgradnjom uveliko približiti jačini engleske flote. Međutim, Engleska je pred rat bila gotovo dvostruko jača pa je nemački admiralitet izmenio ulogu svoje glavne operativne flote.¹¹⁹ Određeno je da ostane u defanzivi dok se dejstvom njenih krstarica, podmornica, morskog rata ne oslabi engleska flota tako da napad na nju pruži veći izgled na uspeh. S obzirom na slabost ruske Baltičke flote, nemačke snage u Istočnom moru imale su od početka da vode ofanzivni rat, a snage koje su se nalazile u inozemstvu, krstarički rat. Austrougarskoj floti bila je namenjena, pošto Italija nije stupila u rat, defanzivna uloga kako bi u eventualnom ratu sa Italijom, koji se očekivao, mogla održati prevlast na Jadranu.

¹¹⁸ U toku celog rata u Nemačkoj se nije izgradio nijedan nov dreadnot. Švarte—IV—23.

¹¹⁹ Presudni uticaj imao je i admiral Tirpic. Smatrao je da će engleska flota, ma i jača od nemačke, izbegavati odsudnu bitku, jer bi i u slučaju pobeđe mogla toliko oslabiti da bi izgubila nadmoćnost nad drugim flotama. S druge strane, nadao se da će i samo „postojanje“ nemačke flote „fleet in being“ olakšati spozumevanje između Engleske i Nemačke i zato je ne treba izlagati „riziku“. Kako će se videti, Tirpic je ubrzo došao do drugog ubeđenja, ali njegov uticaj nije više bio toliki da izmeni tadanju strategijsku doktrinu.

IV EKONOMSKE I FINANSIJSKE PRIPREME

Početakom 20. veka opšta politička situacija se iz osnova izmenila. Izolovanost Nemačke i Austro-Ugarske postajala je sve veća. Njihova slabost zbog nesrazmerno manjeg ratnog potencijala, vojnostrategijskog stanja i strategijsko-geografskog položaja u odnosu na verovatne protivnike postajala je sve očiglednija. Ukoliko bi rat duže trajao, sve bi više dolazila do izražaja brojna nadmoćnost protivnika.¹²⁰ Duži rat bio bi za Nemačku još nepodnošljiviji i iz ekonomskih razloga. Pred rat je nemački izvoz iznosio 10,7 milijardi maraka pretežno industrijskih proizvoda. Toliko je iznosio i uvoz, uglavnom prehrambenih artikala i industrijskih sirovina.¹²¹ Moralo se računati i sa protivničkom blokadom, koja će u najvećoj meri ograničiti ili onemogućiti saobraćaj sa inostranstvom što bi poremetilo celu privredu. Da bi otklonila ove nezgode trebalo je da Nemačka uloži krajnje napore da bi osigurala potrebne rezerve. Pripreme za rat morale bi se proširiti na celu zemlju. To je zahtevalo velike finansijske izdatke. Na osnovu svega iznetog i nemačko i protivničko rukovodstvo došlo je do logičkog zaključka da Nemačka može izdržati rat samo kratko vreme. To je nametalo brzu i odlučujuću vojnu pobjedu. Tome su se morali prilagodavati ratni planovi i pripreme za rat, a to je zahtevalo da Nemačka u početku rata raspolaže što većom oružanom silom. U Nemačkoj su bila podeljena mišljenja u pogledu trajanja rata. Uglavnom se oslanjalo na Šlifernove ideje i računalo da će glavna vojna rešenja pasti za 2—3 meseca čime bi bilo otklonjeno i „ekonomsko kritično stanje“. Zbog toga su u mirno doba izostale od strane države planske finansijske i ekonomske pripreme zemlje za vođenje rata. Jedino je Državna banka, u čijim

¹²⁰ 258 miliona savezničkih stanovnika u Evropi (sa dominijama i kolonijama gotovo 700 miliona) prema 118 miliona Nemačke i Austro-Ugarske.

¹²¹ „Der Weltkrieg — von Karl Helfferich — II — Band“, Berlin 1917. Str. 39. Cit. Helfferich — II 39.

je rukama, pretežno, bio ceo novčani i kreditni promet zemlje, inicijativno, planski i blagovremeno preduzela potrebne mere da savlada teškoće koje su se u ratu očekivale (povećanje zlatne rezerve, proširenje čekovnog prometa, ograničenje investicija u preduzeća koja su bila za rat manje potrebna i sl.) Ovim svojim veoma važnim merama Državna banka je postavila solidnu osnovu za razvoj i prilagođavanje nemačkih finansija ratnim potrebama. Ugledajući se na Državnu banku, privredni krugovi su tražili da se slične mere preduzmu i u ekonomskim granama i da se ustanovi „ekonomski generalštab“.¹²² Do toga nije došlo pa ni do saradnje između raznih državnih ustanova u čije su resore spadale pojedine za rat važne ekonomske oblasti, jer se zvanično stalo na gledište da će rat kratko trajati. Računalo se da će se privredne teškoće, bar u prvoj ratnoj godini¹²³, moći savladati zahvaljujući opštem poletu poljoprivrede i industrije poslednjih godina. Ali već u toku novembra 1914. god. pokazalo se da su ove pretpostavke nerealne.

Francuska je u ekonomskom pogledu bila u mnogo povoljnijem položaju od Nemačke. Nije joj pretila nikakva opasnost od blokade. Pored toga dobro je stajala u finansijskom pogledu, a raspolagala je i sa rezervama u bankama u inostranstvu koje se nisu mogle lako ugroziti. Prehrana u zemlji obezbeđivana je iz metropole i kolonija. Zbog nedostatka uglja i iz drugih razloga njena metalurgija, i pored izobilja gvozdene rude, nije mogla podmiriti ratne potrebe. Pored toga, glavni rudnici gvožđa nalazili su se u Lorenu uz samu granicu, a veliki rudnici uglja i industrija na belgijskoj granici. To je podstaklo rukovodstvo da prouči ekonomsko stanje zemlje pa je još 1906. god. obrazovalo Viši savet narodne odbrane, za pripremu zemlje za rat. Savet je podsticao otvaranje novih rudnika i izgradnju fabrika u sigurnijim oblastima

¹²² Helferih—II—36.

¹²³ Proizvodnja žitarica je povećana za 25%, krompira i šećera prevazišla je unutrašnje potrošnje, stanje stoke bilo je visoko, a rudnici uglja neiscrpnii.

i sl., ali do nekih konkretno određenih planova koji bi obuhvatili širu ekonomsku pripremu zemlje za rat nije ni u Francuskoj došlo. Razlozi su bili isti kao u Nemačkoj.

Rusija je u ratu 1904/5. god., pored ostalog, uvidela da pripreme za rat moraju da obuhvate ekonomiju i finansije. Zbog toga je još 1905. god. obrazovan Savet zemaljske odbrane, u koji su ušli predstavnici raznih resora na kojima je ležala priprema zemlje za rat. Pošto se savet nije afirmisao, ukinut je posle 2—3 godine.¹²⁴ Do početka rata Rusija nije realizovala svoj veliki program na reorganizaciji oružanih sila, ni neke značajnije pripreme za duže vođenje rata.

Austro-Ugarska u mirno doba nije bila zavisna od inostranstva u pogledu ishrane stanovništva, pa ni u pogledu važnijih sirovina za ratnu industriju. Zbog toga, a i računajući na kratak rat, sasvim su izostale sve mirnodopske pripreme. Njena industrija mogla je, uglavnom, da zadovolji potrebe operativne vojske. Međutim, već krajem treće ratne godine došlo je do teške krize u ishrani usled smanjenja poljoprivredne proizvodnje, pomanjkanja radne snage i stoke i gubitkom graničnih teritorija. Pri tome ni mađarska vlada nije u dovoljnoj meri angažovala svoju poljoprivredu za ishranu austrijskih pasivnih krajeva, pa ni vojske iako je kriza pretila opštim slomom države.

Engleska privreda bila je više no ma koja druga tesno povezana sa svetskom i zavisna od prekomorskog uvoza. Sve dok je njena flota imala prevlast na moru, ceo ekonomski život mogao se u ratu odvijati uglavnom kao i u miru, a njena industrija mogla je pored podmirenja sopstvenih potreba pomagati i saveznike. U Engleskoj su ekonomske pripreme bile najbolje izvedene. Već 1911. god. obrazovan je Imperijalni komitet odbrane, koji se starao da obezbedi imperiju za vođenje rata. Podstrekavao je stvaranje rezervi u sirovinama i da se ojača poljoprivreda u metropoli i sl.

¹²⁴ Danilov — 47.

B. MOBILIZACIJA, KONCENTRACIJA, POČETNI RASPOREDI I ZADACI

1. FRANCUSKA VOJSKA

(Sk. 12, 13 i 14)

Mobilizacija. Po prekidu diplomatskih odnosa između Austro-Ugarske i Srbije 25. VII, preduzete su mere pripravnosti. Kada je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji i kada je obavještena o nemačkim tajnim pripremama prema francuskoj granici, vlada nije usvojila predlog Žofra da se mobiliše ljudstvo za zaštitu granice već je odlučeno da je zaštititi aktivnim ljudstvom. Noću 30/31. VII saznalo se o iskrcavanju nemačkih trupa u blizini granice. Žofr se bojao da Nemci ne izvrše i pre objave mobilizacije upad preko granice.¹²⁵ Zato je energično tražio da se potpuno aktivira zaštita granice. „Potrebno je da vlada zna da će od večeras svako zadocnjenje od 24 časa za pozivanje rezervista i izdavanje naređenja za zaštitu prozrokovati povlačenje unazad našeg koncentracijskog rasporeda, što znači napuštanje dela naše teritorije dnevno za 10—15 km. Vrhovni komandant neće moći primiti ovu odgovornost na sebe“.¹²⁶ Ministarski savet je usvojio njegov predlog. Međutim, predveče 31. VII nemačka vlada je obavestila francusku da je od podne uvela „stanje ratne opasnosti“. Kako su bila pristigla službena obavještenja da su Austro-Ugarska i Rusija proglasile opštu mobilizaciju, Žofr je zahtevao da vlada najhitnije objavi opštu mobilizaciju. Vlada se teško rešavala na to, jer je Italija izjavila da neće učestvovati u ratu na strani Nemačke i Austro-Ugarske ako ove preduzmu agresivni rat, a i Belgija i Engleska bile su zauzele stav iščekivanja. Englezi su preporučivali Francuskoj da ne preduzme opštu mobilizaciju pre Nemačke. Pa ipak su događaji primorali francusku vladu da već 1. VII u 16.00 objavi opštu mo-

¹²⁵ O ovakvoj mogućnosti francuski Generalštab je znao još 1913. god. FAVR—I/1—106.

¹²⁶ FAVR—I/1—106.

bilizaciju vojske i mornarice s tim da 2. VII bude 1. mobilizacijski dan.¹²⁷ Mobilizacija je planski i bez ometanja izvršena kod trupnih jedinica od 2. do 6. VIII i bila je tako pripremljena da su je korpusi načelno mogli završiti sa 4, armijama neposredno potčinjeni sastavi sa 8, rezervni sastavi sa 9. mobilizacijskim danom. Uporedo sa mobilizacijskim prevoženjem otpočelo je i prevoženje zaštitnih delova ka granici.¹²⁸

*Koncentracija.*¹²⁹ U planu XVII ovako su bili određeni sastavi, početne koncentracijske prostorije i početni zadaci:

— *Vrhovna komanda* — general Žofr, štab u Vitri le Fransoa.

— *1. armija* — general Dibail — 7, 8, 13, 14, 21. korpus, svega pet korpusa i dve konjičke divizije, trebalo je da se prikupi oko Epinala u zoni Šarm, Darnej i pripremi za napad opštim pravcem Bakara—Sarbur—Sargemin sa desnim krilom na greben Vogeza i u Alzaškoj dolini do Rajne, sa zadatkom da sadejstvuje ofanzivi 2. armije koja će ići pravcem Šato Salen. Jedan deo 1. armije (7. korpus i 8. konjička divizija) imao je da nadire što pre od Belfora kroz Alzas pravcem Kolmar.

— *2. armija* — general de Kastelno — 9, 15, 16, 18. i 20. korpus, svega pet korpusa, druga grupa rezervnih divizija, tri rezervne, dve konjičke divizije, imala se koncentrisati u zoni Pon Sen Vensan, Mirkur, Nefšato, Vokuler, Tul i pripremiti za ofanzivu opštim pravcem Šato Salen—Sarbruk. Pridatu drugu grupu rezervnih divizija trebalo

¹²⁷ Prema SR—I-81, 103 na oko 1 sat ranije od nemačke opšte mobilizacije.

¹²⁸ Ukupno je mobilisano 1643 bataljona, 596 eskadrona, 1527 baterija, 528 inžinjerijskih jedinica, 23 eskadrile, 5 dirižabla i 4 čete aerostata. Automobilaska služba raspolagala je sa oko 9500 vozila. Brojno stanje mobilisanog ljudstva iznosilo je u Evropi 3 580 000, u Severnoj Africi oko 150 000, za pozadinu oko 265 000, svega oko 4 000 000. Za njihovu popunu raspolagalo se sa 880 000 ljudi iz aktivne vojske (godišta 1911-13.), 2 220 000 iz rezerve (godišta 1900-10.), 1 540 000 teritorijalne rezerve (godišta 1886-99.). Po mobilizaciji ostalo je svega 650 000 neraspoređenih obveznika.

¹²⁹ Neki naročiti strategijski razvoj nije se predviđao.

je postepeno uputiti u predeo severno od Nansija da štiti levi bok i parališe eventualni nemački ispad iz Meca.

— 3. armija — general Rifej — 4, 5. i 6. korpus, svega tri korpusa, treća grupa rezervnih divizija, tri rezervne, jedna konjička divizija, imala se prikupiti u zoni Sen Mihiel, Konsanvoa, Damviler, Meski visovi jugozapadno od Fren an Vevr, za vezu između 2. i 5. armije sa zadatkom da sprečava nemačko nadiranje iz Meca i Tionvila ili da okruži ove tvrđave i da sadejstvuje bilo 2. armiji na desnoj obali Mozela, bilo 5. armiji u severnom Vevru. Rezervne divizije trebalo je da sa teškom artiljerijom posednu Meske visove.

Za prelazak u ofanzivu 1, 2. i 3. armije trebalo je da budu spremne od 12. mobilizacijskog dana.

— 4. armija — general de Langl de Kari — 12. i 17. Kolonijalni korpus, svega tri korpusa, jedna konjička divizija, prikupljena u početku u II liniji u prostoru Vavenkur, Gondrkur, Bar le Dik trebalo je da od 12. mobilizacijskog dana bude spremna da izbiye u severni Vevr između 2. i 3. armije i sadejstvuje 2. armiji ili da se rokira na sever i angažuje levo od 3. armije pravcem Arlon.

— 5. armija — general Lanrezak — 1, 2, 3, 10. i 11. korpus, svega pet korpusa, dve rezervne, jedna konjička divizija, — trebalo je da se prikupi u prostoru Obanton, Granpre, Aprmon an Argon, Sip, Retel, Šomon Porsijen na levom krilu opšteg rasporeda. Njen zadatak je bio veoma složen — da dejstvuje protiv nemačkog desnog krila, bilo da se ratište ograniči u početku na nemačko-francusku teritoriju, bilo da se proširi na Luksemburg, a delimično i na Belgiju. U prvom slučaju armija bi operisala neposredno severno od 3. armije pravcem Tionvil—Luksemburg, odbacujući neprijatelja na sever i zadržavajući deo snaga iza levog krila za sprečavanje neprijateljskog obuhvata sa belgijske teritorije. Aktivni korpusi odbili bi najpre nemačke ispade iz Tionvila, pridatim rezervnim divizijama opkolili tvrđavu, pa potom produžili nadiranje ka Luksemburgu. U drugom slučaju (varijanta plana XVII) 5. armija imala se obrnuti na severoistok, izbiti u belgijski Luksemburg desnim krilom u zonu Flo-

ranvil, Nefšato (belgijski), pošto se prethodno pomeri na levoj obali Meze na sever da bi napravila mesta za 4. armiju. Raspoređena po dubini, armija je trebalo da bude spremna 12. mobilizacijskog dana za pokret na istok ili severoistok. Od nje se još tražilo da u svakom slučaju sigurno drži Meske visove severno od Verdena kao i mostobran Monmedija.

Za jedinice koje su bile neposredno potčinjene Vrhovnoj komandi predviđeno je: konjički korpus — general Sorde (tri divizije) da se prikupi jugoistočno od Mezijera i da u početku podržava zaštitni korpus, a potom da sa dejstvuje levom krilu 5. armije; 1. grupa rezervnih divizija, jačine tri divizije, prikupljena oko Vezula, sprečava nemačko nastupanje kroz Švajcarsku ili potpomaže 1. armiju; 4. grupa rezervnih divizija, jačine tri divizije i prikupljena oko Ververna, Sisona, Nefšatel sir En, da se pripremi za upotrebu bilo na istoku bilo na jugoistoku ili severoistoku za pojačanje 3, 4. ili 5. armije, ili kao dopuna manevarske grupe levog krila; tri samostalne pešadijske divizije koje su dolazile iz Afrike i sa Alpa da se pripreme za transportovanje ka Epinalu ili Mezijeru.

Zaštitu koncentracije od Belfora do Živea vršilo je pet graničnih korpusa i pet konjičkih divizija, podržavani u početku konjičkim korpusom i najbrže mobilisanim divizijama pojedinih armija. Koncentracijsko prevoženje izvedeno je bez ometanja u dva dela: prvi hitniji deo od 4. do 12. mobilizacijskog dana obuhvatao je transporte za borbene delove armija i nekih rezervnih divizija, a u drugom delu prevezeno je od 12. do 17. dana sve ostalo. Korišćeno je deset samostalnih pruga (i dve za engleske snage) sa po 56—60 vozova dnevno, dakle približno kao i u Nemačkoj.

2. BELGIJSKA VOJSKA

Mobilizacija. Usled političke zategnutosti belgijska vlada odlučila je da 29. VII pozove tri najmlađa islužena godišta za ojačanje mirnodopskog brojnog stanja. Već 31. VII naredila je mobilizaciju operativne vojske sa

1. VIII kao prvim danom. Ali stvarno usled nedovršenih priprema operativna vojska je bila popunjena pri nemačkom napadu samo sa 8 najmlađih milicijskih godišta i brojala je jedva 117 000 vojnika i 312 topova.

Koncentracija je izvršena između 3. i 6. VIII i to: 1, 2, 5. i 6. divizije u prostoru Tirlmon, Pervez, Vevr, Luven. U Namiru je ostala 4, u Liježu 3. divizija, a konjička divizija je privučena na levo krilo. Vrhovni komandant bio je kralj Albert sa štabom u Luvenu. Zadatak armije ostao je kako je operacijskim planom bio određen.

3. ENGLESKA VOJSKA

Mobilizacija je objavljena tek 4. VIII za kopnene snage i završena je za ekspedicioni korpus za 5 dana. Njegova ukupna jačina iznosila je oko 124 000 vojnika i 450 artiljerijskih oruđa.

Koncentracija. Prevoženje preko mora 1. i 2. korpusa izvršeno je pod zaštitom flote u Avr i Bulonj od 13. do 16. VIII bez ikakvih ometanja. Oba korpusa prikupila su se do 18. VIII oko le Katoa, a konjička divizija oko Mobeža. Tek su tu dobili svoje početne zadatke koji su bili prilagođeni razvoju operacija, a ove su već bile u toku. U Engleskoj je zadržan 3. korpus sa jednom divizijom radi obezbeđenja istočne obale, sa jednom — kao posada — u Irskoj i Škotskoj. Jedna od njih je prispela 24. VIII kod le Katoa, druga se iskrcala tek 10. IX u Sen Nazeru. Vrhovni komandant bio je maršal Frenč. No, 6. VIII lord Kičener naimenovan je za državnog ratnog sekretara čime je stvarno postao vrhovni komandant kopnene vojske.

4. RUSKA VOJSKA

Mobilizacija. Pošto je Austro-Ugarska predala notu Srbiji 25. VII naređeno je 26. VII pripravno stanje za rusku vojsku. Bilo je kolebanja da li da se preduzme mobilizacija samo 4 vojna okruga prema Austro-Ugarskoj

ili opšta mobilizacija cele vojske. Konačno je 30. VII objavljena opšta mobilizacija. Kod trupa I linije izvršena je tačno po mirnodopskom planu, uredno i trajala je prema mesnim prilikama jedan do nekoliko dana, a za rezervne trupe nekoliko dana više. Za rezervne trupe je delom nedostajala oprema, zbog čega se nisu sve mogle upotrebiti u prvim operacijama. Po završetku mobilizacije trupa I i II linije pozvati su i obveznici III linije pod oružje.¹³⁰ Broj aktivnih korpusa ostao je u početku isti, ali se uskoro povećao formiranjem novih od rezervnih divizija.

Koncentracija. Brzini izvršenja poklonjena je najveća pažnja i zato je delom otpočela u toku mobilizacije. Pa ipak do 15. mobilizacijskog dana moglo se prikupiti samo oko $\frac{1}{3}$ do 23. još $\frac{1}{8}$ i tek 40. dana ostatak snaga predviđenih za zapadni front¹³¹. Koncentracija je izvedena prema planu, varijanta „A“, iako se tek 6. VIII došlo do sigurnih podataka da je Nemačka ostavila na istočnom frontu samo slabe snage.¹³² Definitivni raspored snaga, njihove uloge i zadaci na koncentracijskoj prostoriji bili su ovakvi:

Vrhovna komanda (skraćeno „Stavka“): komandant veliki knez Nikolaj Nikolajevič, carev stric, načelnik štaba general Januškevič, mesto štaba Baranoviči.

— *Severozapadni front* — general Žilinski — sastava:

1. *armija* — general Renenkampf, jačine četiri korpusa, sedam rezervnih 5 i po konjičkih divizija, 1 stre-

¹³⁰ Ukupno je mobilisano oko 1816 bataljona, 1110 eskadrona, 7088 artiljerijskih oruđa sa brojnim stanjem oko 5 500 000 ljudi za aktivne i rezervne trupe.

¹³¹ Prema Zajončkovskom — 371 i podacima generala Dobrovolškog, šefa mobilizacijskog odseka ruskog Generalštaba, SR—II—36 ovo vanredno važno pitanje o vremenu prikupljanja ruskih snaga na koncentracijskoj prostoriji konkretnije izgleda ovako: do 15. mobilizacijskog dana 27 operativnih, 20 konjičkih divizija; do 23 od 47—50 operativnih, 12 rezervnih, 23—24 konjičkih divizija; do 29 od 50—55 operativnih, 18 rezervnih, 27—28 konjičkih divizija; 30 dana do 60, od 56—66 operativnih, 24 rezervnih, 28—29 konjičkih divizija; a posle 60. mobilizacijskog dana sva predviđena snaga od 50—70 $\frac{1}{2}$ operativnih, 24 rezervne i 29—31 konjičkih divizija.

¹³² Ruski Generalštab nije znao da je Konrad 1914. god. povukao razvoj armije sa granice iza Sana.

ljačka brigada, svega 15 i po pešadijskih, 5 i po konjičkih divizija, sa koncentracijom iza Njemena na liniji Kovno—Olita—Mjerječ.¹³³

2. armija — general Samsonov — pet korpusa, četiri rezervne, četiri konjičke divizije, jedna streljačka brigada, svega 14 i po pešadijskih, četiri konjičke divizije, sa koncentracijom iza Bobroa i Nareva od Grodna do Lomže.

Prvi zadatak severozapadnog fronta bio je brzo nastupanje u Istočnu Prusku 1. armijom severno, a 2. zapadno od Mazurskih jezera. Cilj je bio da se tuče neprijatelj obuhvatom oba krila, a potom da se nadire ka donjoj Visli. U napadu bi učestvovalo 9 korpusa sa 30 pešadijskih (od kojih 11 rezervnih) i 9 i po konjičkih divizija. Širina fronta napada je iznosila oko 350 km: kod 1. armije oko 85 km, kod 2. oko 220 km sa međuprostorom na pravcu Lecena od 45 km.

— *Jugozapadni front* — general Ivanov — imao je četiri armije, grupisane uglavnom na 3 odseka između r. Visle i r. Zapadnog Buga, r. Štira i r. Gorina i oko Proskurova:

4. armija — general baron Zalca — tri korpusa, 3 rezervne i 4 i po konjičke divizije, 1 streljačka brigada, svega 9 i po pešadijskih, 4 i po konjičke divizije — imala je da iz rejona Lublina nadire preko r. Sana u prostor Djebica, Zešov.

5. armija — general Pleve — četiri korpusa, pet rezervnih i pet konjičkih divizija, svega 13 pešadijskih i 5 konjičkih divizija — predviđeno je da iz rejona Holm, Kovel nadire u prostor Cješanov, Rava Ruska, Magjerov.

3. armija — general Ruski — pet korpusa, četiri rezervne i četiri konjičke divizije, svega 14 pešadijskih i 4 konjičke divizije — koncentrisana u trouglu Luck, Dubno, Rovno, dobila je zadatak da zauzme Lavov.

8. armija — general Brusilov — četiri korpusa, 1 rezervna, 5 konjičkih divizija, 2 streljačke brigade, svega 10 pešadijskih, 5 konjičkih divizija — imala se prikupiti

¹³³ Kod ruskih i austrougarskih armija korpusi su češće me-njani, te će se ovde samo globalno izneti. Ruska streljačka brigada računae se uvek kao ½ pešadijske divizije.

oko Proskurova za nadiranje između Lavova i Dnjestra.

Širina jugozapadnog fronta iznosila je preko 500 km, a njegove snage iznosile su 16 korpusa sa 46½ pešadijskih (od kojih 13 rezervnih) i 18½ konjičkih divizija.¹³⁴

Sem ove četiri armije obrazovane su još dve: 6. armija — general van der Flit — od tri korpusa, 1 pešadijske, 3 rezervne i 1 i po konjičke divizije, 5 streljačkih brigada, zadržanih oko Petrograda i u Finskoj radi zaštite prema Švedskoj, i 7. armija — general Nikitin — od četiri rezervne i 1 i po konjičke divizije — ostavljena oko Odese za zaštitu prema Rumuniji i Turskoj. Obe armije bile su potčinjene Vrhovnoj komandi i predstavljale su i stratejsku rezervu. Rusija je raspolagala još sa 5 sibirskih, 2 turkestarska, 2 kavkaska korpusa, 4 rezervne divizije, koji su odmah mobilisani. Za zapadni front bili su određeni za prevoženje 3 sibirski, po 1 turkestarski i kavkaski korpus. Ostali su imali ostati privremeno u svojim oblastima.

Rusija je u početku rata mogla raspolagati na zapadnom frontu sa 28 korpusa, 1 pešadijskom, 31 rezervnom i 31 konjičkom divizijom i 10 streljačkih brigada, dakle ukupno sa 93 pešadijske i 31 konjičkom divizijom. Pa i bez trupa kod Petrograda i Odese moglo se za ofanzivu prikupiti 25 korpusa, 24 rezervne, 28 konjičkih divizija, 5 streljačkih brigada, dakle 76½ pešadijskih i 28 konjičkih divizija.¹³⁵ To je prema proračunu ruskog Generalštaba predstavljalo brojnu nadmoćnost od 20—25% nad austro-nemačkim snagama na istočnom frontu. Međutim, po vremenu operativne gotovosti odnos se bitno menjao. Austro-nemačke snage su do 15. mobilizacijskog dana mogle biti potpuno prikupljene, a Nemci možda i ranije. Za to vreme Rusi bi postigli samo nešto oko ⅓ predviđenih snaga.¹³⁶

¹³⁴ Između Zajončkovskog i Danilova pojavljuju se izvesne razlike verovatno usled izmena koje su vršene u toku koncentracije

¹³⁵ Danilov — 137—139.

¹³⁶ Iz ovog se vidi kolika je teška odgovornost ležala na Vrhovnoj komandi iz primljene obaveze sa Francuskom da 15. dana preduzme ofanzivu u I. Pruskoj.

Već u toku koncentracije izvršene su neke bitne izmene u planom predviđenoj podeli i rasporedu snaga. Ulaskom Engleske i Japana u rat odlučeno je 7. VIII u Stavki da se kod Varšave formiraju 9. i 10. armija za docnije nastupanje i to 9. prema odseku Torn—Pozen, a 10. prema odseku Pozen—Breslau i dalje u okviru opšte ofanzive ka Berlinu. Operacije koje su otpočele još u toku koncentracije, uveliko su omele ove namere i proizrokovale promene u rasporedu snaga kod drugih armija.

Zaštitu koncentracije vršile su specijalne granične trupe, konjica, a na pojedinim sektorima i rezervne divizije. Koncentracijsko prevoženje izvedeno je uz najveće napore sa potpunim uspehom i brže no što je računao austrougarski i nemački Generalštab. Sve to nije moglo umanjiti geografske i tehničke nezgode koje su ometale rusku brzu koncentraciju, naročito prema Nemačkoj.

5. SRPSKA I CRNOGORSKA VOJSKA

Mobilizacija. Kod srpske vojske otpočela je 26. VII i već 30. završena je za boračke delove. Kod crnogorske vojske izvršena je u toku 28. i 29. VII. Ukupno stanje srpske vojske iznosilo je po završenoj mobilizaciji oko 250 000 boraca u operativnoj vojsci i 150 000 ljudi u pozadini (kadrovski pukovi, regruti, obezbeđenje granica prema Albaniji, Bugarskoj, u unutrašnjosti i sl.)¹³⁷ Crnogorska vojska mobilisala je za operativnu vojsku oko 35 000 boraca. Izvestan broj ljudstva nalazio se u pozadini, većinom još nenaoružan.

Koncentracija je bez ometanja izvedena kod srpske vojske od 31. VII do 10. VIII, a crnogorske od 29. do

¹³⁷ Prema podacima glavnog intendanta brojno stanje na hrani srpske vojske iznosilo je po izvršenoj mobilizaciji 542 000 ljudi, 75 000 konja i 76 000 volova. Đ. Bogdanović „Povlačenje srpske vojske ka Primorju“ — Prilog — B. Ovo znači da je srpska vlada ispunila obećanje Rusiji da će srpski narod dati ½ miliona ljudi, PRAU—I—99. To je bilo oko 13½% celokupnog stanovništva, a ako se uzme da je glavno opterećenje palo na stanovništvo pretkumanovske Srbije, onda se ovaj procenat znatno povećava i predstavlja svakako najveće naprezanje među zaraćenim državama.

31. VII. Raspored snaga na koncentracijskoj prostoriji i početni zadaci bili su.

Kod srpske vojske: vrhovni komandant prestolonaslednik Aleksandar, načelnik štaba i stvarni rukovodilac operacija vojvoda Radomir Putnik, mesto štaba u Krajujvcu; *I armija* — general Bojović — četiri pešadijske, jedna konjička divizija na području Svilajnac, Arandelovac, Smederevska Palanka, sa isturenom jednom pešadijskom i jednom konjičkom divizijom s obe strane V. Morave u visini Požarevca; *II armija* — general Stepa Stepanović — četiri pešadijske divizije u prostoru Arandelovac, Lazarevac, s isturenom jednom pešadijskom divizijom prema Beogradu; *III armija* — general Jurišić-Šturm — dve pešadijske divizije, jedna prikupljena kod Valjeva, druga isturena prema dolini Jadra, a kod Obrenovca, Šapca, Loznice, Lešnice, Ljubovije nalazili su se zaštitni odredi (jačine od 3—8 bataljona većinom III poziva); *Užička vojska* — general Božanović — sa jednom pešadijskom divizijom oko Užica i tri zaštitna odreda, jačine od po 8 bataljona većinom III poziva isturena ka Drini.

Početni zadaci bili su uglavnom za I i II armiju da brane prednju liniju svoje koncentracijske prostorije, za III armiju da brani pravce ka Valjevu, a za Užičku vojsku pravce ka Užicu. Za II armiju bila je naročito istaknuta njena manevarska uloga za protivudar u bok neprijatelja koji bi napao bilo I bilo III armiju.¹³⁸

Kod crnogorske vojske vrhovni komandant je bio kralj Nikola, načelnik štaba srpski general Božidar Janković. Predviđene snage prvobitno su bile prikupljene: Sandžački odred, oko 6000 boraca, severoistočno od Pljevalja za zatvaranje pravca ka Pljevljima; Hercegovački odred, oko 15 000 boraca, na hercegovačkoj granici za zatvaranje pravca Nikšić—Podgorica; Lovčenski odred, oko 8000 boraca, prema Boki Kotorskoj za zatvaranje pravca ka Cetinju i Rijeci Crnojevića. Starosrbijanski odred oko 6000 boraca, nalazio se prema Albaniji radi

¹³⁸ Srpske pešadijske divizije nosile su naziv svoje oblasti: Dunavska, Drinska, Timočka, Šumadijska, Moravska (I i II poziva) ili Kombinovana divizija.

zaštite granice. Tek što je izvršen ovaj raspored u njemu su počele velike promene shodno zajedničkom srpsko-crnogorskom operacijskom planu. Tako je stvarna koncentracija završena u toku operacije.

6. NEMAČKA VOJSKA

Mobilizacija. Nemačka je 28. VII preduzela prve mere za obezbeđenje granice i železnica, a sutradan za prikupljanje detašovanih jedinica i početak fortifikacijskih dopunskih radova u tvrđavama. U podne 31. VII objavljeno je „stanje ratne pripravnosti“, a 1. VIII oko 18 časova opšta mobilizacija s tim da 2. VIII bude 1. mobilizacijski dan.

Na neke vesti da Engleska ne bi stupila u rat ako Nemačka ne napadne Francusku, car je bio voljan da to prihvati ali pod uslovom da Engleska garantuje neutralnost Francuske u slučaju rata Nemačke sa Rusijom. Zbog toga je car zahtevao od Moltkea da koncentriše operativnu vojsku prema Rusiji umesto prema Francuskoj, ali je ovaj to odbio sa motivacijom da bi to dovelo do haosa i zadocnjenja, jer bi se najpre morala izvršiti predviđena koncentracija na zapadu, odakle bi se tek prebacile ove snage na istok. Uskoro se pokazalo da su i vesti o engleskom držanju netačne, te se ostalo pri dotadašnjem planu.

Mobilizacija je trajala 4—6 dana i izvršena je tačno i bez teškoće.¹³⁹

Objavom opšte mobilizacije pozvat je pod oružje u 15 korpusnih oblasti i landšturm. Zauzete su bez otpora glavne železnice u Luksemburgu, a 2. VIII i njegov glavni grad.¹⁴⁰ Zaštita mobilizacije i koncentracije spadala je u

¹³⁹ U operativnoj vojsci je mobilisano: 1330 bataljona, 660 eskadrona, 940 poljskih baterija, 335 teških baterija, 260 pionirskih četa i dr. Njeno ukupno brojno stanje iznosilo je oko 2 100 000 vojnika, dok je cele 1914. mobilisano 3 800 000 ljudi. Sem toga bila je pripremljena mobilizacija polovina landverskih brigada, od kojih je odmah formiran jedan landverski korpus sa 2 landverske divizije, a docnije i druge divizije.

¹⁴⁰ Luksemburg je tada bio u Carinskoj uniji sa Nemačkom, pa su železničke pruge pripadale nemačkim društvima.

delokrug pet graničnih korpusa i uglavnom je već 1. VIII aktivirana.

Koncentracija na zapadnom frontu. Za operativnu vojsku bili su ovako predviđeni početni rasporedi i koncentracijski prostori:

— *Vrhovni komandant* — car Vilhelm II, načelnik štaba fon Moltke (mlađi), mesto štaba Koblenca.

— *1. armija* — general fon Kluk — 2, 3, 4. armijski, 3. i 4. rezervni korpus, 3 landverske brigade u prostoru Krefeld, Erkelenc, Jilih, Berghajm.

— *2. armija* — general fon Bilov — Gardijski, Gardijski rezervni, 7, 9, 10. armijski, 7. i 10. rezervni korpus, 2 landverske brigade u prostoru Diren, Ahen, Ajpen, Malmedi, Blankenhajm.

— *3. armija* — general fon Hauzen — 11, 12, 19. armijski i 12. rezervni korpus, 1 landverska brigada u prostoru Prim, Sankt Vit, Bitsburg, Vitlih.

— *4. armija* — general, vojvoda Albreht od Virtemberga — 6, 8, 18. armijski i 8, 18. rezervni korpus, 1 landverska brigada u prostoru Trijer, Luksemburg, Sirk, Vadern.

— *5. armija* — general Vilhelm, prestolonaslednik nemačkog carstva i Kraljevine Pruske — 5, 13, 16. armijski i 5. i 6. rezervni korpus, 5 landverskih brigada, tvrđave Mec i Tionvil, u prostoru Lebah, Tionvil, Mec, Sarbrik.

— *6. armija* — general Rupreht, bavarski prestolonaslednik — 1, 2, 3. bavarski, 21. armijski i 1. bavarski rezervni korpus, 1 landverske brigade, tvrđava Bič, — u prostoru Sargemin, Šato Salen, Sarbur.

— *7. armija* — general fon Heringen — 14, 15. armijski i 14. rezervni korpus, 4 i po landverske brigade, tvrđave Strazbur, Nev Brizaš i utvrđenja na gornjoj Rajni, u prostoru Strazbur, Miluz, Frajburg.

— *Konjički korpusi:* 1. korpus — general fon Riht-hofen — dve divizije južno od Klerfa; 2. korpus — general fon Marvic, tri divizije kod Ahena i Malmedija; 3. kor-

pus — general fon Fromel — tri divizije između Meca i Strazbura; 4. korpus — general fon Holen — dve divizije severozapadno od Tionvila.

— *Severna armija*: 9. rezervni korpus i 4 landverske brigade — imala je da se koncentriše od 8. do 11. mobilizacijskog dana za zaštitu Šlezvig-Holštajna i Kanala cara Vilhelma na obali Severnog mora. U slučaju da se do tog vremena tamo ne pojavi nikakva opasnost, ove trupe imale su se prebaciti na zapadni ili istočni front.

— *Rezerva Vrhovne komande*: 6 i po erzac-divizija, prikupljenih u pozadini za transportovanje od 12. mobilizacijskog dana bilo na zapadni, istočni ili severni front.¹⁴¹

Opšte nastupanje desnog krila (tj. 1. do 5. armije) trebalo je da otpočne tek pošto se 1. i 2. armija razvijaju zapadno od Liježa. Za to je trebalo još u toku mobilizacije i koncentracije zauzeti prelaze preko Meze, koje je zatvarao Lijež. Ukoliko Belgija ne dozvoli slobodan prelazak nemačkim armijama preko svoje teritorije,¹⁴² 3. dana mobilizacije u podne trebalo je sa 6 ojačanih pešadijskih brigada mirnodopskog sastava izvršiti prepad na Lijež. Ako prepad ne uspe, komandant 2. armije imao ga je do 10. mobilizacijskog dana ponoviti većim snagama. Ako ni tada ne uspe, pristupiće se redovnom napadu. Za to vreme neangažovani delovi 2. armije zauzeli bi Ij i produžili pokret južno od Liježa; 1. armija prikupila bi se severno od Liježa do holandske granice za prelazak Meze; 3. armija nastupala bi do linije Rošfor—Bastonj; 4. bi se prikupila u Luksemburgu, a 5. bi izgrađivala položaje na r. Nidi.

Posle toga, a po naročitom naređenju Vrhovne komande, otpočelo bi dalje nastupanje svih armija: 1. armija — ka Briselu; 2. armija na odsek Namir i Vavr; 3. armija

¹⁴¹ Na koncentracijskoj prostoriji zapadnog fronta prikupilo se iz operativne vojske 23 aktivna i 11 rezervnih korpusa, 10 konjičkih divizija, 17 i po landverskih brigada, ukupno 950 bataljona, 498 eskadrona, 744 poljskih, 129 teških baterija.

¹⁴² Nemačka je obećavala Belgiji da će joj za takvu uslugu posle rata obezbediti potpun teritorijalni integritet.

na odsek Namir, Žive, pripremljena da okruži Namir s juga i zauzme for Šarlmon kod Živea; 4. armija ešeloni-rana ulevo, sa desnim krilom ka Fimeju, a levim preko Arlona na Nafšato, spremna da sadejstvuje 3. ili 5. armiji, 5. armija desnim krilom ka Floranvilu, a zadržavši levo kod Tionvila, spremna da dočeka eventualne francuske protivnapade od Verdena. Drugi konjički korpus imao je da nastupa i izviđa severno od Namira ispred 1. i 2. armije ka liniji Anvers—Brisel—Šarlroa; 1. pravac Dinan ispred 3. i desnog krila 4. armije; 4. prema odseku Meze između Mezijera i Sen Mihiela, glavnim pravcima ka Karinjanu i Damvileru.

Za levo krilo (6. 7. armija i 3. konjički korpus) izrađena su naročito podrobna i alternativna uputstva, jer je Moltke računao da će se ono već u početku sudariti sa jakim snagama. Glavni zadatak levog krila bio je da sigurno štiti levi bok desnog krila.

U slučaju da Francuzi preduzmu nadmoćnijim snagama napad u Lorenu, levo krilo je imalo da ih zadrži na r. Nidi, a veći deo 7. armije trebalo da se privuče iz Alzasa. Preduzmu li Francuzi takvu ofanzivu u Gornji Alzas i pređu gornju Rajnu, 7. armija bi ih zadržavala ispred Strazbura i desne obale Rajne, a zatim bi u sadejstvu sa 6. armijom preduzela protivofanzivu. Ukoliko bi Francuzi odmah u početku prešli u defanzivu, 6. i 7. armija preduzele bi radi vezivanja što većih snaga ofanzivu ka Mozelu južno od Nansija i ka Mertu. Ako bi Francuzi ostavili ovde samo slabe snage, predviđala se mogućnost da se 6. armija i 3. konjički korpus rokiraju severno od Meca i priključe desnom krilu na levoj obali Mozela.

Za koncentracijsko prevoženje na zapadni front raspolagalo se sa 13 samostalnih železničkih pruga dvojnog koloseka i sa 4 za rokadni saobraćaj iza graničnog fronta. Koncentracijsko prevoženje otpočelo je 5. mobilizacijskog dana i vršeno je dnevno sa 660 vozova od kojih je oko 550 prelazilo Rajnu. Prevoženje je trajalo od 6. do 17. VIII i izvršeno je tačno na vreme, iako su specijalne operacije, izvođene u toku mobilizacije i koncentracije, zahtevale razne izmene u predviđenom planu. Korpusi određeni

u 1 liniji su bili već od 9—14. VIII u stanju operativne gotovosti.

Koncentracija na istočnom frontu. Odbrana nemačkih istočnih oblasti prema Rusiji bila je poverena 8. armiji — general fon Pritvic: četiri korpusa (1, 17, 20. aktivni i 1. rezervni), 3. samostalna rezervna i 1. konjička divizija, svega 9 pešadijskih i 1 konjička divizija. Ove jedinice su bile sposobne za operativnu upotrebu. Komandantu armije bile su potčinjene još: 3 landverske brigade; posade prigraničnih tvrđava (jačine oko 2 i po pešadijske divizije); posade tvrđava Breslau, Pozen, jačine oko 2 pešadijske divizije. Ove snage su se tek docnije i postepeno mogle osposobiti za operativnu upotrebu. U Šleziji se formirao jedan landverski korpus — general Vojrš — jačine 2 landverske pešadijske divizije.¹⁴³ 8. armija se najpre prikupila u 3 grupe: 17. i 20. korpus u prostoru Dajč—Ajlau, Alenštajn; 1. aktivni, 1. rezervni korpus, 1. konjička divizija u prostoru Nordenburg, Insterburg, Gumbinen; a 3. rezervna divizija kod Lecena. Kod svake grupe nalazila se po jedna landverska brigada. Landverski korpus Vojrš prikupljao se sa po 1 divizijom na granici prema Kališu i Čenstohovu sa zadatkom da sadejstvuje levom krilu austrougarskih snaga.¹⁴⁴

Zadatak 8. armije bio je u početnom operacijskom uputstvu Vrhovne komande uopšten i nedovoljno jasan: „Armiji je dodeljena teška zadaća... obezbeđenje naših istočnih provincija protiv ruskog upada... kao i pomaganje nameravane austrijske ofanzive... Komandant će izvoditi operacije na istoku prema sopstvenom nahodjenju“.¹⁴⁵ Komandant armije je mogao da koristi železničku mrežu

¹⁴³ On nije ulazio u sastav 8. armije, ali je komandant armije trebalo da sa njim sadejstvuje sve dok ne uđe u operativnu potčinjenost austrougarske Vrhovne komande. U sastav 8. armije trebalo je da uđe i 5 erzac — divizija.

¹⁴⁴ Jačina 8. armije iznosila je: 158 bataljona, 78 eskadrona, 140 baterija, a landverskog korpusa — Vojrš — 34 bataljona, 12 eskadrona, 12 baterija.

¹⁴⁵ SR—II—43.

u Istočnoj Pruskoj. Ni u osnovnom uputstvu, kao ni u naknadnim sugestijama upućenim Pritvicu, Moltke nije naročito podvlačio potrebu jednovremenog ofanzivnog sadejstva 8. armije pravcem Sjedlec sa ofanzivom austro-ugarskih levokrilih armija, što je Konrad smatrao neminovnim uslovom za izvođenje ofanzivnog plana prema Rusiji. On je smatrao da će obavezi odgovoriti na taj način što će vezati što jače ruske snage prema Istočnoj Pruskoj i „samo ako Rusi ostanu prema Nemačkoj u očekivajućem položaju ili u očiglednoj defanzivi, onda će 8. armija moći samo ofanzivom prema Rusiji da veže njene snage i spreči ih da pojačaju svoje snage prema Austriji...“¹⁴⁶ Tačno u ovom smislu shvatao je Pritvic ulogu svoje armije u pogledu njenog sadejstva sa austro-ugarskom ofanzivom. Što se tiče načina same odbrane istočne Pruske, Moltke je u svim prilikama preporučivao Pritvicu Šlifenovo gledište o neophodnosti brze, smele ofanzivne odbrane po unutrašnjim pravcima. Ali u uputstvu, dostavljenom Pritvicu, izložio je to svoje gledište na ovaj način: „Ako Rusija upotrebi naročito jake snage protiv 8. armije, to neće biti tako nepovoljno za opštu situaciju. U slučaju krajnje nužde moraće se napustiti Pruska istočno od Visle, dok se armija ne pojača privlačenjem daljih snaga“. Kao što će se videti, ovakva sugestija nije podstakla Pritvica na smele protivofanzivne operacije ni na što duže zadržavanje u istočnoj Pruskoj, u kojoj je hteo samo da „sačuva Vislu kao bazu“ po svaku cenu.¹⁴⁷ Koncentracijsko prevoženje snaga za Istočnu Prusku bilo je nešto nepovoljnije nego ono prema zapadu, jer su preko Visle prelazile svega 3 železničke pruge duplog koloseka od kojih je jedna išla blizu granice i što je popuna vršena eksteritorijalno zbog slovenskog stanovništva Istočne Pruske. Pa ipak do 12. VIII 8. armija je bila prikupljena, a do 14. i landverski korpus u Šleziji.

¹⁴⁶ Konrad je pravdao svoje velike poraze u galicijskoj bici prvenstveno neizvedenom ofanzivom 8. armije prema Sjedlecu. SR—II—43, 48, 49.

¹⁴⁷ SR—II—45.

7. AUSTROUGARSKA VOJSKA

Mobilizacija. Austro-Ugarska je objavila 25. VI naveče delimičnu mobilizaciju za Minimalnu grupu Balkan, „B-ešelon“ (ojačan sa dve konjičke divizije i 3. korpusom), deo flote i Dunavsku rečnu flotilu (ukupno tri armijske komande, 8 korpusa sa svega 23 pešadijske, 3 konjičke divizije, oko 18 landverskih i marševskih brigada). Ove snage su imale da preduzmu ofanzivu prema Srbiji i Crnoj Gori, ako Rusija ne stupi u rat. Za 1. dan mobilizacije bio je određen 28. VII, dok je prethodni dan važio kao 1. dan „uzbune“.¹⁴⁸

Ukaz za opštu mobilizaciju potpisao je car Franja Josif 31. VII upodne, ali je tek 4. VIII određen kao 1. dan mobilizacije, a 2. VIII kao dan uzbune.¹⁴⁹ Deo „B-ešelona“, koji još nije otpočeo prevoženje prema Srbiji (5 pešadijskih, 2 konjičke divizije, 6 marševskih — landšturmских brigada i ceo 3. korpus) zadržani su u mobilizacijskim mestima odakle su upućeni neposredno u Galiciju. Ostatak „B-ešelona“, koji se nalazio u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji prema Srbiji, trebalo je odavde da otpočne prevoženje za Galiciju, tek pošto budu slobodne pruge u Karpatima koje je koristio „A-ešelon“, tj. 18. mobilizacijskog dana (23. VIII). Mobilizacija je izvršena pravilno i trajala je za konjicu 3, a za pešadiju i artiljeriju 7 dana.¹⁵⁰

¹⁴⁸ „Uzbuna-alarm“ obuhvatala je zaštitu granice, mere za pripremu železnice i olakšanja mobilizacije i koncentracije i sl.

¹⁴⁹ Konrad se za ovo rešio iako je Moltke 31.VII. zahtevao da Austro-Ugarska odmah objavi opštu mobilizaciju, jer se nadao da će time usporiti napad Rusije i dobiti u vremenu za ofanzivu prema Srbiji. Konrad — IV — 152. Konrad nije usporio ruski napad nego samo svojih armija, pošto je zadocnio 4 dana u odnosu na rusku opštu, a 6 na delimičnu mobilizaciju.

¹⁵⁰ Pri opštoj mobilizaciji formirano je 6 armijskih, 17 korpusnih komandi sa ukupno 49 pešadijskih, 11 konjičkih divizija, 3 samostalne brigade, oko 20 marševskih i 20 landšturmских brigada, svega oko 3 350 000 ljudi. Od toga je 1 800 000 do 2 000 000 ušlo u operativnu vojsku (1094 bataljona, 425 eskadrona, 483 poljske i brdske baterije, 224 tvrđavske artiljerijske čete, 155 inžinje-

Koncentracija na istočnom frontu. Prvobitni koncentracijski plan predviđao je ove početne rasporede, prostori je i zadatke:

Vrhovni komandant nadvojvoda Fridrih, carev rođak, načelnik štaba Konrad fon Hecendorf, mesto štaba za prvo vreme Beč.

2. *armija* — general fon Bem Ermoli, — 3, 4, 7. i 12. korpus, 3 konjičke divizije, svega četiri korpusa sa 13 pešadijskih, 3 konjičke divizije, 7 landšturmskih i marševskih brigada, sa glavninom iza Dnjestra na odseku Stanislav—Strij.

3. *armija* — general fon Bruderman — 11. i 14. korpus, tri konjičke divizije, svega dva korpusa sa 6 i po pešadijskih, tri konjičke divizije, 6 landšturmskih i marševskih brigada sa glavninom oko Sambora, manjim delom oko Lavova.

4. *armija* — general fon Aufenberg — 2, 6, 9. i 17. korpus, dve konjičke divizije, svega četiri korpusa sa 9 pešadijskih, dve konjičke divizije, tri landšturmske i marševske brigade iza r. Sana na prostoru Pšemisl, Jaroslav.

1. *armija* — general Dankl — 1, 5. i 10. korpus, dve konjičke divizije, svega tri korpusa sa 9 pešadijskih, dve konjičke divizije, 7 landšturmskih i marševskih brigada, Poljska legija, između Visle i donjeg Sana.¹⁵¹

Armijski odred — general fon Kumer — jedna konjička, dve landšturmske pešadijske divizije i jedna landšturmska brigada oko Krakova.

Ukupne snage za Ruski front trebalo je da iznose 13 korpusa sa 37 i po pešadijskih, 11 konjičkih, dve landšturmske divizije, 24 landšturmske i marševske brigade. Uz to bi došao nemački landverski korpus Vojrš sa dve landverske divizije.

rijskih i 15 avionskih četa). Ukupan broj raspoloživog ljudstva iznosio je oko 6100 000, od kojih $\frac{1}{2}$ obučenih ili poluobučenih. SR—I—39.

¹⁵¹ Formirana iz poljskih dobrovoljaca pod komandom gen. Pilsudskog, docnijeg predsednika Republike Poljske, jačine oko 3 pešadijska puka i 6 baterija.

Prema početnim zadacima 1. i 4. armija imale su kao udarna grupa da što pre preduzmu ofanzivu između Visle i Buga na sever i potuku protivničke snage koje se budu tu prikupljale. Armijski odred Kumer i nemački landverski korpus Vojrš, nastupajući ka Ivangorodu, trebalo je da zaštite bok udarnoj grupi. Čim udarna grupa postigne uspeh i obrne front prema istoku, trebalo je da pređe u napad 3. armija na neprijatelja u prostoru Dubno, Rovno, Luck, a 2. oko Proskurova, pri čemu je 4. armija trebalo da što više potpomaže 3. armiju.

Koncentracija na balkanskom frontu. U slučaju odbrane planom je predviđena samo upotreba Minimalne grupe Balkan koja je imala ovaj raspored:

6. armija — general Počorek¹⁵² — 15. i 16. korpus sa šest pešadijskih divizija (računajući i samostalne brdske brigade)¹⁵³ i jednom landšturmskom brigadom;

5. armija — general fon Frank — 8. i 13. korpus sa pet pešadijskih divizija (računajući i samostalne brigade), jednom landšturmskom i jednom marševskom brigadom i raznim posadnim jedinicama u Sremu i Banatu isturenim ka Savi i Dunavu. Za 6. armiju bilo je određeno prikupljanje oko Sarajeva i Mostara i manjim delom oko Kotor, a za 5. severno i zapadno od trougla Save i Drine zaključno do Zvornika. Obe armije trebalo je da se razviju prema nahodjenju generala Počoreka za odbranu iza Save i Drine sa težištem u Bosni.

Izmene u koncentraciji. Odluka za upotrebu „B-ešelona“ prema Srbiji bitno je izmenila prvobitni plan i u najvećoj meri komplikovala i otežala izvršenje predviđene koncentracije i početnih operacija na oba ratišta. Štab i jedan deo 2. armije — 4, 7. i 9. korpus sa ukupno šest pešadijskih, jednom konjičkom divizijom, četiri landšturmske brigade koncentrisali su se u Sremu i Banatu da sa dejstvju napadu 5. i 6. armije, čiji je defanzivni zadatak

¹⁵² Bio je ujedno komandant „Balkanskih oružanih snaga“, tj. 6. armije, raznih posada na ovom ratištu i politički šef Bosne i Hercegovine.

¹⁵³ Armija je imala 13 brdskih brigada, od kojih su pet bile samostalne.

izmenjen u ofanzivni. U osnovi bilo je prepušteno Počoreku da sastavi plan za to. Na koncentracijskoj prostoriji predviđenoj za 2. armiju u Galiciji, prikupio se drugi deo 2. armije kao *armijski odred Keveš* — 3 i 12. korpus sa ukupno osam pešadijskih, tri konjičke divizije i šest landšturmskih brigada.¹⁵⁴ Tek 18. VIII otpočelo je prevoženje „B-ešelona“ za Galiciju i trajalo je sve do 10. IX. Zbog toga su snage u Galiciji bile znatno oslabljene i Vrhovna komanda je i pored toga ostala pri predviđenim koncentracijskim prostorijama i početnim zadacima armija. Pa i pre no što je bio završen razvoj ovih oslabljenih armija iza Dnjestra i Sana, naredila je da 20. VIII otpočne njihov pokret ka granici. Međutim, stvarno stanje bilo je: 1. i 4. armija i armijski odred Kumer imali su šest korpusa sa 17 pešadijskih, dve landšturmske, četiri konjičke divizije; 3. armija i armijski odred Keveš četiri korpusa sa 13 i po pešadijskih, šest konjičkih divizija, dok su štabovi 2. armije i tri korpusa sa pet pešadijskih, jednom konjičkom iz „B-ešelona“, bili tek otpočeli prevoženje iz Srema i Banata za Galiciju. Time se odstupilo od plana predviđenog odnosa snaga prema Srbiji i Rusiji. Prema Srbiji su snage povećane od 8 na 11 pešadijskih divizija, a prema Rusiji smanjene od 40 i po na 37 i po pešadijskih divizija. No kako je ofanziva u Galiciji preduzeta ranije no što su se i ove snage bile prikupile, to je u njoj u početku učestvovalo svega oko 30 i po pešadijskih divizija.

Za zaštitu koncentracije i usporavanje ruskog nadiranja preko granice bilo je istureno 10 konjičkih i 3 pešadijske divizije ka granici. Zaštitu prema Srbiji i Crnoj Gori vršile su jedinice bliskih garnizona, specijalne granične trupe i posada graničnih utvrđenja na Dunavu i Savi i Dunavska flotila. Prevoženje Minimalne grupe Balkan i dela „B-ešelona“ na balkansko ratište otpočelo je 30. VII i završilo se uglavnom do 10. VIII, a ono „A-ešelona“ od 6. do 18. VIII.

¹⁵⁴ Ojačan je u toku koncentracije rezervom Vrhovne komande i jedinicama iz drugih armija.

Za koncentracijsko prevoženje koristilo se prema Rusiji 7 železničkih pruga sa prosečnim dnevnim kapacitetom prevoženja od 140 stoosovinskih vozova, dok je ovaj kapacitet prema Srbiji i Sremu i Banatu iznosio oko 112 takvih vozova.

8. POMORSKE SNAGE

Engleska, francuska i ruska flota. Još 1913. god. engleski admiralitet je predvideo da pre početka velikih manevara u letu 1914. izvrši probnu mobilizaciju I, II i III flote. Ona je počela 15. VII i završila se velikom smotrom pred kraljem. Od 19. do 25. VII održani su manevri sa popunjenim flotama. Posle manevara trebalo je da se flota razide i ljudstvo demobilize. U zavičajne luke upućene su samo jedinice III flote. Prvi lord admiraliteta V. Čerčil zadržao je na svoju odgovornost zbog zategnute političke situacije prikupljenu I i II flotu. On je 28. VII izdao naređenje da I flota i svi brodovi koji ulaze u njen sastav, kao stvarna „velika flota“, otplove u Skapa Flo, a ostali u mesta predviđena za koncentraciju. Njen vrhovni komandant bio je admiral ser Džon Dželiko. Do 31. VII izvršeni su pokreti i engleska flota u matičnim vodama bila je time potpuno spremna za rat. Zadatak I flote bio je da tuče nemačku glavnu snagu, flotu otvorenog mora, osujeti joj svaku ofanzivnu aktivnost, sadejstvuje pri odbrani od nemačke invazije i pri održavanju blokade, a u slučaju potrebe pomaže brodovljem i ljudstvom flotne delove van zavičajnih voda. Za nju je predviđena koncentracija na severu u vodama Škotske sa glavnim baziranjem na Skapa Flo. Namena II i III flote bila je uglavnom odbrana obala Lamanša i obezbeđenje trupnih transporta. Istovremeno su one predstavljale i rezervu I flote. Njihova koncentracija predviđena je na Lamanšu sa glavnim bazom u Portlandu. Flotile razarača, dislocirane u Haridžu, imale su da sadejstvuje obema grupama. Pored ovih snaga Engleska je ostavila: jednu eskadru (11 krstarica, 16 razarača) pod komandom kontra-

admirala Trubridža u Sredozemnom moru kod Malte; jednu u Kini (1 bojni brod, 4 krstarice, 12 razarača); jednu u Australiji (8 krstarica, 3 razarača); manje flotne delove dislocirane u Americi, Africi, Indiji i oko 20 krstarica u Severnom Atlantiku za zaštitu saobraćaja.¹⁵⁵

Francuska flota je prema zajedničkom planu glavnu snagu (2 eskadre bojnih brodova, divizione lakih jedinica) koncentrisala u Sredozemnom moru pod komandom vice-admirala Bue de Lapejrera sa baziranjem u Tulonu. Imala je da zajednički sa engleskom eskadrom izvodi ofanzivne operacije protiv Austro-Ugarske. Jedna laka eskadra (6 oklopnih krstarica sa flotilama podmornica i torpednih čamaca) sa glavnom bazom u Šerburu određena je za odbranu francuske obale na Atlantiku i za sadejstvo sa engleskom flotom u Lamanšu i Severnom moru. Van matičnih voda bile su dislocirane samo neke zastarele jedinice.

Ruska Baltička flota pod komandom admirala Esena prikupila je glavne snage iza centralnog zaprečnog položaja Reval-Porkaland, radi sprečavanja prodora neprijateljske flote i desanata u Finskom zalivu. Slabiji delovi istureni su na prednje položaje i u izviđanje. Kronštad je bio glavna baza.

Nemačka i austrougarska flota. Suprotno Engleskoj, u Nemačkoj se nije obraćala pažnja da flota bude gotova što ranije za akciju i pored sve veće političke zategnutosti posle Sarajevskog atentata. Još 13. VII upućena je „flota otvorenog mora“ („Hochseeflotte“) bez ratne opreme i torpednih flotila na vežbe u norveške vode, gde je ostala sve do 25. VII što znači i posle austrougarskog ultimatumu Srbiji. Sve je to rađeno po zahtevu državnog kancelara da bi se Engleskoj dokazalo da se ne želi rat s njom. Tek 31. VII otpočelo je prikupljanje nemačke flote u Severnom moru, a idućeg dana njena mobilizacija, ali još nije bilo dozvoljeno upućivanje krstarica u vanterito-

¹⁵⁵ Prema engleskoj enciklopediji u zavičajnim vodama i van njih bilo je: 48 (2) bojnih brodova, 52 (58) krstarice, 270 (31) razarača, 65 (13) podmornica. Brojevi u zagradi odnose se na brodove van zavičaja.

rijalne vode, za krstarički rat. Tek pošto je objavljen rat Engleskoj 4. VIII, nemačka flota dobila je punu slobodu rada. Međutim, tada je bilo spremno za upotrebu samo 16 bojnih brodova I i II eskadre i nekoliko krstarica. Engleska „velika flota“ već je stajala potpuno spremna.¹⁵⁶ Glavnu nemačku pomorsku silu, pod komandom admirala fon Ingenola, činile su „snage za borbu na otvorenom moru“ — „Hochseestreitkräfte“ tzv. „flota otvorenog mora“ „Hochseeflotte“. Njihovo ratište je bilo Severno more, a opšta namena da vode borbu protiv engleske prevlasti i obezbede obale ovog mora od napada. Njihov ratni sastav je bio: 6 eskadri bojnih brodova (od po 8—6 brodova), flota krstarica (od 5 izviđačkih grupa), 8 flotila torpednih čamaca, 2 flotile podmornica, jedinice za minku službu, snabdevanje i sl. Pored ovih snaga, za borbu na otvorenom moru postojale su i organizacije baza u koje su ulazile lučke flotile, vazduhoplovstvo i sl. Za borbu u Baltičkom moru, pod komandom velikog admirala, pruskog princa Hajnriha, brata cara Vilhelma II, mogle su se stalno odvojiti samo neznatne snage: 1 stara oklopna krstarica, 6 starih topovnjača, 3 stare podmornice i druga pomoćna sredstva, a od modernih brodova svega 2 krstarice i 3 torpedna čamca. Ove snage su mogle brzo, ali za kraće vreme, ojačati jedinice „flote otvorenog mora“, što im je davalo prednost nad ruskom Baltičkom flotom. Zato su i dobile opsežne zadatke: prevlast na Baltičkom moru, sprečavanje protivničkih desanata, sadejstvo sa sopstvenim kopnenim snagama, osiguranje komunikacija prema Švedskoj čije su sirovine za metaluršku industriju bile veoma potrebne Nemačkoj. Zahvaljujući navedenom preimućstvu i inicijativi rukovodstva, nemačke pomorske snage na Baltičkom moru bolje su nego drugi delovi nemačke pomorske sile odgovorile svojoj ulozi.

U inostranim vodama sa bazama na Kjao Čaou nalazila se eskadra krstarica pod komandom admirala grofa

¹⁵⁶ Nije ostvaren očekivani prepad nemačke flote na englesku pre početka rata, kakav su 1904. god. Japanci izvršili u Port Arturu protiv ruske flote, i uspešan napad u drugom svetskom ratu na američku flotu kod Perl Harbora.

Spea, sastava 2 oklopne, 7 malih krstarica, 8 topovnjača i 1 torpedni čamac. Namena ove eskadre je bila da vodi krstarički rat na Tihom okeanu. Objava rata zatekla je ove krstarice u vodama na Dalekom istoku nespremne za akciju. Nalazile su se na krstarenju u vodama Australije, Afrike, Indije, Meksika, a samo su se sitne jedinice nalazile u bazi Kjao Čao. S obzirom na ulazak Japana u rat, admiral Špe se inicijativno rešio da sitne jedinice ostavi u Kjao Čaou radi njegove odbrane, a sa ostalim jedinicama sa naslonom na neutralne luke Južne Amerike, vodi krstarički rat protiv protivničkih trgovačkih brodova. Objava rata zatekla je i 2 krstarice „Goeben“ i „Breslau“ na Sredozemnom moru, koje su imale da sadejstvuju sa austrougarskom odnosno i italijanskom flotom. Pošto do toga nije došlo, sklonile su se u Dardanele.

Austro-Ugarska je tek 4. VIII objavila opštu mobilizaciju koja je obuhvatila i veći deo flote. Tako je bila u zadocnjenju za 4 dana prema francuskoj floti, s kojom je mogla računati kao prvim protivnikom. Operativna flota pod komandom admirala Hauza imala je: 2 eskadre bojnih brodova (od po 6 brodova), 1 flotilu krstarica (1 divizija krstarica, 2 torpedne flotile), 6 malih podmornica, 21 hidroavion sa bazom u Puli, a manjim delom u Kotoru i manje plovne jedinice za neposredno sadejstvo sa kopnenim obalskim organizacijama. Zadatak Operativne flote ograničio se, pošto Italija nije stupila u rat, na operacije u Jadranskom moru.

C. OSVRT NA MIRNODOPSKE PRIPREME PROTIVNIKA PRE POČETKA OPERACIJA

Nemačke i francuske pripreme za rat otpočele su na kopnu uskoro posle evakuacije nemačkih trupa 1873. god. iz Francuske i stalno su se povećavale. Francuski ratni potencijal u odnosu na Nemačku bio je mnogo manji, a kada je Bizmark uspeo da 1879. i 1882. stvori vojno-politički Trojni savez i politički izoluje Francusku, ona je morala računati da će se naći u ratu sa tri države

čije je stanovništvo bilo oko 4 puta veće od njenog. Pod takvim uslovima Francuska je morala izbegavati rat i popuštati nemačkim nepravednim zahtevima čak i onima koji su zadirali u njena unutrašnja pitanja. Francuska se ograničila na to da uporno i smišljeno izvodi mirnodopske pripreme za rat, koje su imale čisto odbrambeni karakter. Ali zaključenjem vojno-političkog saveza sa Rusijom 1893. god. odnosi su se bitno izmenili. Brojnu nadmoćnost u stanovništvu imale su sada Francuska i Rusija, a i njihov geografsko-strategijski položaj bio je mnogo povoljniji. Otada su francuske mirnodopske pripreme usmerene na ofanzivni rat sa Nemačkom. Ruski poraz 1904/5. u Aziji i slabljenje njenog ratnog potencijala primoralo je Francusku da svoje pripreme usmeri na defanzivno-ofanzivno izvođenje rata prema Nemačkoj. Pristupanjem Engleske i stvaranjem Trojnog sporazuma 1907. god. brojni odnos stanovništva izmenio se za više od dvaput, ne računajući kolonije (tablica III). Pored toga i držanje Italije kao saveznika Nemačke postalo je nesigurno. To je još više pogoršavalo ratni potencijal i geografsko-strategijsku situaciju Nemačke i Austro-Ugarske. Otada su francuske pripreme za rat usmerene na njegovo ofanzivno izvođenje.

Ovako pogoršanu vojno-političku situaciju Nemačka je nastojala da izgladi maksimalnom izgradnjom vojne sile i njenom umešnijom upotrebom u početku rata. Ulagala je krajnje napore da u pogledu organizacije, stručne i materijalne spreme obezbedi nemačkoj vojsci prvo mesto. Tome je težila i Francuska koja nije htela da izostane. Došlo je do međusobnog takmičenja. Pored toga Francuska je uticala na Rusiju, a Nemačka na Austro-Ugarsku da pojačaju pripreme za rat. Saveznici su sem u artiljeriji, (vidi tablicu III) imali 1 i po — 2 puta veću brojnu nadmoćnost. U ratnim formacijama divizija i korpusa nisu (vidi tablicu II) postojale tako velike razlike između vojski, da su mogle imati nekog presudnog uticaja na vođenje rata.

U pogledu brzine koncentracije francuske i nemačke pripreme uglavnom su osiguravale iste rezultate, dok su

na istočnom frontu Nemačka i Austro-Ugarska mogle imati znatnu prednost nad Rusijom. Ruski Generalštab obezbedio je koncentracijom veliku brojnu nadmoćnost nad nemačkom armijom, a da li će raspolagati njome i prema uskupnim nemačko-austrougarskim armijama zavisilo je od početka operacija i prebacivanja trupa „B-ešelona“ sa balkanskog na istočno ratište.

Na moru su Sile sporazuma preduzele tako efikasne pripreme da je Nemačka i pored toga što je već 1900. god. počela sa intenzivnom izgradnjom svoje flote, ostala pred rat upola slabija od same engleske (vidi tablicu IV). Ovakva nadmoćnost Sila sporazuma primorala je nemački Admiralštab da pred sam rat odustane od ofanzivnog plana svojih glavnih pomorskih snaga. Odustajanjem od ofanzivnog plana priznao je i konačni neuspeh mirnodopskih priprema, koje su veoma štetno uticale na razvoj priprema svojih suvozemnih snaga i na političke odnose s Engleskom.